

**FAKULTET ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE
TIVAT**

Radić Ante

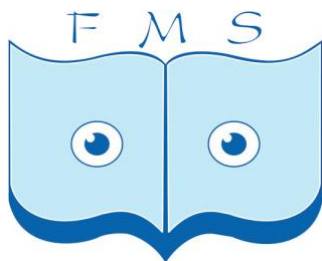
UTJECAJ I DJELOVANJE ANTIČKOG RIMA NA SPLITSKI AKVATORIJ

SPECIJALISTIČKI RAD

Tivat, Lipanj 2020.

FAKULTET ZA MEDITERANSKE POSLOVNE STUDIJE

TIVAT

UTJECAJ I DJELOVANJE ANTIČKOG RIMA NA SPLITSKI AKVATORIJ

SPECIJALISTIČKI RAD

Predmet: Kultura Mediterana

Mentor: Prof.dr Stevo Nikić

Asistentica:mr. Ivana Bećagol

Ime i prezime:Ante Radić

Smjer: Nautički turizam i upravljanje marinama

Broj indeksa:S44/18

Tivat, Lipanj 2020.

SADRŽAJ

UVOD	5
1.PROŠLOST DALMACIJE PRIJE ANTIČKOG RIMA.....	9
1.1. DALMACIJA U NEOLITU.....	9
1.2. BAKRENO DOBA	13
1.3. DALMACIJA U BRONČANO DOBA	15
1.4. ŽELJEZNO DOBA.....	16
1.5. ILIRI,KELTI I GRCI	17
1.6. PRVI OTPOR PROTIV PRODIRANJA S MORA	20
1.7. ISEJSKA DRŽAVA I SAMOSTALNI PHAROS.....	21
1.8. GOSPODSTVO ILIRA NA JADRANU I PRVI SUKOB S RIMOM	23
1.9.NOVA BORBA PROTIV TUĐINACA I PROPAST ILIRSKJE DRŽAVE.....	25
1.10. STO PEDESETOGODIŠNJA BORBA DELMATA PROTIV RIMA	27
PRVI RATOVI.....	27
1.10.1. DELMATI U POBJEDONOSNOJ BORBI S RIMOM U DOBA JULIJA CEZARA.....	29
1.10.2. BORBE DELMATA PROTIV RIMA U DOBA OKTAVIJANA AUGUSTA	31
1.10.3. AUGUSTOVE VOJNE NA ISTOKU JADRANA.....	32
1.10.4. BATONSKI RAT I ZADNJI OTPOR DELMATA 6.-9. G. POSL. KR.....	34
1.10.5. RIMSKA PROVINCIJA DOLABELLA	36
1.10.6. OD KLAUDIJA DO ALEKSANDRA SEVERA.....	38
2. CAREVI ILIRI.....	40
2.1. DIOKLECIJAN.....	42
2.1.1. LEGENDA O POSTANKU RIMSKIM CAREM	44
2.1.2. LEGENDA O POSTANKU GRADA	45
2.1.3. LEGENDA O AKVADUKTU	45
2.1.4. LEGENDA O SMRTI DIOKLECIJANA I O NJEGOVOJ KĆERI I ŽENI	45
2.1.5. ODGOVOR MAKSIMILIJANU	46
2.1.6. ZAPISANE LEGENDE DON FRANE BULIĆA O DIOKLECIJANU	46
2.2. DALMACIJA ZA KONSTANTINA VELIKOG I NJGOVIH NASLJEDNIKA.....	47
2.3. GRANICE, PLEMENA I MJESTA RIMSKE DALMACIJE	49
2.4. ARHITEKTURA I GRAĐEVINE SPLITSKE(DIOKLECIJANOVE) PALAČE	51
3. ZADNJI „ČAVAO U LIJESU“ RIMSKOG CARSTVA	54
3.1. CARSKA PALAČA POSTAJE GRAD.....	55
3.2. LAKTANCIJE	58

4. POMORSTVO I GASTRONOMIJA RIMA, RELIGIJA I MODERNI SPLIT	60
4.1. POMORSTVO RIMA.....	60
4.1.1. RATNO RIMSKO BRODOVLJE	61
4.1.2. TRGOVAČKO BRODOVLJE STARIH RIMLJANA.....	65
4.1.3. NAUTIČKA ZNANOST KOD STARIH RIMLJANA	68
4.2. ŠTO I KAKO SE JELO I PILO ZA VRIJEME ANTIČKOG RIMA.....	69
4.3 KRŠĆANSKA MISAO.....	71
4.4 MODERAN SPLIT S OKOLICOM	72
5. ZAKLJUČAK	73
LITERATURA:.....	75
Internet izvori	76

UVOD

Prije nego se Aspalathos (Split), mjesto gdje će poslije rimski car Dioklecijan sagraditi palaču, počeo razvijati, već su se uvelike razvili obližnji Tragurion (Trogir), Epetion (Stobreč) i Salona (Solin). Upravo je Salona zbog svog izvanrednog položaja postala moćni antički grad u kojemu su Rimljani, jasno, sredstvima svoje vojno i upravno dobro uređene države, stvorili pune gospodarske i kulturne uvjete. Grad Salonu, Rimljani će postupno pretvoriti u svoju istočno jadransku metropolu, nazvanu Colonia Martia Julia Salona, za koju će se otimati i Cezar i Pompej. Premda se povijesti Splita i Salona dodiruju i uvelike prepliću, one su odvojene kako mjestom tako i sudbinom.

Najstariji pouzdani datum koji jamči postojanja naselja Spalatos javlja se u slavlom geografskom izvoru, djelu nazvanu Tabula Peutingeriana, geografskim kartama koje su izvorno sastavljane u starom Rimu u vrijeme Oktavija, a pod nadzorom njegova admirala Agripe. Taj važan izvor, bio je fiksiran još u 1. stoljeću po. Kr. Na tom prikazu iz razumljivih razloga nije ucrtana Dioklecijanova palača jer kad je on nastao, nje nije bilo, ali zato taj izvor pored obližnjih gradova Salone i Epetiona spominje i naselje Spalatum upravo na mjestu gdje će koje stoljeće poslije rimski car Dioklecijan, valjda u mjestu vlastitoga rođenja, graditi svoju grandioznu palaču i začeti današnji Split. U tom drevnom spomenu iz Tabula Peutingeriana riječ je o latiniziranu imenu starijega grčkog, pa i ilirskog, naselja Aspalathosa, riječ je o imenu kojem je etimologija povezana s grčkim nazivom za trnovitu grmoliku biljku *Genista horrida*, u Dalmaciji zvanu brnistra.

U Tabuli drevni Split naziva se Spalato, što je ablativ od latinskog oblika Spalatum. Nije nevažno spomenuti da ime grada Splita u tom obliku, dakle Aspalato, spominje još i sveti Jeronim, kada govoreći o caru Dioklecijanu veli da je ovaj umro in villa sua Aspalato. Od tada uvriježilo se, bez iznimke, nazivati naselje koje je bilo praizvor današnjem Splitu, upravo tim latiniziranim imenom. Svakako prije sredine prvoga stoljeća to se naselje, koje su oni nazivali Aspalathos ili Spalatos, sve više romaniziralo da bi postalo Spalatum. O udjelu Delmata u tom procesu možemo danas malo toga sa sigurnošću tvrditi, ali nedvojbeno je njihova nazočnost na tlu današnjega grada Splita, i to posebno u vrijeme sukoba s Rimljanima oko Salone. Taj najraniji Split razvijao se u sjeni moćne Salone, razvijao se kao njezino šumovito i brežuljkasto predgrađe.

Gradsko tkivo suvremenoga Splita prislanja se na zapad uz obronak brda Marjan, dok se na istoku širi u Splitsko polje pa dopire sve do Stobreča, dok se na sjeveru stapa sa Solinom, okruženo Kaštelanskim zaljevom. Kliški klanac između Kozjaka i Mosora i danas je jedini povoljan prolaz koji Srednju Dalmaciju povezuje s Dalmatinskom zagorom i dalje s Bosnom i njezinim riječnim dolinama. Zbog te činjenice Split je otpočetak bio najpovoljnija luka istočne jadranske obale, on je mjesto gdje su počinjali i završavali najvažniji kontinentalni dodiri s Dalmacijom i Mediteranom. Zbog izvrsna položaja bila je Splitu od pamtivijeka predodređena uloga dalmatinskoga gospodarskog i kulturnog središta koje će na poseban način okupiti čitavo primorje od Trogira do rijeke Cetine, a onda i otoke koji se nalaze pred njim, one bliže kao što su Čiovo, Brač i Šolta te udaljenije Hvar i Vis.

Danas je to jedinstvena ekonomska cjelina, s manjim rubnim proširenjima sva u administrativnom okviru Splitsko-dalmatinske županije. Ljudi koji su na kraju 3. stoljeća gradili Dioklecijanovu palaču produljili su dotadašnji salonitanski vodovod, koji je već tada

polazio s izvora rijeke Jadro sve do Splita. Salonitanski antički vodovod pretvorili su u impozantni akvadukt koji su slavenski došljaci još u doba prije opismenjavanja barbarski srušili. Obnovljen je tek u 19. stoljeću i od tada do danas opskrbljuje Split, kao nekoć Dioklecijanovu palaču, tekućom vodom visoke kvalitete. Što se vegetacije tiče, na području Splita rastu bez čovjekove intervencije ružmarin, primorski bor, čempres i brnista, a uzgoj vinove loze, smokava, maslina i rogača, limuna i naranača, oleandra, ljekovitoga bilja, palmi i agava već stoljećima obilježuje splitski krajolik. Usporedbe radi neka bude kazano da Splitsani u suncu uživaju prosječno 2700 sati godišnje, dok je za stanovnike Rima ta blagodat čak 400 sati kraća.¹

Problematika ovog istraživanja je istražiti na koja su sve područja života ljudi djelovali i kasnije utjecali antički Rimljani.

Predmet ovog istraživanja je utjecaj i djelovanje najveće države starog doba na područje splitskog područja. Naglasak će biti na sakupljanju informacija o raznim granama kulture na koje je djelovao stari antički Rim, gdje se taj utjecaj može vidjeti i osjetiti i dan danas u obliku prenesenog znanja i kojekakvih vještina, priča te monumentalnih građevina koje glase za najočuvaniju građevinu antičkog Rima.

Cilj istraživanja je otkriti u kojoj su mjeri Rimljani djelovali i u konačnici utjecali na područje splitskog akvatorija te podići svijest o važnosti i odgovornosti očuvanja kako materijalnog tako i nematerijalnog dobra koju imaju građani Splita i okolice a uostalom i cijeli svijet. Naučni cilj ovog rada je podići svijest i znanje ljudi naše države o vlastitoj povijesti radi boljeg očuvanja i mogućeg uklapanja ponude materijalnog i nematerijalnog dobra u granu turizma koji bi imao predispoziciju otvoriti nova radna mjesta te privući turiste iz mnogih dijelova svijeta.

U radu će biti predstavljeno nekoliko istraživačkih hipoteza:

H1- Prapovijesna nalazišta iz doba neolita, bakrenog, brončanog i željeznog doba svjedoče o najranijim tragovima prvobitne civilizacije na prostoru Splita.

H2 – Nalazišta iz ilirskog perioda, ilirski carevi imaju neosporan utjecaj i važnost na dalji razvoj splitskog akvatorija.

H3 – Brojna arhitektonska i kulturno-povijesna nalazišta iz rimskog perioda na području Splita, svjedoče o utjecaju starog Rimskog carstva na izgled, razvoj i kulturne osobnosti grada Splita.

H4- Gastronomija starog Rima kao i mnogobrojni očuvani recepti i začini imali su utjecaj na današnju gastronomiju na području Splita.

H5- Tradicija pomorstva starog Rima, ratno i trgovačko brodomlje starih Rimljana kao i nautička znanost uticale su na dalji tok razvoja nautike i pomorstva.

Metode istraživanja u radu su : metoda sinteze, indukcije, dedukcije, konkretizacije, generalizacije. Analitička metoda istraživanja koja se odnosi na raščlanjivanje jedne cjeline antičkog Rima na njene dijelove ili sastavne elemente kao što su: povijest, arhitektura, nautika, gastronomija i mitologija, kako bi se mogli posmatrati njihova priroda, odnosi, uzroci i

¹ Prosperov Novak S.(2015). *SPLIT mjesta, ljudi, sudbine*. Zagreb: Lilliput planet, str.15.

posljedice. Ova metoda omogućava bolje poznavanje predmeta tako da se njome oni mogu objasniti, bolje razumjeti i postaviti nove teorije. Analizirati znači i bolje razumjeti cjelinu nakon što se upozna priroda njenih dijelova². Što se tiče postupka prikupljanja podataka, što podrazumijeva definiranje izvora podataka, korišteni su što službeni tako i neslužbeni podatci kao što su sredstva masovnog komuniciranja, naučna, stručna, umjetnička i druga djela. Također korišten je način opservacije i ispitivanje putem komuniciranja sa starosjediocima Splita. Istraživanje je interdisciplinarno jer sadrži grane kao što su gastronomija, arheologija, arhitektura, nautika, mitologija, povijest, povijest umjetnosti i religija.

Upotrebna vrijednost ovog dijela može biti u svrhu podizanja znanja i vrijednosti i kvalitete ponude u turizmu. Također unapređivanja u sektorima kao što su očuvanje monumentalnih spomenika i nematerijalnih dobara kao što su usmene predaje, mitologija i gastronomija i religija.

Ključne riječi: Antički Rim, Dioklecijan, Split, Ilirija, Dalmacija, pomorstvo, Dioklecijanova palača, Salona

² <https://bs.wikipedia.org/wiki/Metodologija>, 4.4.2020., u 11h

1.PROŠLOST DALMACIJE PRIJE ANTIČKOG RIMA

1.1. DALMACIJA U NEOLITU

Kada i otkud su došli prvi stanovnici na istočnu obalu Jadranskog mora, kojoj su rasi pripadali i jezikom govorili, sve su to pitanja, na koja ne možemo dati odgovor, Jednostavno zato, što onima prvima stanovnicima nema nikakvoga traga. U starije kameno doba bilo je možda čovječjih naselja i na ovim obalama, kao što ih je bilo po ostalim krajevima Balkanskog poluotoka i u krajevima između Save i Drave, ali ona nisu ostavila nikakav pa ni najmanji trag. Prvi i sigurni ostatci čovjeka na dalmatinskom primorju su iz neolitskog doba. Tada, negdje u 5. ili 6. tisućljeću pr. Kr. ili još ranije, živio je čovjek po cijeloj ovoj obali i njenu zaleđu. S divnih brežuljaka i humaka, nad krasnim uvalama, na primorju i otocima, i s visokih planina divio se on neizmjerenoj pučini Jadrana, uživao u ljepotama njegovih tišina, zore i sumraka, mjesečnih noći i punih sunčanih dana. On je gledao sve strahote jadranskih oluja, gromove i grmljavinu koja se lomi i prolama kroz gudure i odbija od plavog i surog stijenja njegovih obala.

More je vuklo i privlačilo neolitika i on je ostao privezan uza nj, trajno, kroz tisućljeća. Ostaci čovjeka ovoga doba našli su se po cijelom istočnom primorju Jadranskog mora i na svim, pa i najudaljenijim otocima. Te ostatke stavljamo u veliko razdoblje između 6000. i 2000. g. pr. Kr., to jest do vremena kad je neolit potpuno zamijenilo metalno doba. U prostoru, koji je obuhvaćala austrijska Dalmacija i koji mi, kad o Dalmaciji govorimo imamo pred očima, našlo se ostataka mlađeg kamenog doba na mjestima: Potravije (Kukuljica), Zaton (Šibenik), Grahovac (Imotski), Neretvanski kraj, Brstilova špilja kod Kučišća kraj Omiša Tradan kod Šibenika, Vrljika, Solin, Podstrana, Gardun, Sitno Kučišće; Donji Dolac, Ogorje, Srinjine, Biokovo (Brela), Rogoznica, Dubci (Zadvarje, Prosjek), Zezevica Donja, Bajagić, Dugopolje, Gjeversko polje, Brist (Bristke stine), Gizdovac, Gevershe Oštrovica, Bribir, Piramantovci, Krapanj, Nin, Zadar. Svi veći, a i mnogo manji(otoci istočne obale Jadrana bili su naseljeni u neolitu, kao: Uljan, Kornat, Brač(Humac donji, Škrip, Nerežišća, Jama Kopačina, Sv Ilija kraj Humca, Korčula(Žrnovo), Vis pa čak i Svetac i najudaljeniji Palagruža.

Prema nađenim ostacima ovoga doba najjače u neolitu ³bio naseljen otok Hvar, kojega su nalazišta vrlo brojna (špilja Markova, Grapčeva, Hahanova, Jakovljeva, Prošperova, Sv. Nedilja, Pokrivenik, Antunova kosa, Skalezije, Brusje i dr.). Nema sumnje, uzmemo li u obzir ovakvu rasprostranjenost neolitskih nalaza, da je čovjek u neolitu bio naseljen po cijelom području o kom mi govorimo i po cijeloj istočnoj obali Jadranskog mora. Naši nalazi prilikom iskapanja u špiljama na otocima Hvaru, Visu, Svecu 1935.-1940. god. ne samo što omogućuju uvid u cjelokupni život toga neolitika u doba od 3000. -2000. g. pr. Kr., nego otkrivaju daje na Jadranskom moru, i to na njegovoj istočnoj obali u to vrijeme postojala jedna razmjerno visoka kultura kojoj su se odrazi osjećali duboko u Bosni, prelazili Balkanski poluotok, dopirali duboko u Donje Podunavlje, i čak u području Pruta, Dnjestra, Buga i Dnjepra, a s druge strane stajala je ta kultura u uskoj vezi s onom na obalama Egejskoga mora, prethodila kretske Kamare kulturi i vrlo vjerojatno bila u vezi s onom istočnih obala Sredozemnog

³ Novak,G.(2004).*Prošlost Dalmacije*,Split:Slobodna Dalmacija,str.27.

mora. Istodobno postojala je trgovačka veza između istočnih i zapadnih obala ovog mora, kao i između njih i Sicilije i okolnih joj krajeva što napose ističe nalazište u Grapčevoj špilji na Hvaru, jest spiralna, obojena keramika visoke kvalitete, kakva se uopće nije našla na Jadranu, i koja svojom krasnom ornamentikom, svojim ukusnim oblicima, ide među najljepše produkte neolitske kultura. Pored keramike, našlo se mnogo predmeta: oruđa i oružja iz kremenca i raznog drugog tvrdog kamenja, nakita, ostataka pojedinih riba i životinja, kosti, školjaka i drugih ostataka nađenih u Grapčevoj špilji na Hvaru, možemo u glavnim crtama rekonstruirati život čovjeka na dalmatinskom primorju između 3000. i 2000. g. pr. Kr., jer nema nikakve sumnje, da tako visoko kulturni čovjek nije živio samo na Hvaru, nego da je to isto bilo i na Visu i Korčuli, Braču, Pelješcu, kao i na cijelom dalmatinskom primorju.

Spomenuta mjesta su ona, na kojima se našlo ostataka neolitskog čovjeka, dok je bez svake sumnje bilo još daleko više naselja kojima se tragovi još nisu našli, ili onih koja su nestala a da nisu ostavila nikakva traga. Kod najvećeg dijela tih mjesta ne može se ništa drugo kazati nego konstatirati, da je tu doista bio čovjek u mlađe kameno doba.⁴ Mnogobrojna prosta keramika, nađena u špiljama u neolitskim slojevima, pokazuje da je neolitik uvelike kuhao i znao priređivati ne samo kuhano meso, nego i razno povrće. Velike hrpe kućica od morskih puževa, golema količina raznih školjaka, nađenih u špiljama koje su visoko nad morem, pokazuju nam, da se neolitik uvelike hranio morskim proizvodima: školjkama, puževima i ribama. Pored ribarenja bavio se primorac mlađe kamene dobi uvelike lovom. Kosti jelena, divlje svinje, zeca, nađene u velikim količinama, pokazuju nam kako je neolitik po tada gustim šumama lovio.

Stanovnik Dalmacije u mlađe kameno doba bio je i ribar i lovac i pastir, ali je i u poljodjelstvu već bio lijepo napredovao. Nije moguće u tvrditi da li je ovaj stanovnik istočne obale jadranske doveo sa sobom, kad se naselio, već pripitomljene domaće životinje koje su mu davale mlijeko i možda služile za obrađivanje polja. Govedo, koza, ovca, možda i magarac, bili su mu drugovi i hranitelji. Kosti i rogovi tih domaćih životinja našle su se u velikoj množini u Grapčevoj špilji na Hvaru, cijele i prelomljene, iz kojih je on isisao moždinu da ih kasnije upotrijebi za noževe, šila i igle, da ih katkad izbrusi, da se njima kao i kostima divljih životinja služi u lovu i ribarenju i za domaću upotrebu. Osobitu pažnju zaslužuje neolitska keramika donjih slojeva Grapčeve špilje na Hvaru koje sam na stotine komada našao.

Pored mnogobrojne proste keramike, ističu se posude s raznim uresima koje idu u red takozvane prutaste keramike, s ornamentima koji nas upućuju na široki prostor od Malte i Sicilije na jugu do duboko u Njemačku, Ugarsku, Rumunjsku i Rusiju. Ima i po koja posuda sa tzv. vrpčastom ornamentikom, ima posuda raznih stilova, ali, što je najvažnije, ima mnogo keramike koja nas u sitnice upućuje u trgovačke veze s dalekim krajevima u Europi i na Sredozemnom moru: u prvom redu sa Sicilijom (Stentinello) na jugu, jugoistočno-alpskim krajevima (Ljubljana) na sjeveru, s unutrašnjim balkanskim krajevima (Butmir kod Sarajeva i Vinča kod Beograda), a neke i na krajeve Južne Njemačke. Sličnost, a katkada upravo identičnost dokazuje da ne može biti nikakve sumnje o postojanju odnosa između ovih krajeva i zemalja na Jadranu, bilo to izravnim ili neizravnim putem. Ali, ma koliko bili zanimljivi ti odnosi i nalazi, zaostaju daleko iza onih obojene keramike koju smo našli u Grapčevoj špilji na Hvaru, u najdonjim slojevima.

⁴ Ibid., str. 28

Mnogobrojnost raznih posuda, finoća u izradbi i ljepota ornamentike mnogo nadvisuje sve ono što su dosadašnja nalazišta u tom pogledu dala. Od ovako obojenih posuda našli su se fragmenti koji pripadaju vrčevima, kupama, pliticama, zdjelicama, amforama, ali ponajviše prevladavaju prekrasne zdjele savršenih oblika, neke od tek par milimetara debljine, izvanrednog ukusa i ljepote. Prevladavaju ove boje: crvena, crna, narančasta, žuta, sivo zelena, siva i kestenjasta. Najveći dio posuda oličen je crno, a na to su uneseni ornamenti u crvenoj boji; mnogo njih je oličeno crno a onda su između urezanih crta unesene široke crvene pruge.⁵ Na nekim je posudama na crnom unesena pruga crveno ili sivo obojena, obrubljena urezanim rubom koji je bijelo ispunjen. Neke su posude oličene tamnosivo, a prostor unutar urezanih ornamenta crno.

Katkada je temeljno oličenje kestenjaste boje, a ornamenti iste boje, ali blijedi. Drugu grupu čine posude kojima je temeljna boja crvena, narančasta ili kestenjasta, a na njoj su ornamenti u nešto blijedoj crvenoj, kestenjastoj, bijeloj, sivoj ili žutoj boji. Ističu se trihomni fragmenti jedne velike vaze, crveno obojene, sa spiralnim prugama u žutoj boji, obrubljenoj zelenkasto-sivkastom, tanjom prugom, potpuno istog oblika, istih boja, pa čak i reda boja kao na nekim nađenim u Sesklosu, na Egejskom moru, u zaljevu Volo. Temeljni tip ornamentike hvarske obojene keramike je spirala i meandar, a pored toga nazubasta linija, paralelno ili u pravcu viseći poredane pruge, rombovi, s ispunjenim rombićem u sredini, kuke, ručke, pasji skokovi, jezičci, šahovsko polje i drugo. Najčešće su ukusne zdjele crno, kestenjasto ili tamnosmeđe oličene, s karmin-crvenim rubom.

Usporedimo li tu hvarsku obojenu keramiku s onom nađenom na drugim mjestima Europe, Azije i Afrike, opažamo da od hvarske obojene keramike jedan dio moramo dovesti u vezu s keramikom iz Crne Vode i drugih bugarskih mjesta i nalazišta, zatim s onom u Cucuteni u Rumunjskoj, sa Sesklosom u zaljevu Volo u Tesaliji, s Paleokastrom na Kreti, a možda i s Egiptom, dok se drugi, glavni dio, ne da dovesti u vezu ni s jednim drugim nalazištem on je svakako domaći, načinjen na otoku Hvaru ili na susjednom kopnu. Na osnovu tih sličnosti i veza možemo odrediti, da je, prema današnjem stanju nauke, cvala ova lijepa kultura na Jadranskom moru, u 3. tisućljeću pr. Kr., dakle između 3000. i 2000. godine. Veliki kulturni sloj Grapčeve špilje na Hvaru trajao je bez sumnje nekoliko stotina godina, što se daje utvrditi iz njegovih veza s ostalim nalazištima. A kako nije moguće da je jedino na Hvaru. ova kultura cvala, sasvim je ispravan nas zaključak da je ta kultura bila raširena i po obalama istočnoga Jadrana i na nekim njegovim otocima. Na to nas upućuju i nalazi ma koliko skromni, nađen na krajnjem sjeveru Jadrana.

Nema sumnje da ljudi, koji su upotrebljavali spomenutu luksuznu keramiku, nisu stanovali u špiljama, nego su im one služile u sasvim druge svrhe. Stanovnik istočnoga Jadrana, koji je na početku neolita živio po špiljama, ostavljao ih je malo pomalo tako da možemo skoro sa sigurnošću kazati da u doba velikog kulturnog sloja Grapčeve špilje, kojoj gornji dijelovi pripadaju eneolitu, on više ne živi po špiljama; sad je njegov dom bunja, to jest kuća, sagrađena od velikih koncentrično složenih kamenih blokova i ploča. Tih "kućica", od kojih su neke već velike kuće, nalazimo po cijelom primorju i na svim otocima i mnoge od njih još i danas služe za privremeno stanovanje u poljima ili za sklonište stoci. Mnogo je od njih kasnije sagrađeno, neke čak i u novije doba, ali neke, bez sumnje dopiru u neolit, kako nam to

⁵ Ibid., str. 29

pokazuju ostatci jedne takve "kućice" u uvali "Skalezije"⁶ na Hvaru, gdje se, unutar koncentrično složenih blokova kamenja, našlo neolitsko oružje. Čuvena Atrejeva grobnica kraj Mikene nije drugo nego takva "bunja", složena od savršeno tesanih kamenih blokova. Grapčeva špilja, špilja u uvali Pokrivenik na sjevernoj strani Hvara, i tolike druge, bile su svetišta, posvećena kultu praotaca, dok su mnoge tadašnje špilje bile i dalje stanovi, neke trajni, a neke samo privremeni. Od svih tih svetišta bilo je ono u Grapčevoj špilji svakako jedno od najvećih, ako ne i najveće na istočnoj obali Jadrana kroz nekoliko stoljeća. Sa svih strana, vjerojatno sa svih okolnih otoka, a možda i sa susjednog kopna, dolazili su u određene dane neolitici da u ovom svetištu prinesu svoje žrtve; tada je svaki prema svojoj mogućnosti, pored ostalog, donosio, u običnim posudama, ili skupocjenim vazama, krasnim pliticama, ili lijepim vrčevima, sjajno obojenim i ornamentiranim, vino ili ulje, žito ili kruh.

Na oltaru, možda baš na onom prelomljenom stalagmitu u sredini velike špilje, ostavljali su to predcima u čast, dok su se istodobno prinosile i krvne žrtve, blagovalo mesa žrtvovane divljaci i stoke. A kad su se ceremonije završile, ostajao je u špilji veliki svećenik, pridijeljen kultu predaka i čuvar njihova svetišta. Postavile su se teorije da je i prugasta i meandrospiralna keramika, pa i obojena, iz središnje Europe krenula prema jugoistočnoj strani i istočnom Balkanu, pa doprla duboko sve u Egejsko more. Prema tim teorijama je i kultura Sesklos-Dimini na Egejskom moru došla tim putem. Nalazi na Hvaru mijenjaju sasvim tu teoriju i pokazuju, daje na Jadranskom moru, na njegovoj istočnoj obali, postojala jedna visoka neolitska, odnosno eneolitska kultura, koja je stajala u vezi sa zemljama na Sredozemnom moru, s onima na Balkanu, Dunavu, Alpama, sa susjednim Apeninskim poluotokom i Sicilijom, ali istodobno ovdje stvorila svoje plodove, razvila ih i usavršila do zamjene visine.

Sa obala Sredozemnoga mora, a ne obratno, širio se val ljudskog napretka, predstavljen obojenom keramikom koja je puna života, ljepote i sunca. Mnogobrojne rude, od kojih je napravljeno oružje i oruđe neolitskog stanovništva primorskih krajeva, a kojih nema u prirodi u ovim krajevima, očit je znak importa bilo kopnenim bilo morskim putem. Međutim ornamenti napose oni bojane keramike, pokazuju da je import dolazio i s Jedne i s druge strane. Nema sumnje, da je već u eneolitu plovidba bila već lijepo razvijena, sto nam dokazuje u prvom redu slika lađe, urezane na jednoj glinenoj ploči posude koju smo našli na Hvaru. Ta lađa pokazuje da je primorskom neolitičaru poznato manevriranje jedrima i upotreba kormila. U unutrašnjosti zemlje nalazi se druga velika stanica mlađeg neolitskog doba Butmir, daleko poznat sa svoje spiralne keramike i svojih velikih radionica savršena kamena oružja i oruđa, a osobito sa svoje glinene plastike.

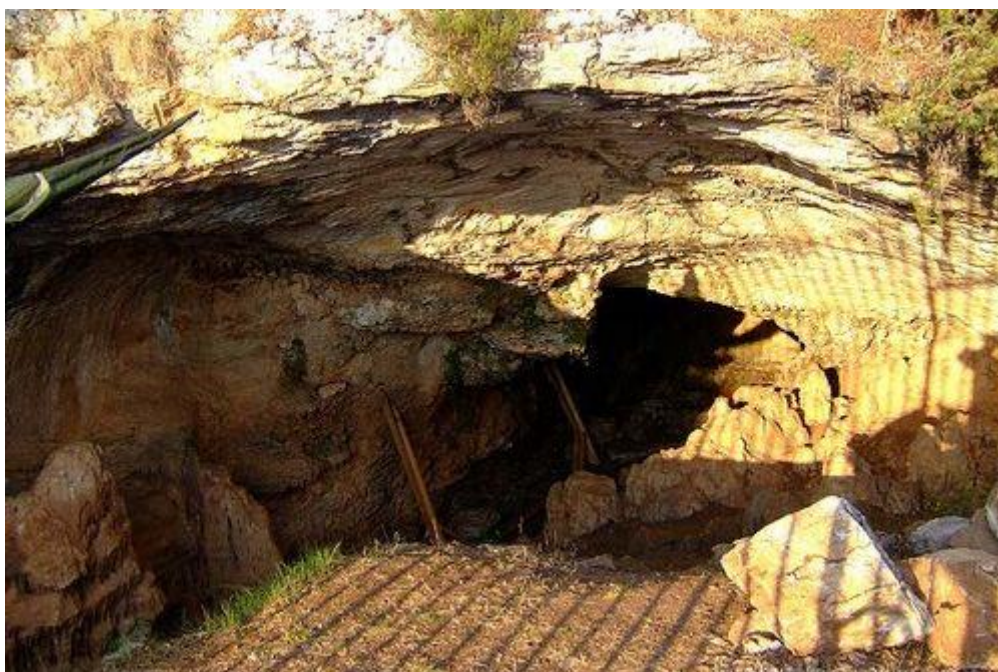
Iz ovih je tvornica kamena roba išla po cijeloj sjeverozapadnoj cesti Balkanskog poluotoka. Utjecaj Butmira išao je duboko u unutrašnjost, a nekoliko fragmenata, nađenih u Grapčevoj špilji, čisto butmirskog tipa, pokazuje povezanost između današnje središnje Bosne i dalmatinskih otoka.⁷ Postoje i druga neolitska nalazišta. Pojedinačna nalazišta, kojih se otkrilo dosta, samo su dokaz daje u mlade kameno doba čovjek živio u svim našim krajevima. Da li je on tamo dostigao neki viši stupanj kulture, kao čovjek na Hvaru i u Butmiru, zasada nam nije poznato. Međutim, Hvar i Butmir idu u ona rijetka naselja koja otkrivaju daje i u neolitu u Europi, a napose u južnoj i jugoistočnoj, čovjek živio na lijepom stupnju kulture, koja se

⁶ Ibid., str.30

⁷ Ibid., str.31

doduše ne može usporediti s onom Egipta i Mezopotamije, ali je sama po sebi lijepa i visoka. Veza između naših krajeva neolita i Sredozemnog mora, veza sa Crnim morem i sa središnjom Europom, utvrđena je bez svake sumnje. Ako slojeve Grapčeve špilje datiramo sa 3000.-2000. g. pr. Kr., a one Butmira sa 2000.-1800., to je međunarodna povezanost naših krajeva u ovo doba daleko veća, nego što će biti između 2000. i 1000. g. pr. Kr., tj. visoka neolitska kultura naših krajeva pada zajedno s njenim velikim međunarodnim prometom, dok se u vrijeme brončane kulture ovi krajevi ograničuju na vezu s kopnom, a veza s morem opada.

Kraj neolita nazivamo eneolit, to jest doba kad čovjek još uvijek živi u mlade kameno doba, ali pored oružja i oruđa od kamena upotrebljava nakit, a i neko oruđe od bakra. Još uvijek je veza s kulturnim orijentom stalna, jer se bakar dobiva s istoka, po svoj prilici već u gotovu nakitu ili u predmetima. Međutim, količina bakrenih predmeta vrlo je mala, prevladava kamen.⁸

Slika 1: Jama Kopačina

Izvor: https://www.visitbrac.com/photos/tours/thumbs/1425648814_huge.jpg

1.2. BAKRENO DOBA

Čisto bakrenog doba nije uopće bilo, i ako su neki naučenjaci smatrali potrebnim, da se doba od pojave bakra do pojave bronca naziva bakreno doba. Bakreni su predmeti, sve do otkrića bronce, bili uvijek u nerazmjerno maloj količini naprama kamenim i glinenim predmetima i zbog svoje mekoće nije bakar uopće mogao imati neku veliku ulogu. Bakar nije bio nigdje materijal koji je prevladavao, pa ni u krajevima u kojima se on u obilju nalazio. Tim je manju važnost imao on u Dalmaciji, u kojoj bakrene rude u prirodi nema, i bakar se morao uvoziti. U

⁸ Ibid., str.32

Dalmaciju je došao bakar iz zemalja istočnog Sredozemnog mora, gdje je već u 4. tisućljeću bio poznat, i gdje su, u Egiptu, već u prvoj trećini četvrtog tisućljeća pr. Kr. egipatske žene bojale kosu malahitom, tj. zelenim oksidom bakrene kovine. Sve do XII. dinastije nije u Egiptu bila poznata mješavina bakra sa cinkom, pa tako sva golema egipatska kultura do toga vremena (do oko 2000. g. pr. Kr.), dakle i ona piramida i mastaba, pada u Egiptu u eneolitsko doba. Jedan centar bakrene produkcije nalazio se već u 4. tisućljeću na visoravni, koja se pruža od Aleksandrette na Sredozemnom moru do armenskog Taurusa, odakle je širio svoje proizvode i svoj utjecaj na zapad, istok, sjever i jug: u Troju, Egipat, Susu, Anauk u Turkestanu), gdje se, u Susi, našlo bakrenih predmeta,⁹ koji su stariji od egipatskih. Kad se u 3. tisućljeću razvila trgovina po Sredozemnom moru, došlo je tim, morskim putem, poznavanje bakra i u Dalmaciju.

Istina je, jedini bakreni predmet koji možemo datirati, narukvica (armilla) koju smo našli u Grapčevoj špilji na Hvaru. Nju stavljamo oko 2000. g. pr. Kr., ali je, nema sumnje, davno prije toga bakar bio poznat u dalmatinskom primorju. Bakrenih se predmeta, koje je teško datirati, našlo u ostaloj Dalmaciji vrlo malo, i to ne unutar slojeva kao u Grapčevoj špilji, nego osamljeno. Istina, nisu ni Bosna ni hrvatski krajevi između Save i Drave, naročito obilni bakrenim predmetima, ali ih se tamo našlo ipak razmjerno mnogo više. Tome je uzrok taj, što je Dalmacija primala bakar morskim putem, dok su drugi naši krajevi primali bakrene predmete i već pripremljenu bakrenu rudu i iz srednjoeuropskih rudnika, kad je tamošnje stanovništvo, upoznavši uvezene bakrene predmete i naučivši kako se do bakra dolazi, počelo iskorištivati svoje rudnike. Međutim, to je bilo u kasnijem odsjeku ovog vremena, dok su starija nalazišta bakrenih predmeta primala bakar izvana, to jest iz krajeva izvan Europe (Bobota, Grica, Kutjevo, Mikleus, Orolik, Tesanj, Laktaši, Mačkovac, Nemila, Orašje, Travnik).

Mada su predmeti nađeni u ovim našim nalazištima izrađeni na ovom području, ali je neobrađeni bakar iz kojeg su izrađeni uvezen. To su klinovi i sjekire, katkad masivno salivene iz otvorenih kalupa i onda okivanjem izrađeni. Poslije ovog prvog doba, kad se bakar uvezio u Europu, počeo se i u Srednjoj Europi dobivati sirovi bakar. Tada je nastao jači uvoz bakrenih predmeta i neobrađenog bakra kopnenim putem u naše krajeve. U Dalmaciji su nalazišta bakrenih predmeta: Vrlička okolica (pola nadžaka), Muć (jedna plosnata sjekira), Vinjani (kotar Imotski), Grahovac (kotar Imotski), Čvrljevo i otoci Brač i Hvar, Slivno (Podosoje), Dugopolje, Rogoznica (Omiška). Osim toga nalazi se u splitskom arheološkom muzeju jedna široka svedena sjekira, a u zbirci D. Savo u Splitu 3 nadžaka i 1 zavojita uska sjekira, za koje se bakrene predmete ne zna na kojem su se mjestu Dalmacije našli.

Ako usporedimo ove rijetke nalaze bakrenih predmeta u Dalmaciji sa obiljem neolitskih naselja, vidimo da ih je vrlo malo. Ipak nema sumnje da je u Dalmaciji bilo kudikamo više naselja ovoga eneolitskog vremena i daje i preko dalmatinske obale dolazio import bakra sa Istoka u Srednju Europu i zapadni dio Balkanskog poluotoka. Dolina rijeke Neretve, kasnije toliko važan put sa obale u unutrašnjost, bila je bez sumnje i u ovo doba iskorištena, upravo onako kako je to bila i dolina Vardara i Morave za Srednji Balkan i Podunavlje. Pored bakrenih predmeta karakteristična je za posljednje razdoblje eneolita pojava nakita iz školjke spondylus koja je dolazila s obala Crnoga mora. Međutim, mi smo našli nekoliko primjeraka spondylusa u naslagama Grapčeve špilje na Hvaru, pa je, prema tome, i Jadransko more

⁹ Ibidem.

dolazilo u obzir u pogledu uvoza ove školjke na Balkan i u Podunavlje.¹⁰ I ako je za slavonske krajeve Crno more vjerojatnije, ne može se isključiti ni Jadransko, odakle su vodili riječni putovi i na sjever i na istok.¹¹

Slika 2: Grapčeva špilja

Izvor: https://lh3.googleusercontent.com/proxy/Ef_Vwrr_jFj138Qxwhcn_-0_ulUZ6nbe-Jh32bMD7ykW9EdjJ9YVocwc-xmrWWrzh7Gi5U-oxj1LBROgB9VRI5jUj80DFlwCTOCigA5U3r6YwhqR9dg

1.3. DALMACIJA U BRONČANO DOBA

Oko 2000. pr. Kr. proširila se bronca u Europu. Pronađena u Iranu, donesena u Sinear i Egipat, ova je nova ruda, mješavina bakra i kositra, donosila onu prednost koja je bakru manjkala, čvrstoću. Polovinom 15. stoljeća pr. Kr. bronca je već dobro poznata u Grčkoj i na Egejskom moru. Tu ona dominira sve do 7. stoljeća, i cijelo je homersko doba u ovoj kulturi, mada je tada i željezo već upotrebljavano. U brončano doba udaraju, pored svih lokalnih razlika, u oči neki kulturni okruzi, i tu možemo uočiti egejski okrug, zapadni (Italija, Španjolska, Francuska, Engleska), srednjoeuropski i istočnoeuropski. Od ovih se okruga upravo odvajaju onaj Egejskoga mora, gdje se u to doba diže kultura do vrlo visokog stupnja: na Kreti, na susjednim otocima i na obalama Egejskog mora.

Prodirući, bez sumnje, s ovih obala u unutrašnjost Europe, putovima, koje su obilježavali: more, rijeke i gorski prijelazi išlo je poznavanje bronce i brončane kulture prema sjeveru, zapadu i istoku, utrim putovima, i doprlo najkasnije do Skandinavije, gdje je onda najdulje i potrajalo. Pojavu bronce na Egejskom moru možemo odrediti sa godinom 2200. pr. Kr., u hrvatskim krajevima oko 2000. g. pr. Kr., dok je u srednjoj Europi upoznata bronca oko 1800., po nekima tek oko 1000. g. pr. Kr. Brončano doba razvijalo se i unutar spomenutih okruga ti raznim zemljama različito, primalo poseban razvoj na Pirinejskom poluotoku, na Apeninskom, u Velikoj Britaniji itd. Hrvatski krajevi u ovo doba dolaze u uzi dodir ne samo sa Srednjom Europom i Balkanom, nego naročito sa Italijom. Sudeći po nalazima pojedinih

¹⁰ Ibid., str. 35

¹¹ Ibid., str. 36

brončanih predmeta, Dalmacija je u brončano doba slabo naseljena, pravih brončano dobnih naselja nema mnogo, dok su neka postojala i kasnije, u željezno doba, uz velik inventar brončanih predmeta starijega tipa. Brončani predmeti koje .možemo uvrstiti u ovo doba našli su se u Dalmaciji na mjestima: Grahovac (Imotski), Čvrljevo (Ogorje), na Mosoru (povrh Žrnovnice), Kozina (Vrgorac), Banja (Vrgorac), Sitno, Zezevica, Podgrade (Dolac), Kučišće, Dugopolje, Vrpole kod Čačvine, Vučevica, Rogoznica, Vojnić, Orahovišće, Katuni, Privaće (Muć), pa na otoku Hvaru (mnoga nalazišta u okolici grada Hvara: Vrotca, Vira, Spile, Motohit i dr.), na otoku Braču (Vičja Iuka, Krug, Rat kraj Bobovišća i Ložišća), na otoku Visu Komiža i dr.), na otoku Ugljanu (Novalja), na otoku Korčuli (Blato).

U splitskom se muzeju nalazi nekoliko lijepih brončanih keltova, za koje ne znamo točno gdje su se u Dalmaciji našli.¹² Dalmacija ovoga vremena zaostaje za ostalim hrvatskim krajevima gdje je pravljenje brončanih predmeta lijepo razvijeno. U Dalmaciji je sada sve uvoz, unesen u nju, skoro uvijek morskim putem, iz Italije ili iz zemalja oko Egejskoga mora. Ne može se sumnjati daje i sada, preko Dalmacije, prolazila trgovačka roba u njeno zaleđe, i obratno, iz Bosne neretvanskom dolinom na more. Ova je doba velikih moreplovaca Egeokrečana, koji na svojim lađama obilaze po cijelom Sredozemnom moru, idući putevima kojima su u Dalmaciju i Jadran donijeli poznavanje bakra i bronce. Kroz Jadransko more išle su još u neolitu egeokretske lađe da preuzmu jantar koji je dolazio s obala Sjevernog i Baltičkog mora Labom u današnju Češku, pa preko Dunava u istočne Alpe, a onda na Jadransko more. Tim su istim putem odnosili jantar i dovozili u zamjenu drugu robu egeokretske lađe i u brončano doba.

Jesu li i stanovnici Istočne Jadranske obale svojim lađama i u ovo doba obilazili Sredozemno more, kako su to bez sumnje činili u neolitu, ne možemo ničim potkrijepiti, jer nam nedostaje onakav dokaz, kakav nam je za neolit dala slika jedne lađe urezana na jednoj glinenoj posudi, što smo je otkopali u neolitskim slojevima Grapčeve špilje. Plovidba u mlade kameno doba išla je uz obalu, pa su lađe, koje su iz zemalja istočnog Sredozemnog mora išle po jantar u sjeverni Jadran, svakako prolazile uz dalmatinsku obalu, a otoci su im bili najbolji putokaz, onako, kako su otoci Egejskog mora služili za plovidbu između južnog dijela Balkanskog poluotoka i Male Azije. Samo se po sebi razumije da su te lađe morale često pristati u razne luke, bilo za oluje, bilo zbog vode ili hrane. Tako je dalmatinska obala bila tranzitno područje za trgovinu jantaram još u neolitu, što se nastavilo u brončano doba, kad inače kultura ove obale ne samo nije bila više na onako visokom stupnju kao u neolitu, nego vrlo primitivna.¹³

1.4. ŽELJEZNO DOBA

Oko godine 1000. upознаše stanovnici Dalmacije željezo, koje je k njima dolazilo morskim putem, iz Grčke, a možda i iz Italije, kako nam to svjedoče brončane fibule toga doba čisto italiskog tipa, nađene u velikom broju u Gorici kod Posušja, na dalmatinsko-hercegovačkoj granici. Ovom razdoblju pripadaju nalazišta: Rogoznica (Omiš), Podgrade (Dolac), Dugopolje, Kučišće, Podstranje (Imotski), Grahovac, Bobovišća, Ložišća, otok Vis, otok Hvar, otok Korčula, Vrhpolje (kod Čačvine), Imotski, Zagradina kod Imotskoga, Prahulje

¹² Ibidem.

¹³ Ibid.,str.37

(kod Nina), Vojnić, Nin, Bokanjac, Čvrljevo (Ogorje), Banja. U ovim se nalazištima našli predmeti, koji nas upućuju, većinom, na starije željezno doba (Hallstatt), dok su nalazišta kasnijeg doba (latenskog): Zasiok, Dugopolje, Podstranje (Imotski), Grahovac. U nalazištima Podgrade (Dolac), Kučišće (Omiš) i Rogoznica (Klobuk, Omiš) našlo se predmeta i starijeg i mlađeg željeznog doba.¹⁴

1.5. ILIRI, KELTI I GRČI

U brončano i u Željezno doba stanuje u Dalmaciji isti narod koji je možda već u početku brončanog doba došao sa sjevera ili sjeveroistoka na Balkanski poluotok i na Jadranske obale u doba velike seobe Indoeuroljana. Tim Indoeuroljanima pripadala su razna plemena koja su Grči a onda Rimljani nazivali često skupnim imenom Iliri. Ta su plemena bila jezično srodna, ali ne i jedinstvena. Mnogobrojne. gomile (gromile) koje se nalaze, osobito po brjegovima Bosne, Hercegovine i Dalmacije, u pojedinostima različite, pripadaju očito plemenima koja su imala sličan nazor na prekogrobni život i sličan posmrtni obred. U novoj domovini udaljenost i gorja su ih razdvojila i odijelila, i oni su otada živjeli i razvijali se u posebnim prilikama, često vrlo različnim, i dok su se negdje uzdigli do visokog stupnja kulture, kao u Bosni, na Glasincu, u Dalmaciji su tek primali ono što im se izvana donosilo.

Zbog toga su nalazi brončanog i željeznog doba u Dalmaciji uglavnom oskudni, a koliko ih ima jačih i većih, oni bez sumnje pripadaju gornjem sloju stanovništva koji je kupovao od putujućih trgovaca donesenu robu ili od naprednijih srodnih plemena ili od drugih stranih. Utvrđeno je daje cijela sjeveroistočna Italija pod jakim utjecajem "ilirске kulture", kojoj pripada cijeli kraj od Halstatta na sjeveru, pa do Makedonije na jugu. Kultura Villanove donesena je od tih Ilira u Italiju. Kultura Este je bez svake sumnje ilirska. Prema tome su s obje strane Jadrana, sve do dolaska Kelta u alpske i hrvatske krajeve, nastajala plemena koje označujemo imenom Iliri. Lingvistika i arheologija to potvrđuju. Tom narodu pripadahu i stanovnici Dalmacije u 2. i 1. tisućljeću pr. Kr.

Kako su pojedina plemena bila razmještena po dalmatskoj obali i otocima, poznato nam je tek za 4. stoljeće, kad ih, između 338. i 335. g. pr. Kr. opisuje Pseudo-Skilaks u svom "Periplusu". Tada su od rijeke Mir-ne u Istri do Krke u Dalmaciji i na svim otocima pred tom obalom nastavali Liburni. "Poslije Liburna dolazi narod Ilira, i Iliri stanuju do Haonije, koja se nalazi nasuprot Kerkyri, Alkinojevu otoku". Pseudo-Skilaks dijeli Ilire u: Hierastamne na Jugu Krke, Hylle, koji su nastavali na poluotoku¹⁵ Hyllis, tj. između Šibenskog i Kaštelanskog zaljeva, Buline, koji su bili njima na istoku do rijeke Nesta (Cetine). Njima na istoku i jugoistoku, uz more, do Naronu (Neretve) nastavahu Manijci. Do Manijaca, u unutrašnjosti bili su Autarijati.

Od Boke kotorske na jug življahu Enhelejci. Grčke priče dovode maloazijske Henete u Jadransko more, vode po njemu Argonaute, i unose ga u svoju mitologiju. Vjerojatno je da su i Feničani, koji su naslijedili brodarsko znanje Egeokrečana, zalazili u ove krajeve, na putu u sjeverni Jadran gdje je započinjao već spomenuti jantarski put koji je preko Alpa vodio na Sjeverno more. Još u doba mikenske kulture dolazila je grčka roba u sjeverne krajeve Jadrana

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibid., str. 38

koju su prenosili ili Grci sami ili Feničani, što je utvrđeno nalazima u Novilari i Nesakciju, a i drugdje. Da se na tom putu lađe svraćahu i na dalmatinsku obalu, o tom nema sumnje. Od 7. stoljeća dalje možemo bez svake sumnje utvrditi trgovinu i trgovačke veze između grčkih zemalja i dalmatinske obale. Vjerojatno je da je morskim putem i ušćem Neretve dolazio uvoz grčkog oružja (kacige, koljenice) na Glasinac, iako bi to moglo biti i kopnenim. Grčka kaciga, nađena u Ararevoj gromili na Glasincu, ide u 6. st. pr. Kr.

U Dalmaciji je otkopana jedna grčka vaza arhajskoga stila iz 7. st. pr. Kr. Grčke, korinthske kacige i koljenice, otkopane u Vičjoj luci, blizu Bobovišća na Braču, iz 5. su st. pr. Kr. Vjerojatno je već u to vrijeme postojalo manje grčko naselje na ušću Neretve gdje se preuzimala roba pristigla iz grčkih krajeva i utovarivala se ona koja se u zamjenu davala. U to doba velike grčke kolonizacije istočnoga i zapadnoga područja Sredozemnog mora, od 8. do 6. stoljeća, kad s kolonizacijom idu usporedno i trgovina, i to velika trgovina, koja struji iz matere zemlje sredinom Sredozemnog mora, Jadransko je more po strani, i u nj zalaze grčke lađe i grčki trgovci, ali još ne osnivaju svoje kolonije. Razmještaj "ilirskih plemena" uzduž Jadranske obale i u unutrašnjosti Dalmacije poremetila je provala Kelta.

Kelti, koji su bili preplavili cijelu zapadnu Europu, a krajem 5. st. pr. Kr. prešli u Italiju i istočno alpske zemlje, sve do Dunava, započese oko godine 300. nove pohode i širenje s jedne strane u Italiju, a s druge u Podunavlje i na Balkan. Tada oni prodiru duboko u ugarsku nizinu, u Posavinu i Podravinu, Liku i Krbavu i dolinama rijeka prodiru na Balkan. Prodirući prema jugu, dopriješe do Neretve, gdje potisnuše Ardijejce, koji prejedose na lijevu obalu Neretve i potisnuše Autarijate. Međutim Kelti napadoše i Autarijate, koji se onda iseliše na južnu Moravu i Taru. Jedan dio Kelta ostade tada u krajevima između Save, Drave i mora i u krajevima oko Une i Vrbasa, pa pomalo i do Neretve, gdje se u zapadnim stranama stopiše s ilirskim plemenima Japuda u tolikoj mjeri daje ovdje nastala ilirsko-keltska mješavina, koja u Strabonovo doba (tj. u doba Augustovo) izgleda kao jedinstven narod. Isto su tako, i ako u manjoj mjeri, i Delmati ilirsko-keltski mješanci. Ti Kelti doniješe sa sobom latensku kulturu (La Tene II.) koja se duboko ukorijenila u Posavini i Podravini i oko ¹⁶savskih pritoka, ponešto u Bosni i Hercegovini, a prodire i u Dalmaciju.

Pred keltskim pritiskom Ardijejci koji su, kako smo vidjeli, potisnuli Autarijate i prešli na lijevu obalu Neretve, spustiše se dolinom Neretve na more i potisnuše ili pokoriše Manijce. Oko današnjeg Županjca, a ondašnjeg Delminija, nastavahu ilirsko-keltski Delmati, za koje doznajemo prvi put 189. godine, kad ih je pokorio ardijejsko-ilirski kralj Pleurat. Već prije toga u 3. stoljeću prodriješe Delmati do obale, pokoriše ili potisnuše Buline, i ustališe se u primorju od Trogira (Tragurion) do ušća Cetine, dok istodobno zadržase svoj prijašnji posjed u unutrašnjosti s glavnim gradom Delminijem. U posljednjim godinama 5. st. pr. Kr. zbile su se na Sredozemnom moru vrlo velike promjene: najveća grčka država, Atena, koja se početkom ovoga stoljeća bila uspela do velevlasti, bila je slomljena od drugih grčkih država pod vodstvom Sparte. U to vrijeme međusobnog grčkog obračunavanja i rušenja dotadašnje atenske prevlasti javljaju se ponovno dva stara neprijatelja grčkoga svijeta Perzija na istoku i Kartaga na zapadu.

Sada je ponovno na zapadnom Mediteranu uskrslo pitanje tko će postati gospodar Sicilije i s njom Tirenskoga mora, Grci ili Kartazani, Indoeuropejci ili Semiti. U ratu koji je započeo 409. godine između Kartazana s jedne, a Sirakuze i grčkih gradova s druge strane, kad je već

¹⁶ Ibid., str. 39

izgledalo da će Grci podleći, nametne se u Sirakuzi dvadeset petogodišnji Dionizije prisvoji vojnu i civilnu diktaturu i prisili svoje sugrađane na borbu za obranu domovine. Kad je u napornoj borbi Dionizije uspio i najveći dio otoka sebi pokorio, krene on na stvaranje sirakuškog imperija. Tirensko more trebalo je da bude sirakuško, ulaz u to more, Mesinski tjesnac, u njegovim rukama. U tu svrhu osvoji on južni dio Italije, i osnova uporišta na italskom kopnu, Elbi i Sardiniji. Međutim je kod Dionizija sazrela i druga imperijalistička misao: stvaranje sirakuškog imperija na Jadranskom moru. Tad se upravo rušila etruščanska prevlast nad italskim plemenima na sjevernom dijelu zapadne obale Jadrana. Pošto je stekao prijatelje na istočnoj obali Jonskoga i južnoga dijela Jadranskog mora, Dionizije zahvati odmah u samu sredinu Jadrana, i oko 390. g. pr. Kr. zaposjedne otok Issu, današnji Vis, odakle je mogao najlakše i najsigurnije uspješno braniti i svoje lađe koje su plovile Jadranom i svoje novo kolonijalno carstvo na njemu.

Po svoj prilici na mjestu gdje je još od neolitskih vremena postojalo pred indoeuropsko naselje podiže on novi utvrđeni grad. U tom novom gradu postavi Dionizije svog eparha s flotom trijera da upravlja imperijem na Jadranu i da ga čuva. Na visokom Humu (585 m), koji dominira čitavim otokom i odakle se širi pogled sve do italske obale na zapadu, a do Kotara na jugu, Zadra na sjeveru, preko Brača i Hvara do Splita i makarskog primorja, Neretve, Pelješca, Korčule i Mljeta stajala je budna straža i obavještala Dionizijevog eparha u Issi o kretanju lađa po Jadranu da u eventualnoj potrebi krene sa spremnim i brzim trijerama u pomoć novim¹⁷ kolonijama, prijateljima i saveznicima i sirakuškim i sicilskim trgovcima, napadnutim od gusara ili od starosjedilaca.

Nekako istodobno s osnivanjem kolonije na otoku Issi osnovao je Dionizije, koga nazivaju Stariji; na zapadnoj obali Jadrana, na njegovu najistaknutijem mjestu koloniju Ankon, kasniju Anconu, i njoj na jugu koloniju Numanu. Njima na sjeveru, u području Padova ušća, dobio je on u svoje ruke Adriju i uveo u nju sirakuške koloniste. Tim je načinom Dionizije Stariji imao u svojim rukama tri važne točke na istočnoj italskoj obali, iz kojih je onda stupio u živ promet s okolnim stanovništvom, u prvom redu s Venetima. Da proširi zonu svog utjecaja, Dionizije je godine 385. / 4. pr. Kr. pomogao nekim stanovnicima s otoka Parosa u Egejskom moru da se nasele na otok Pharos na Jadranskom moru.¹⁸

¹⁷ Ibid., str. 40

¹⁸ Ibid., str. 41

Slika 3: Razmještaj ilirskih plemena

Izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/Ilirija_Ilirska_Ilira_plemena_Map.png

1.6. PRVI OTPOR PROTIV PRODIRANJA S MORA

Parani su, dakle, s pomoću Dionizija Sirakuškoga u vezi sa stvaranjem njegova kolonijalnog carstva i pod njegovom zaštitom osnovali svoju koloniju na otoku Pharosu i to su novo naselje odmah i utvrdili. Starosjedioci na Pharosu, koji u prvi mah nisu priječili grčkim kolonistima da se na njihov otok nasele, možda zbog nemogućnosti da se oporu Dionizijevoj vojsci koja ih je uvela, a možda su oni početka i pristali na to naseljenje, počeli se malo poslije toga buniti protiv stranaca. Iz svog utvrđenog položaja gledali su oni nerado kako se dize i utvrđuje grčki grad i, kad je njihovo neraspoloženje prema strancima došlo do vrhunca, pozvali svoje suplemenike. Iliri sa suprotne obale, između Cetine i Neretve, da im pomognu protjerati Grke. Iliri se odazvali pozivu, i na stotinama malih lađa dođe ih 10.000 u pomoć hvarskim starosjediocima.

Oni napadoše Grke, neke poubijaše, neke zarobiše, a grad im opsjednu. Bilo je to 384. g. pr. Kr. U toj nevolji hvarski Grci dojavili Dioniziju namjesniku, eparhu na Issi, da su ih napali i opkolili Iliri. Odmah krenuše Dionizijeve trijere iz Isse, napadoše male ilirske brodice, potapajući ih i zarobljavajući bez velike muke. Diodor nam pripovijeda daje u tom sukobu poginulo 5000 Ilira, a da su ih Grci zarobili 2000. Bio je to prvi otpor domaćeg stanovništva protiv stranaca što nam je povijest zabilježila. Otada do danas vodila se neprestana borba između domaćeg elementa i raznih prodiranja s mora. To je srž cijele dalmatinske povijesti kroz vjekove i tisućljeća. Bilo je vremena kad se strani element, dolazeći s mora, uspio ustaliti, ali ga onda domaći malo po malo, ali stalnim pritiskom, uspio potisnuti i asimilirati.

Pobjeda na Pharosu i kod njega, učvrstila je Dionizijev ugled i moć na Jadranu. Nasljednik Dionizija Starijega, koji je 367. umro, njegov sin Dionizije Mladi nije nastavio vladu u duhu svog oca.¹⁹ Spočetka je Dionizije Mladi zadržao kolonijalno carstvo što mu ga je otac ostavio, ali je već rano nestalo onog straha koji je njegov otac bio ulio gusarima, pa se neka plemena najužom Jadranu i Otranskim vratima dala na gusarenje u tolikoj mjeri da se trgovci nisu usuđivali ploviti u Jadransko more. Uzalud je on osnovao u Apuliji dva grada da osigura plovidbu, uzalud je njegov vojskovođa Filistes krstario sa sirakuškom flotom po Jadranu; unutrašnji nemiri u Sirakuzi i na Siciliji srušile njegovo carstvo.²⁰

Slika 4: Dionizije Sirakuški

Izvor: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b8/Dionysius_I_of_Syracuse.jpg

1.7. ISEJSKA DRŽAVA I SAMOSTALNI PHAROS

U doba. raspadanja sirakuškog carstva, osamostališe se Issa i Pharos. Bilo je to oko 350. godine pr. Kr. Kroz 40 godina od svoga osnutka Issa se pod vlašću Sirakuze i glavni ,grad njena kolonijalnoga posjeda ne samo obogatila, nego su njeni stanovnici dobro upoznali i prilike na Jadranu i jezik i običaje Ilira i ostalih starosjedilaca na istočnoj njegovoj obali. Sada je Issa na svoju ruku, na zgodnim položajima naselila svoje građane da može s jedne strane dati novih zemalja svom poljoprivrednom stanovništvu, a s druge lakše trgovati s domorodcima. Ta su mjesta bila: Tragurion, današnji Trogir, ,Epetion, kod današnjeg Stobreča i Salon, kasnija Salona, današnji Solin, na kopnu, i jedno naselje kod Lumbarde na otoku Korčuli. Neka od tih naselja Issa je prva osnovala, a neka, kao u Salon, koja su vjerojatno i prije postojala, uselila svoje stanovništvo i sebi ih pokorila. Tako se polovinom i krajem 4. st. stvara na Jadranskom moru jedna kulturna država s grčkim elementom kao

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibid.,str.42

vladajućim, sa središtem u Issi, na otoku Visu. Ta država, koja od sada pa sve do 231. g. pr. Kr. ne zavisi ni o kome, postaje 231. g. saveznik Rima, i ostaje i dalje kao njegov saveznik nezavisna. Punih 300 godina postojala je na našem moru slobodna nezavisna issejska država koja je, uz Pharos do njegove propasti 219. g.pr. Kr., a onda sama, bila čvrsta i neprekidna veza između kulturnoga grčkog svijeta na Mediteranu i naših obala . Slobodna republika, sa svojim ustavom, znala se održati i u najteže doba kakvo je bilo onda kad su Iliri svom snagom napadali na nju da ju poput ostalih grčkih gradova na svojoj obali i otocima pokore, a i kasnije u toliko prilika i neprilika kao i Issa, tražio je i samostalni Pharos mjesta za svoju ekspanziju na dalmatinskom kopnu kamo će moći sa sigurnošću prodavati robu koja je dolazila iz Grčke.

U tom nastojanju sukobio se on s Jadassincima (Zadranima) i njihovim saveznicima. Sačuvao nam se natpis, nađen na Hvaru, koji govori o pobjedi Pharana nad Jadassincima, tj. stanovnicima Jadasse, kasnije Jadere (Zadra). U tom natpisu posvećuju Pharani "oružje zaplijenjeno od Jadasinaca i njihovih saveznika" nekom svome božanstvu. Jadasinci i njihovi saveznici bili su Liburni koji su se oprli prodiranju²¹ Pharana u njihovo područje, isto onako kako su se hvarski Iliri odmah u početku oprli njihovoj kolonizaciji na Hvaru. Vjerojatno je da su Pharani, poslije pobjede nad Liburnima, podigli svoja uporišta na liburnijskom tlu, možda Asseriju (Podgrade) i Varvariju (Bribir), kojih su bedemi navlas slično onima kojima je bio utvrđen Pharos i kula "Tor" koja se zove nad Jelsom na Hvaru.

Međutim, to kolonizatorsko nastojanje Pharosa nije uhvatilo dublje korijenje, i osim spomenutog sukoba s Jadasincima, ne nalazimo mu kasnije nikakva spomena ni traga. Osim Pharosa podigoše Grci na istom otoku drugo svoje naselje, na mjestu današnjega grada Hvara, koje se bez sumnje zvalo Dimos, kako nam to pokazuju mnogobrojni novci ove samostalne grčke kolonije. Na dalmatinskom kopnu bio je u 4. st. u kraju između Šibenika i Trogira grad Herakleia s lijepom lukom, vjerojatno današnja Rogoznica, a na Neretvi, nedaleko njena ušća, jedno trgovačko naselje kome ne znamo imena. Kad je u polovici 4. st. pr. Kr. Pseudo-Skilaks pisao svoj "Periplus", nalazili su se na dalmatinskoj obali i otocima grčki gradovi koje on takvima naziva: Issa, Pharos i Herakleia. Pored toga su već tada postojali Dimos na Hvaru i jedno grčko naselje na Neretvi.

U 3. st. cvatu uz spomenute gradove issejske faktorijske: Tragurion (Trogir), Epetion (Stobreč), Salon (Solin) i jedno manje naselje kod Lumbarde na Korčuli. U 1. st. pr. Kr. postoji na otoku Korčuli grad Kerkyra. Kad je ona osnovana i gdje se točno nalazila, ne znamo. Već smo spomenuli kako je Issa osnovala na otoku Korčuli svoje naselje na mjestu današnje Lumbarde. Pseudo-Skilaks spominje u svom "Periplusu" i otok Korčulu i naziva ga imenom kojim se i kasnije zvao: Kerkyra Melaine, ali on ne spominje na njemu nikakva grčkog grada, i izričito spominje na otocima samo dva grčka grada Pharos i Issu. Kada je osnovan grad na ovom otoku, koji Strabon spominje i kaže da su ga osnovali Knidijci, ne znamo. Možda je on identičan s onim naseljem kraj Lumbarde.

Grčke kolonije Issa i Pharos brzo su procvale. Uređene poput slobodnih grčkih "polisa" imale su svoj ustav, a u stalnoj vezi s maticom zemljom išle su u korak s njenim napretkom i razvojem njene kulture. Potpuno slobodne od polovice 4. st. pr. Kr. kovalе su svoje novce, a mnogobrojni nađeni natpisi i skulpture svjedoče o visokom stanju njihova političkog i duhovnog života. Preko 120 godina issejska država (od 350. do 231. g. pr. Kr.), kojoj je glavni grad bio Issa (današnji Vis na otoku Visu), nasljednica sirakuške vlasti na srednjem

²¹ Ibidem.

Jadranu, svojim brojnim lađama, svojom organiziranom vojnom snagom i svojim bogatstvom, ulijevala je poštivanje okolnim barbarima. I isejske naseobine i sama Issa i slobodni grčki gradovi Pharos, Dimos i Herakleia, razvijali se kroz to vrijeme nesmetano, njihova je trgovina cvala, njihove veze s ostalim grčkim svijetom na Mediteranu bijahu vrlo žive. Mnoštvo novca iz grčkih gradova cijelog Mediterana, nađenih na Hvaru i Visu, pokazuje živu trgovinu s tim krajevima u to vrijeme.²²

1.8. GOSPODSTVO ILIRA NA JADRANU I PRVI SUKOB S RIMOM

Oko polovine 3. st. pr. Kr. ilirsko pleme Ardijejci, kojemu je središte bilo u današnjem makarskom i neretvanskom primorju, uspjelo je oko sebe okupiti nekoliko ilirskih plemena na istočnoj obali Jadrana i u njenu zaleđu. Nova ilirska država javlja se sada u konceptu balkanskih država, miješa se u komplicirane grčke prilike i sklapa saveze u prvom redu s Makedonijom. Osobito se ističe ilirski kralj Agron koji je do 231. g. pr. Kr. uspio spraviti pod svoju vlast gotovo sve grčke kolonije na istočnoj obali Jadrana, u prvom redu Pharos, Hvar. On posjedne i Issu, ali mu ne uspije zauzeti je. Njegova se država sada protezala od Krke na sjeveru do Epira na jugu, obuhvaćala je dakle cijelu istočnu obalu Jadrana od Krke do južne granice današnje Albanije, osim gradova Apolonija i Egidama.

Kad je Rim postao u 4. st. gospodar istočne obale Apeninskog poluotoka, od Padske doline pa sve dalje na jug, i tim i zapadne obale Jadrana, bio je silom geografijskog položaja uvučen u sferu pitanja i interesa na ovome moru. Te su geografijske prilike nalagale Rimu da postane gospodar i ovoga mora, do tada u vlasti Ilira. Poslije smrti ilirskoga kralja Agrona (230. g. pr. Kr.), nastavi njegovu politiku njegova udovica Teuta. Njena vojska napadne Epir, zauzme mu glavni grad Foinike i prisili Epir da sklopi savez s Ilirima. Sad je Teuta htjela uzeti i preostale grčke gradove unutar svoga područja: Issu, koju je nastavila posjedovati, Epidamnos -današnji Drač, Apoloniju -kod Valone, i Korkiru - Krk. Tako se na zapadnom dijelu Balkana stvarala sve jača ilirska država koja obuhvaćala je istočnu obalu Jadrana od Krke do Epira.

U takvim prilikama, osjećajući se potpuno gospodari Jadrana, ilirski su gusari, koji su i prije po Jadranu gusarili, postali siloviti i počeli nemilice napadati grčke lađe u krajevima koji nisu pripadali njihovoj državi. Rimski podanici i saveznici na zapadnom dijelu Jadranskog mora obraćali su se i prije Rimu, tužeći se na napadaje ilirskih gusara i moleći da ih zaštiti. Rim nije dotada uvažavao tužbe italških trgovaca, smatrajući, vjerojatno, gusarenje kao redovitu pojavu u tom moru. Prilike su se međutim ²³tako razvile da je Rim, koji je sve do malo godina prije toga bez ikakve moći na moru, uspjesima u prvom punskom ratu postao jaka pomorska sila.

Koliko možda u to i nisu bili upućeni Iliri, to su vrlo dobro znali isejski trgovci. Kad su sada Iliri u svom osvajačkom naletu htjeli podčiniti i Issu, pa je i zaposjeli, obrate se Issejci Rimu i zamole senat da njih i njihovu državu primi kao svoje saveznike, što ovaj i učini. Kad su ponovno došle tužbe italških trgovaca na ilirske gusare, Rim, potaknut i od Issejaca, pošalje poslanstvo ilirskoj kraljici Teuti, tražeći, da ona svojim podanicima zabrani gusarenje po Jadranu i da opozove svoju flotu koja je opsjeda Issu. Rimskim poslanicima Gaju i Luciju Korunkaniju (Coruncanius) pridružio se i isejski poslanik Kleemporos. Teuta, poznavajući

²² Ibid.,str.43

²³ Ibid.,str.44

snagu Rima, nije htjela dopustiti da se on miješa u njene poslove i obeća poslanicima samo to da se rimskim podanicima neće od strane ilirske države nikada sto zlo dogoditi. Ujedno izjavi da ona ne može svojim podanicima zabraniti gusarenja po Jadranu jer je to njihova privatna do bit. Rimski se poslanici nisu ovim njenim odgovorom zadovoljili, i Korunkanije Mladi kako je Polibije zabilježio odgovorio je Teuti da će Rimljani sami svoje podanike od gusarenja štiti, a nju prisiliti da takav zakon mijenja. Odgovor Teutin, koja je precjenjivala svoju snagu prema rimskoj, odgovarao je tadašnjoj situaciji na Balkanu na kojem je ilirska država, u savezu s Makedonijom, doista odlučivala.

Rimu je takav odgovor samo dobro došao. Trebalo je samo još udesiti sve da i narod, koji je tek nedavno izišao iz dugotrajnog punskog rata, pristane na nov rat. I tome se našlo pomoći. Kad se rimsko poslanstvo vraćalo s Teutina dvora, bude ono na putu napadnuto i rimski poslanik Korunkanije Mladi i isejski Kleemporos ubijeni. U Rimu se razglasilo daje rimski poslanik ubijen potajno po naredbi Teute, što je ona odlučno porekla, i čak je poslala poslanstvo u Rim ne bi li kako izgledalo nespornost koji je nastao. Istodobno je nastojala svoj posjed na Jadranu i Jonskome moru učvrstiti i proširiti. U tu je svrhu nastavila zaposjedati Issu. Međutim, Teuta posla na jug vojsku koja je imala zauzeti Epidamnos (Drač). Kad Iliri nisu uspjeli osvojiti taj grad, opkoliše Korkiru (Krf).

U toj nevolji obrate se i Epidamnos i Apolonija i Korkira Etolcima i Ahejcima, a i Rimljanima za pomoć. Etolci i Ahejci poslaše im u pomoć svoju flotu koju Iliri, potpomognuti od svojih saveznika Akarnanaca, poraziše. Sada zauzeše Iliri Korkiru i postaviše u njoj zapovjednikom dosadašnjeg zapovjednika na Pharosu Dmitra Hvaranina, koji je kod Ilira zauzimao visok vojnički položaj i bio vjerojatno zapovjednik njihove flote. Hvarski Grk bio je dobro upućen u snagu rimske flote i znao je dobro da se ilirska flota, koja je svojom brojčanom nadmoći mogla pobijediti male grčke mornarice, nije mogla uspješno oprijeti rimskoj koja je i same Kartagane pobijedila. Kad je DMITAR Hvaranin saznao da je velika rimska flota od dvije stotine lađa isplovila iz Tirenskog mora i da kreće prema Korkiri, shvatio je odmah daje svaki otpor uzaludan i daje ilirska²⁴ stvar na Jadranu izgubljena.

Uz privolu Korkiraca stupi DMITAR Hvaranin u pregovore s Rimljanima i predade im Korkiru (229.). Iza toga predadu se Rimljanima Apolonija i Epidamnos. Rimska vojska koja je bila došla iz Brundisiuma (Brindisi), zauze okolinu ovih mjesta, a rimska flota otplovi na sjever, da oslobodi Issu od zaposjedanja Ilira. Rimljani oslobodiše Issu i uzeše je pod svoju zaštitu, a onda krenuše na Pharos, koji se bez otpora preda. More je bilo u rimskim rukama, a rimska je vojska bila spremna da krene prema sjeveru. Vidjevši da nije spremna boriti se s Rimljanima, Teuta, koja se tada nalazila utvrdom Rhizonu u Boki kotorskoj, zatraži mir. Rimljani pristadoše na mir pod uvjetom da im Iliri plaćaju danak i da se obvezu da više neće ploviti južnije od Lissa (Ljesa) s više od dvije lađe, a i te dvije lađe ne smiju biti oružane. Grčki gradovi Issa, Epidamnos i Apolonija, i ilirska plemena u današnjoj Albaniji, Partini i Atintani, postadoše rimski saveznici.

U sličan je odnos prema Rimu došla i Korkira (Krf). Pharos i neka ilirska plemena predadoše Rimljani DMITRU Hvaraninu da njima vlada kao samostalan vladar, saveznik Rima. Kad su Rimljani tako slomili ilirsku državu, koja je odsad obuhvaćala samo maleno područje oko Boke kotorske, otprilike primorje od današnjeg Lješa do Dubrovnika sa zaleđem, poslaše poslanike u grčke gradove da jave grcima da su oslobodili Jadransko more od ilirskoga

²⁴ Ibid., str. 45

gospodstva na korist italjskih i grčkih pomoraca. S druge strane su Grci doista bili oduševljeni ovom pobjedom Rima nad Ilirima, toliko da su u znak zahvalnosti dopustili Rimljanima da sudjeluju u Istmijskim igrama, čime priznadoše Rimljane za civiliziran narod. Pritom nisu Grci vidjeli da se Rim neće zaustaviti na ilirskim obalama i da će i oni doskora postati plijenom rimskog orla.²⁵

1.9.NOVA BORBA PROTIV TUDINACA I PROPAST ILIRSKE DRŽAVE

To je ipak brzo uvidio Dmitar Hvaranin vladar nove države pod rimskim protektoratom, pa je, posto je ojačao svoju vojsku i svoju mornaricu, sklopio savez s Antigonom Dosonom, koji je nastojao pod makedonskim vodstvom uspostaviti jedinstvo svih Grka. Istodobno je bio Dmitar u prijateljskim odnosima sa Skerdilaidom, koji je bio najutjecajniiji čovjek u ilirskoj državi, u kojoj je vladao malodobni Agronov sin Pines. Štoviše, Dmitar se i oženio s Teutom, majkom ilirskog kralja, malodobnog Pinesa, i posta Pinesov skrbnik. Tako je Dmitar stvorio neke vrsti personalnu uniju između svoje i Pinesove države. Kad je Dmitar mislio daje došlo vrijeme za akciju, otplovi 220. g. zajedno sa Skerdilaidom s velikom flotom od 90 lađa preko Ljesa na jug, kršeći time ugovor s Rimljanima. U Rimu su vidjeli da treba brzo raditi i pozvaše Dmitra na opravdanje. Oni su stvorili Dmitrovu državu da pocijepaju ilirsku, a on se sada sjedinio s Ilirima, što više stupio u savez s Makedonijom koja²⁶ mu je omogućivala da u povoljnom momentu izbac i Rimljane s Balkana Dmitar ne pođe u Rim, na što senat posla protiv njega, 219. g., oba konzula L. Emilija Paula i M. Livija Salinatora s kopnenom vojskom i mornaricom.

Međutim se Dmitar Hvaranin prevario u računu. Pomoć koju je on čekao od zajedničke navale s istoka i zapada na Rimljane nije bila onakva kakvu je on očekivao. Njegov saveznik Antigon Doson umre upravo poslije Dmitrove ekspedicije u Egejsko more i Makedonija nije ušla u borbu. Hanibal je počeo 219. g. svoju ofenzivu na Sagunt, ali je još bio daleko od Italije. Sam Dmitar, bez Makedonije, nije se mogao dugo opirati rimskim vojskama. Svejedno dobro se spremio, učvrstio svoje gradove, a naročito Dimallum, a sam pođe sa 6000 vojnika u Pharos da ga osobno brani. Rimski vojskovođe krenuše najprije na Dimallum, posjedoše ga i poslije sedam dana napadaja s odlučnom vojskom, izvježbanom u galskom ratu, uzeše ga na juriš. Sada se preplašeni okolišni gradovi pokoriše Rimljanima bez otpora, na što konzuli oploviše put Phara. Dmitar se bio spremio na očajnu obranu, ali upade u klopku Rimljanima koji mu vojsku pred gradom poraziše, a njemu presjekoše povratak u grad. Vidjevši, da ne može u grad, pobježe on na jednoj lađi na susjedno kopno, odakle pođe k mladom makedonskom kralju Filipu V.

Nato Rimljani zauzeše Pharos i porušiše mu bedeme. Padom Phara bijaše rat svršen, a Rimljani osiguraše i učvrstiše svoju vlast na Balkanu, Jadranskom i Jonskome moru. Ali Dmitar Hvaranin, neprijatelj Rima, bijaše još živ, nepomirljiviji nego što je dosad bio. On je uspio u mladome osamnaestogodišnjem Filipu Makedonskom, koji je i onako bio raspoložen da krene stopama svoga. prethodnika Antigona Dosona, pojačati volju da pođe slavnim putem najvećih makedonskih vladara i učiniti sve kako bi se Rimljani protjerali s Balkana. Pod utjecajem Dmitra Hvaranina poveo je sada makedonski kralj Filip pregovore s Hanibalom i Sirakuzom za stvaranje velike mediteranske koalicije protiv Rima, pa je poslije kartaške

²⁵ Ibid.,str.46

²⁶ Ibidem.

pobjede kod Kana 216. g. pr. Kr., došlo do formalnog sklapanja ugovora i saveza između Hanibala i Filipa 215. godine. U tom ugovoru obvezali su se Kartažani, da će ako savezne vojske pobijede, oduzeti Rimljanima sve, što su bili stekli na istočnoj obali Jadrana i Jonskog mora i vratiti Dmitru Hvaraninu sav posjed koji su mu bili oduzeli. Međutim ni Filip Makedonski, a ni Kartažani, nisu taj ugovor popratili iskrenom i jakom akcijom. Da su to učinili, bili bi sigurno, poduprti od Grka na Siciliji i u Italiji, i uspjeli.

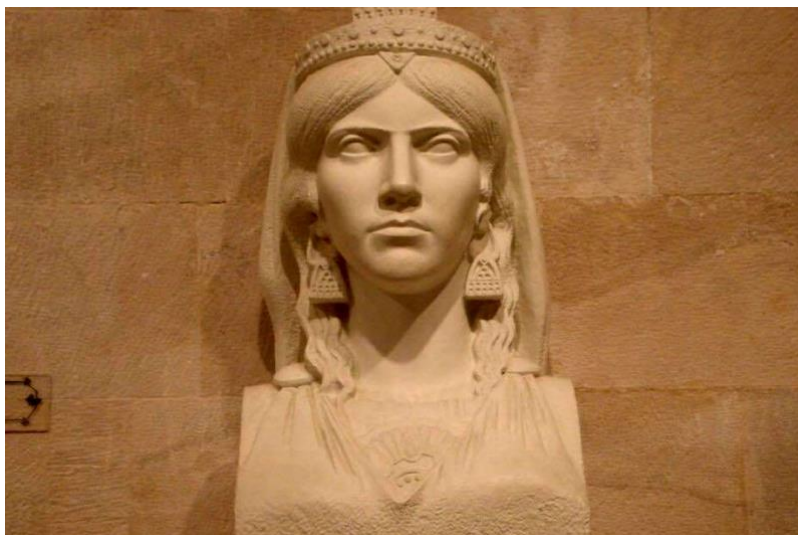
Filip nije poslao veliku vojsku u Italiju, vjerojatno zbog toga da ne bi morao prepustiti vodstvo Hanibalu. Štoviše, on nije pomogao Sirakužane ni onda, kad su ga molili da im hitno pomogne. Mjesto velikih poteza Filip se zadovoljavao manjim napadajima na Rimljane na istočnoj obali Jadranskoga i Jonskog mora, što velikoj stvari nije donosilo nikakve koristi. Rimljani su, naprotiv, odmah vrlo dobro shvatili, kolika im opasnost prijeti od Filipa, pa su da njegovu akciju paraliziraju, 211. g. pr. Kr.²⁷ sklopili savez s Etolcima, a malo zatim s pergamskim kraljem Atalom (u Maloj Aziji), s Lakedemonjanima na Peleponezu i s ilirskim vladarima Skerdilaidom i Pleuratom II. Okružen tako od mnogobrojnih neprijatelja, a vidjevši da će u Italiji Rim sigurno pobijediti, sklopi Filip 205. godine s Rimljanima mir u Foiniki u Epiru. U tom miru vrati on Rimljanima sve što je na jadranskoj obali bio osvojio, a Rim mu prizna Atintaniju. Ali Rim nije nipošto mislio stvar ostaviti tako.

Makedonija je još uvijek bila suviše jaka, a Filip nije još bio napustio veliku ideju sjedinjenja Grka i Balkana. Zato senat odmah poslije sklopljenog mira s Karta. Zanima 201. g. pristupi obračunu s Filipom. Poslije nesretnog rata morao je Filip mirom u Tempu 197. g. predati Rimu sve što mu je on tim mirom bio priznao godine 205. Rim se sada duboko utvrdio na Balkanu; njegovo je područje dopiralo u unutrašnjosti sve do Ohrida, a što nije bilo pod direktnom njegovom vlašću na Jadranu, bilo je pod kraljem Pleuratom, rimskim vazalom. Još je jedanput zaprijetila Rimu pogibao da će Makedonija ujediniti Balkan. Makedonski kralj Perzej, sin Filipov, naslijedio je od svog oca i zelju i volju da oslobodi Balkan od Rimljana. Zato je nastojao stvoriti veliku koaliciju protiv Rima od Jadrana do Nila. Ali je i Rim stvarao saveze protiv njega, i kad je 171. g. pr. Kr. navalio na Perzeja bili su uz Rima numidijski kralj Masinisa, i Eumen iz Pergama, i Antioh Epiphanes iz Sirije i tolike grčke države, pa i sami Kartažani, a druge strane bio je Perzej sam s Tračanima.

Posljednji ilirski kralj Gentije, kojega Rimu prijateljski raspoloženi Polibije ne opisuje nipošto kao idealnog čovjeka, prihvati savez koji mu je ponudio Perzej i 168. g. Započe rat sa Rimljanima. Ali Gentijeva vojska nije bila ni iz daleka dorasla rimskoj, pa je rimski vojskovođa Lucije Anicije, kojega je senat poslao na Ilire, završio rat s Gentijem u samih 30 dana. Kad je Gentijeva vojska kod Skodre (Skadra) bila potučena, bila je zapečaćena i Gentijeva sudbina i ona njegove države. Cijelo Gentijevo kraljevstvo, od Epira do Neretve, pade u vlast Rima. Bilo je to 167. g. pr. Kr. Dostojno je i Perzejeva vojska uništena, a Rimljani uzeše cijelu Makedoniju. Posljednji napor za slobodu Balkana bio je slomljen. Rim podčini sada sebi izravno cijelo ilirsko područje sve do Neretve. Na sjever Neretve ostade slobodan jedan dio Ardijejaca i ilirsko-keltski Delmati, u današnjoj srednjoj Dalmaciji između Krke i Neretve.²⁸

²⁷ Ibid., str. 49

²⁸ Ibid., str. 50

Slika 5: Bista kraljice Teute

Izvor: <https://www.antenazadar.hr/wp-content/uploads/2016/03/teuta.jpg>

1.10. STO PEDESETOGODIŠNJA BORBA DELMATA PROTIV RIMA

PRVI RATOVI

Slomom Gentijeve ilirske države riješili su se. Rimljani protivnika na jugu rijeke Neretve i ne sluteći kakav im je neukrotiv neprijatelj ostao slobodan njoj na sjeveru. Slobodni Delmati, koji su za kralja Pleurata bili u velikoj ilirskoj državi, bijahu se poslije njegove smrti od nje odcijepili, osamostalili se i podvrgli neke svoje susjede. Tu su svoju ekspanzivnu politiku nastavili. Unutar delmatskog područja nalazili su se isejske kolonije Tragurij, Epetij i Salona. Delmati nisu mnogo poštivali isejsku snagu i oni su od vremena do vremena napadali isejske kolonije, u prvom redu Tragurij i Epetij. Vidjevši to Isejci, slali su nekoliko puta u Rim svoja poslanstva tužeći se na Delmate. Isto su se tako potužili na Delmate i Daorsi, ilirsko pleme koje je nastavalo na lijevoj obali Neretve.

Napokon je rimski senat, kad je smatrao da je došlo vrijeme za intervenciju, poslao 158. g. pr. Kr. Delmatima jedno poslanstvo kojemu je bio na čelu Gaj Fanije. To je poslanstvo trebalo proučiti prilike i odnošaje Delmata i njihovih gradova i zatražiti od Delmata da Isejcima i Daorsima dadu zadovoljštinu. Rimljani su mislili da će sve to lako riješiti, ali su se prevarili. Kad je Fanije došao k Delmatima, oni ga nisu htjeli ni saslušati, nego mu poručise da oni nemaju s Rimljanima nikakva posla. Oni nisu htjeli ni primiti na stan ni pogostiti rimske poslanike, pa im čak oduzeše i konje i bili bi ih i napali da se nisu na vrijeme povukli. Ovo ponašanje Delmata prema rimskim poslanicima Rimljanima je dobro došlo kao izlika za rat protiv Delmata, jer su oni namjeravali da na njih zavojše, u prvom redu zbog toga kako nam pripovijeda Polibije da ponovno upute u rat svoje čete omlohavile uslijed dugog mira koji je već dvanaest godina trajao. Rat na Delmate započe 156. g. pr. Kr. konzul Gaj Marcije Figul. U prvom sukobu bješe Figul potučen i povuče se u Naronu, a onda, kad je ponovno provalio u

njihovu zemlju koju nemilice opustoši, popali im glavni ²⁹grad Delminij. Rat je završio njegov nasljednik konzul Kornelije Nazika koji je Delminij i zauzeo, i pored njega mnoga druga delmatska mjesta, i konačno prisilio Delmate na mir. Rimska vlast na istočnoj obali Jadrana nije bila tada organizirana, i nije se mogla nametnuti tamošnjim ilirskim plemenima nekim trajnim nadzorom. Na ušću Neretve i na današnjem makarskom primorju živio je još uvijek dio starog i moćnog ilirskog plemena Ardijejaca.

Stari gusari, počeo Ardijejci ponovno izlaziti na otvoreno more kanalima bračkim, hvarskim i onim između Pelješca i otoka Hvara, te pljačkati lađe na koje bi se namjerili. Jadransko je more bilo opet nesigurno, a naročito su stradali Issa i njezine kolonije. Na ponovne tužbe italjskih i isejskih trgovaca, povedoše Rimljani 135. g. pr. Kr. rat na Ardijejce i njihove saveznike i susjede Plerejce. Konzul Servije Fulvije Flak potuče Ardijejce, a Rimljani, da se zauvijek riješe ardijejskog gusarenja, preseliše ih s obale u unutrašnjost i prisiliše da obrađuju zemlju. Međutim je taj kraj, u koji su Rimljani preselili Ardijejce, vjerojatno današnja Hercegovina, bio "opor i neplodan i nepogodan za poljoprivredu, tako da su oni potpuno propali i skoro izumrli", kako je to zabilježio Straban.

Narod, vičan otvorenom i širokom moru, i lakom životu, nije se mogao priviknuti životu među zatvorenim gorama, u magli, snijegu i radu. U doba Plinijevo bilo je svega skupa dvadeset dekurija Ardijejaca, dakle još vrlo malo. Sljedećih godina bili su Rimljani zaposleni ratovima na sjeveroistoku i Jadrana, protiv Histra i Japoda. Godine 129. krenuo je konzul C. Sempronije Tuditan protiv Japoda, i poslije početnih neuspjeha porazi on Japode, a za njima Histre. Svladavši Japode, posao je on via Liburne, i dopro do rijeke Krke. Deset godina poslije zapadnih Japoda bjehu pokoreni i oni oko Siscije. Godine 119. krenuše oba konzula Kornelije Cotta i L. Cecilije Metel na Japode i osvojiše Sisciju. Poslije zauzeća Siscije, krenu konzul Metel u Delmaciju. Zašto je to učinio, nije nam poznato.

Delmati mu se ne opriješe, nego su ga čak lijepo primili, i on je prezimio u Saloni. Ali, uza sve to, opljačka on zemlju i od opljačkanog plijena podignu hram Kastoru. Štoviše, on je i proslavio trijumf "nad Delmatima", i dobio naslov "Delmaticus". Godine 117. Skordisci, nagnani od, Cimbara, krenuše prema Vardaru i Solinu. Jedan dio njih prodre do Delfa i opljačka hram, a drugi na Jadran, neki opet u Trakiju. Rimljanima ih uspije suzbiti. Ali, sada je cio Balkanski poluotok bio u vrenju. Mnogi se Iliri priključuše barbarima, sto dobrovoljno, sto silom sudjelovahu pri novoj pljački Delfa (85.). U takovim se prilikama Delmati oslobodiše Rima i zauzeše Salonu. Protiv Delmata bješe poslan 78. g. prokonzul C. Koskonije. Dvije je godine ratovao Koskonije sa Delmatima, oduzeo im Salonu i dio njihovog područja, ali ih ne uspije pokoriti.

Događaji na Balkanskom poluotoku krajem 2. i početkom 1. stoljeća pr. Kr. pokazali su Rimu kako je njegova vlast u krajevima na sjeveru Grčke vrlo slaba i kako je potrebno da se bar oni krajevi koji su uz more bolje organiziraju i jace privežu za Rim. Trebalo je u prvom redu umiriti³⁰ i urediti ilirske krajeve, stvoriti iz njih organiziranu provinciju. Ilirik još nije bio provincija, iako je Koskonije bio prokonzul za Ilirik. Miran i si-guran Ilirik značio je za Rim ne samo mogućnost prebacivanja vojske na Balkanski poluotok, u Posavinu i Podravinu, nego i bolju sigurnost Italije od barbarskih provala sa sjeveroistoka.³¹

²⁹ Ibid., str. 51

³⁰ Ibid., str. 52

³¹ Ibid., str. 53

1.10.1. DELMATI U POBJEDONOSNOJ BORBI S RIMOM U DOBA JULIJA CEZARA

Zakonom Vatinijevim, 59. godine, dobije Cezar Galiju Cisalpinu i Ilirik kao provincije, pa je tako sada i Ilirik postao provincija. Prve dvije godine svoga pro konzulata nije Cezar posjetio svoju provinciju Ilirik, jer je u Galiji imao isušiše posla. Tek, "kad je mislio daje Galiju pokorio, pošto je svladao Belge, istjerao Germane, pobijedio u Alpama Sedune, posao je on početkom zime u Ilirik, jer je htio da te narode posjeti i te krajeve upozna ... " Kad je on na putu u Ilirik boravio u Akvileji, posjetiše ga isejski poslanici. Cezar je Isejce lijepo primio i obećao im da će, budu li oni ostali i nadalje vjerni saveznici rimski, on poštivati i njihovu slobodu i njihovo područje. Zadovoljni takvim rezultatom svog poslanstva, vratiše se isejski poslanici svojim kućama i obavijestiše svoje vijeće o Cezarevoj izjavi.

Nato dade isejsko vijeće tu izjavu uklesati u kamen i postaviti na javnom trgu, "agori", u samoj Issi, i u svojim kolonijama. Ovaj je natpis, nađen u Solinu, nedaleko gradskih vrata staroga dijela Salone, tzv. "Porta Caesarea", jedan od najvažnijih povijesnih dokumenata stare dalmatinske povijesti. Iz njega doznajemo kakvi su odnosi vladali još u Cezarevo doba između Rimljana i Isejaca, a donekle i Salonitanaca. Drugi je put posao Cezar u Ilirik 54. g. pr. Kr. da prisili Piruste na mir, što mu i uspije. Međutim, Cezar je počeo uređivati provinciju Ilirik. U prvom je redu trebao on osigurati nekoliko mjesta koja će biti siguran oslonac Rima u ovim krajevima. U tom cilju dao je Cezar naseliti u Salonu i Naronu izvjestan broj rimskih građana koji su u Saloni sačinjavali "salonski konvent", a tako isto u Naroni, "naronski". Ti rimski građani u spomenutim mjestima, a možda i u nekim drugima, nisu još bili proglašeni kolonijom, i nisu još imali pravi municipalni ustav, nego samo neke svoje činovnike, i to "magistre" i "kvestore".

Godine 50. pr. Kr. napadoše Delmati i drugi Iliri, njihovi saveznici, liburnijski grad Promonu i osvojiše ga. U to su vrijeme Delmati bili znatno proširili svoju vlast, i pored svojih dvadeset gradova priključili sebi još drugih šezdeset. Liburni se obrate svom prokonzulu Cezaru za pomoć koji pozva Delmate da Promonu Liburnima vrata. Kad oni to odbiše, poslao Cezar na njih "jednu jaku vojsku" koji oni poraziše i "poubijaše do ³²posljednjeg čovjeka", kako je to zabilježio Apijan. Gotovo čitava jedna legija pokri bojno polje. Cezar, koji je upravo tada započeo borbu s Pompejem, nije se mogao upuštati u daljnju borbu s Delmatima, a ovi brzo potražiše dodir s Pompejevim ljudima. Uto se razmahao veliki građanski rat između Cezara i Pompeja, 49. g.pr. Kr. Cezar je u sjevernu Iliriju poslao C. Antonija, da s te strane štiti Italiju.

Međutim su Pompejevi legati L. Skribonije Libo i M. Oktavije napali Antonija kod Krka i potukli ga. Sad je Libo otišao iz sjevernog dijela Jadrana, a u ovim krajevima ostao Oktavije, koji je osvajao onaj dio Dalmacije što je bio ostao vjeran Rimu, a s Delmatima i njihovim saveznicima sklopio savez. Trebalo je svakako osigurati istočnu obalu Jadrana. Oktavije doista pridobije, nešto prijetnjama, nešto obećanjima, mnoge gradove za Pompeja, a među njima i "najodličniji grad ovih krajeva", Issu, koja je bila uvrijeđena što su rimski građani u njenoj koloniji Saloni uzimali maha, sve oslanjajući se na Cezara i ne vodeći računa o spomenutom odgovoru Cezara isejskim poslanicima. Ti rimski građani u Saloni nisu se

³² Ibidem.

nikako dali odvratiti od Cezara i odlučiše braniti Salonu koju tada Oktavije zaposjedne. Vidjevši kako se Salona odlučno brani i da je neće moći zauzeti prije zime, Oktavije se povuče od Salone i otplovi u Dirahij k Pompeju. Bitka kod Farzala svršila je potpunim porazom Pompejevima. Cezar je posao za njim, a u Iliriku ostavi A. Kornificija, kao kvestora propretore da umiri pobunjene Ilire i upravlja provincijom. Sposobni Kornificije uspije umiriti mnoga pobunjena mjesta u Iliriku, punom buntovnika i opustošenom neprestanim ratovima. Godine 48. zauze on i Promonu. Poslije Pompejeva poraza kod Farzala, povuče se Oktavije sa velikom mornaricom u Jadransko more. S druge strane dolazili su u Ilirik, kopnom, mnogi ratnici koji su, poslije bitke kod Farzala, pobjegli iz Makedonije u Ilirik. Zbog toga naredi Cezar Gabiniju da sa novo unovačenim legijama krene u Ilirik, da se tamo spoji sa Q. Kornificijem i da mu bude trebalo, bude od pomoći, a inače da krene u Makedoniju.

U zimi 48./47. g. Gabinije se teško provlačio kroz istočno Jadransko primorje, u neprestanim okršajima sa domaćim četama, i nakon mnogo gubitaka približavao se Saloni gdje se nadao da će mu se čete odmoriti. Međutim, upravo pred Salonom, kod Synodija (između Salone i Sinja), zaskočiše ga Delmati i hametom poraziše. Preko 2000 vojnika i 37 centuriona i 4 tribuna, pokriše bojno polje, a slavne rimske orlove ponesoše pobjedonosni Delmati u svoje gradove. Gabinije se skloni u Salonu. U takvim prilikama nadao se Oktavije da će Ilirik dobiti u svoju vlast, jer je Kornificije bio bez dovoljno vojske, a i taje bila preslabo opskrbljena. U toj nevolji obratio se Kornificije Vatiniju koji se nalazio u Brundisiumu. Vatinije, iako se ni on nije nalazio u najboljim prilikama, pohita Kornificiju u pomoć i krene u Ilirik. U to je doba Oktavije opsjedao Epidaur u kojemu se nalazila Cezarova posada, ali kad je čuo za dolazak Vatinijeve³³ mornarice, uzmaknu on prema sjeveru i zaustavi se u luci otoka Tauris (Šćedro), na južnoj strani otoka Hvara.

Vatinijeva flota krene za njim, i kod samoga Šćedra, u kanal između Šćedra i Hvara, dođe do pomorske bitke u kojoj Vatinije pobijedi, a Oktavije se sa nekoliko lađa skloni u Issu. Poslije tri dana otplovi Vatinije na Issu i uđe u njenu luku. Tamo više nije bilo Oktavija, a Issa se predade pobjedniku na milost i nemilost, prestane biti saveznik Rima te posta običan rimski municipij "Issa civium Romanorum", kako je zabilježio Plinije. U takovim prilikama pokore se Iliri, pa i Delmati. Prokonzulom u Iliriku posta sada Vatinije (46.). On pode tamo uvjeren da ide u kraj u kojemu neće moći mirno upravljati provincijom, jer nije vjerovao, da su Delmati doista odlučili mirovati. Zbog toga povede on sa sobom tri legije i dosta konjanika. Za svoje sjedište uze on Naronu. I doista, Delmati, koji su smatrali da su uvjeti mira koje im je Cezar odredio preteški, ne htijahu ih ispuniti i odlučiše se oprijeti Rimljanima ako bi htjeli doći u njihove krajeve.

Sačuvala su nam se pisma, koja je Vatinije pisao Ciceronu iz svog novog boravišta u Iliriku. Ona nas upućuju i u djelovanje Vatinija u Iliriku, i u prilike koje su tamo vladale. Kad je Vatinije pridobio za sebe Vardeje, koji su stanovali do Narone, i time se osigurao da neće biti napadnut s leđa, krenu on iz Narone na Delmate. Još 45. g. zauze im šest gradova i napadne sedmi, najjači koji dobrim dijelom osvoji, ali ga onda kiša, snijeg i zima prisiliše da ostavi daljnje operacije te da se vrati, ma daje taj grad, kako sam priznaje u svojem pismu Ciceronu, bio najvažniji i imao je odlučiti vojnu. Sljedeće godine, 44., umre Cezar, a Vatinije pode sa svojom vojskom na jug, u Dirahij. Međutim je senat postavio za prokonzula Makedonije, Ilirika i cijele Grčke M. Bruta Caepija, "da sve te provincije štiti, brani i čuva". Ali je Brut

³³ Ibid., str. 54

imao i suviše drugog posla u borbi s Antonijem da bi se mogao baviti upravom Ilirika, a najmanje borbom s Delmatima. Rimska vojska, koja je još bila ostala u sjevernom Iliriku, morala se poslije uzmak Vatinijeva povući, vjerojatno na otoke. Pobjednici Delmati, napadnu Salonu i zauzmu je.³⁴

1.10.2. BORBE DELMATA PROTIV RIMA U DOBA OKTAVIJANA AUGUSTA

Godine 40. sporazumješe se izaslanici Oktavijanovi i Antonijevi i odrediše Antoniju cijeli Istok (Makedoniju, Grčku, Bitiniju, Malu Aziju, Siriju, Kirenaiku), Zapad Oktavijanu, dok je treći trijumvir Lepid dobio Afriku. Ilirik je dan Oktavijanu. Već od 44. godine rimska vlast u sjevernom Iliriku bila je ograničena samo na neke otoke i vjerojatno na Liburniju. Delmati i svi oni koji su im se pridružili ili koje su pokorili, bijahu izvan njenog domašaja. U južnom Iliriku bijahu otpali od Rima Partini. U Ilirik bješe poslan Asinije Pollio sa zadaćom da pokori Delmate i Partine.³⁵ Ukrcavši vosku na lađe, zaputi se Pollio iz sjeverne Italije, duž obale, prema Salonu koja se nalazila u rukama Delmata. Zauzevši Salonu, i kad dobije pojačanja od Antonijevih legija, krene na Partince koje svlada i pokori. Konačno navali na Delmate.

Kako je tekao taj rat s Delmatima, ne znamo jer nam pisci o njemu vrlo malo zabilježiše. Poznato nam je samo to da je, kad se vratio u Rim, proslavio trijumf nad Delmatima i da je svom sinu, koji mu se rodio za vrijeme njegovog prokonzulata u Dalmaciji, dao ime Saloninus, u čast svoga zauzimanja Salone. Od plijena, što ga je kod Delmata ugrabio, sagradi Pollio prvu javnu knjižnicu u Rimu. Sada je izgledalo da je doista rimska vlast u Iliriku uspostavljena na cijeloj njegovoj obali, od Kvarnera do Lisusa. Ali tome nije bilo tako. Ni Delmati, a ni mnoga druga ilirska plemena nisu još ni izdaleka bila pokorena tako daje Rim doista mogao smatrati Ilirik sigurnom svojom provincijom.³⁶

Slika 6: Oktavijan Augustus

Izvor: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/eb/Statue-Augustus.jpg>

³⁴ Ibid., str. 55

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibid., str. 56

1.10.3. AUGUSTOVE VOJNE NA ISTOKU JADRANA

Da osigura rimskoj državi istočnu obalu Jadrana, odluči Oktavijan sam preuzeti vojnu protiv Ilira i radikalno riješiti vječno otvoreno pitanje rimskog gospodstva na toj obali. Trebalo je pokoriti sva "ilirska" plemena od Tergesta do Epira. U tu svrhu prijeđe August Jadran i započne rat. Svlada lako Oxyaeje, Perthenate, Bathiate, Taulantije, Cambeje, Kinambre, Meromene i Pyrisejce, ali je naišao na veći otpor da slomi Dokleate, Carne, Interfrurine, Naresijce, Glinditione i Tauriske. Neke od ovih naroda poznamo samo po Apijanuu, koji to donosi po Augustovim komentarima. Čini se da su ona plemena koja je August lako svladao bila u primorju, dok su ostala bila u zagorju, dalje od dosega rimske vlasti. Kako je tekla ova vojna, ne možemo odrediti jer su pisci naveli spomenuta plemena s kojima je August tada ratovao bez ikakva reda, pa i pomiješali neka koja su živjela u Julijskim Alpama, kao Karnes onima koja su živjela u današnjoj Crnoj Gori, kao Dokleate.

Iza toga otplovi Oktavijan na Melitu (Mljet) i Corcyru Nigru (Korčulu), da ukroti tamošnje žitelje koji su se bili dali na gusarenje. Došavši tamo, kazni sve stanovnike obaju otoka; mlade ljude dade pogubiti, a starije prodati u ropstvo. Zatim krene na Liburne, koji su također na veliko gusarili, i oduze im sve lađe koje onda uvrsti u svoju flotu. Pošto je pokorio spomenuta plemena, pođe Oktavijan 36. g. pr. Kr. da pokori Japode i Panonce. Japodska plemena Moentinci i Aventeati, koja su nastavala krajeve uz more, pokoriše mu se bez otpora, a Arupinci pobjegoše najprije u gore, a onda se pokoriše. U Japodiji opre mu se žestoko i nadasve junački grad Metullum, glavni grad Japoda. U jednom jurišu na grad, bješe ranjen i sam Oktavijan, ali se juriši nastaviše sve dokle dok grad ne bješe osvojen. Padom Metulluma bješe skršen i japodski otpor.³⁷ Sad krene Oktavijan na Panonce. Htjede zauzeti Sisciju (Sisak) da bi dobio zgodnu bazu za svoje operacije protiv Bastarna i Dačana. Nakon 30 dana opsjedanja, Siscija je kapitulirala, a u isto vrijeme predadu se i Panonci između Save i Drave.

Nakon zauzeća Siscije vrati se Oktavijan u Rim, a u Sisciji ostavi Fufija Gemina da čuva stečeno. Kad je Oktavijan pokorio sva plemena na jugu i sjeveru neukrotivih Delmata, odluci on i njih slomiti. On se brzo vrati iz Rima i 35. g. pr. Kr. prijeđe preko Japudije i Liburnije i dostigne svoju vojsku, koja je već bila u dodiru s Delmatima, pa preuze zapovjedništvo. Spusti se niz Velebit i krene na Prominu, koju su Delmati još 50. g. bili oduzeli Liburnima i jako utvrdili. U njoj je sada bilo 12.000 izabраниh boraca pod zapovjedništvom Versosa. Ujedno se učvrste Delmati na svim važnijim visovima oko grada. Već je Oktavijan bio zauzeo skoro sve visine do grada i oko grada, kad Delmatima dođe u pomoć Testimos s novom vojskom koju Rimljani odbiše.

Opkoljeni su Delmati sad prešli u navalu, pa prodru iz grada, ali Rimljani posto ih potisnuše prodriješ u grad. Sad se Delmati povuku u tvrđicu, ali se i ova nakon nekoliko dana preda. Testimos ne klone duhom, nego počne voditi gerilski rat koji je za taj kraj bio osobito zgodan. Oktavijan je nastojao izbjeći ovim upadicama i uklanjao se klancima i sumama u kojima je Testimos mogao vrebati u zasjedi. On krene na Synodium i zauzme ga, a onda razdijeli svoju vojsku, oba dijela u paralelnim smjerovima krenu dalje. Tu kod Synodiuma na putu iz Salone u Andetrium (Muć), već su Delmati jednom bili potukli Rimljane, navalivši iz zasjede na

³⁷ Ibidem.

rimske vojnike (Gabinije). Oni su to pokušali i sada, ali uzalud. vojska je Oktavijanova izvanredno oprezno stupala, a putem je uništavala sela i šume, dok nije došla do Setovije (Sinj) koju opsjedne. Tu je po svoj prilici bilo glavno sjedište dalmatinskih prvaka i tu su vjerojatno bili svi sakupljeni. Setoviji je dolazila pomoć. Oktavijan napadne te čete, ali bude ranjen u koljeno, na što ostavi operacije, preda zapovjedništvo Statiliju Tauru, a sam ode u Rim (34.). Alise doskora, već početkom 33., opet vrati u Dalmaciju. Delmati, izgladnjeli, zamole za mir, na što on i privoli, ali uz uvjet da dadu 700 dječaka za taoce, povrate orlove što su ih Gabiniju bili oduzeli i plate danak (tribut) sto im gaje odredio Julije Cezar. Sada krene Oktavijan dalje na Derbance (u današnjoj Crnoj Gori oko Nikšića) i ostale okolne narode koje savlada i nametne im slične uvjete kao i Delmatima. Te kasnije operacije vodio je većinom Statilije Tauro.

I tako bude doskora umirena sva Ilirija koju je Rim imao prije toga i ona koju je tek Oktavijan stekao. Godine 29. pr. Kr. proslavi Oktavijan trijumf nad Delmatima, a od plijena što ga je dobio u tom ratu, sagradio je u Rimu jedan portik i jednu knjižnicu koja dobi ime po njegovoj sestri "Oktaviana". Nakon dvjestogodišnje borbe, nakon ratova koji su pokazali svu snagu i otpornost delmatskoga duha, klonuše napokon Delmati u neravnoj borbi za slobodu, pred snagom onoga kolosa koji je svladao i Grke, i ³⁸Kartažane, i Makedoniju, i Hispaniju, i Galiju, i Aziju, i Afriku. Davno je već bila Kartaga svladana, Grčka podvrgnuta sili moćnog Rima, a još su se uvijek opirali Delmati i prkosili Rimu svom svojom snagom, žrtvujući sve za nezavisnost i slobodu. I sad je konačno uspio Rim da tim barbarima donese ropstvo. Delmati su bili umireni, posljednji njihov ustanak bio je radikalno ugušen tako da nisu mogli ni misliti na nove pothvate.

Ljudi sposobnih za borbe nije bilo, pa je August mogao mirne duše predati 27. godine Ilirik senatu. Provincija Illyricum počne se sada zvati "Delmatia", čemu su bez sumnje pridonijele borbe s Delmatima. Osim jednog manjeg ustanka, koji je svladao P. Silius (16. g. pr. Kr.) radi čega ga Aenona imenova svojim patronom, provincija je bila mirna. Što se tiče primorja, za nj se Rim nije trebao bojati. Tu su bila naselja koja su mogla napredovati samo u miru i kojima su najviše škodili ustanci u unutrašnjosti. To je Rim dobro znao, pa je zato u Jader (Zadar) poslao rimske građane i podigao ga na koloniju Augusteu. U svojim natpisima naziva onda Jader Augusta "Parens coloniae", tj. svojim osnivačem.

Jader je na to podigao hram Jupitru-Augustu i Liviji-Augusti. Salonu i Naronu učiniše kolonijama trijumviri, i zato obje nose naslov "Julia", u čast G. Julija Cezara. Ali su međutim Delmati, svladani od Statilija i Augusta, dobili novu generaciju: oni, koji su bili još djeca kad su Delmati bili pokoreni, postadoše sada čili i snažni mladići i muževi u kojima je ključala ista ona slobodarska krv njihovih otaca. Pa kad se (12. g. pr. Kr.) pobunila Panonija, protiv koje je posao Tiberije, pobune se i Delmati, radi ubiranja poreza (11. g. pr. Kr.). August je Delmate umirio, ali je opet uzeo provinciju Ilirik kao provinciju "imperialis". Delmati su se i opet samo prividno umirili pa su samo čekali zgodu da se dignu.³⁹

³⁸ Ibid.,str.57

³⁹ Ibid.,str.58

1.10.4. BATONSKI RAT I ZADNJI OTPOR DELMATA 6.-9. G. POSL. KR.

Navale Dačani na Panoniju, pobune se Tračani, a i u Germaniji je sve vrilo. Rim je trebao vojske. Zato naredi Tiberije Valeriju Mesalinu, namjesniku u Iliriku i Panoniji da dođe da se bori protiv Germana i ujedno naredi da se u Iliriku podigne nova vojska. Kad su Rimljani zato 6. g. posl. Kr. uzimali kod ilirskog plemena Desitijata mladice za vojsku, plane kod Desitijata ustanak pod vodstvom hrabrog i izvanredno sposobnog Batona. Ustanak se brzo proširio, digoše se Delmati i druga ilirska plemena. U Panoniji pobune se Breuci, i vođeni od jednog drugog Batona pristadoše uz Batona Desitiata. Sva ilirska plemena pristadoše uz Batona. Od Drave i Drine do mora sve je bilo u plamenu. U Rimu zavlada golem strah. Govorilo se da ima oko 800.000 ustaša, od kojih 200.000 pješaka ratnika i 9000 konjanika, a mnogi su od njih izvježbani na rimski način.

Baton Desitijat krene na⁴⁰ Salonu i na nju navali, a kad bi teško ranjen, dade opustošiti svu obalu sve do Apolonije (kod današnje Valone) u Albaniji. Sve se to događalo na granicama Italije, pa je sam August govorio u senatu da bi neprijatelji, ako se ne poduzmu energične mjere, mogli za deset dana biti pred Rimom. Zbog toga naredi August svom pastorku Tiberiju, koji je vodio operacije na sjeveru Dunava protiv Markomana i Kvada, da sklopi s Marbodom mir i da krene na Ilire. Uto je Baton Desitijat krenuo na sjever da prodre u Italiju. Opre mu se Valerije Mesalin, tadašnji carski namjesnik u Iliriku. U prvom sukobu porazi ga Baton, međutim kod ponovnog sukoba spriječi on Batonu napredovanje. Drugi je Baton, Breuk, uto posjeo Sirmij (Mitrovica), ali kad je Sirmiju došao u pomoć Cecina Sever, namjesnik Mezije, Baton Breuk se povuče, a zatim bješe potučen od Cecine. Cecina se vrati u Meziju. Uto stiže Tiberije s deset legija i utabori se u Sisciji (Sisak). Dskora je on imao oko 100.000 pješaka i konjanika, sve najboljih četa. Ustanak se sve više širio, a Tiberije nije napadao.

On se nije htio upuštati u borbu nego je pustio da Delmati i Panonci očute sami posljedice svog pustošenja, osobito glad. U Rimu, pak, nisu bili zadovoljni ovom Tiberijevom taktikom, pa August posla iduće godine, 7. posl. Kr., Tiberijeva nećaka, Germanika, za pomoćnika Tiberiju. Uto stiže u istočnu Panoniju nova rimska vojska, 5. legija i mnogo tračkog konjaništva, pod vodstvom Antonija Cecine Severa i namjesnika Azije Plaucija Silvana. U krvavom sukobu sa združenom vojskom obojice Batona, pobijediše Cecina Sever i Plaucije Silvan, u barama Vuke, u današnjoj Slavoniji. Tada Germanik prodre u zemlju Mezeja, koji su obitavali istočno od Japoda, na istoku Vrbasa, i potuče ih. Baton Breuk počini izdaju, nagovori vojsku da položi oružje, predade Rimljanima svog kralja Pinesa i posta vladar Breuka, sve s privolom Rimljana.

Ali Baton Desitijat, kad doču za ovu izdaju, dohrli iz Dalmacije, napadne izdajnika, zarobi ga i dade osuditi na smrt. Kad je to učinio, vrati se u Dalmaciju daje spremi na obranu od Rimljana. Panonija je bila upokorena i Tiberije se vrati u Rim. Rat u Dalmaciji vodio je iduće godine Germanik, krenuvši iz Panonije prema jugu. On osvoji uz velike borbe Splonum i mnogo drugih mjesta, navali na Rhaetinum, ali ga tu dočeka poraz. Nata zauze Seretium. Kako je Germanik teško uspijevao, posla August Tiberija u Dalmaciju (Ilirik) daje skupa s Germanikom umiri. On se je bojao zasjeda pa razdijeli vojsku na tri dijela, jedan preda

⁴⁰ Ibidem.

Silvanu, drugi Lepidu, a treći uzeše on i Germanik Silvan ostao u Panoniji, a Lepid krene u Dalmaciju k Tiberiju preko Japudije i Liburnije. Baton je gledao da izbjegne sukob, ali ga konačno ipak Tiberije zatvori u Andetrij (Muć) koji je bio jako učvršćen, s jakom posadom i dobro opskrbljen. Već je Tiberije, vidjevši da se nalazi u kraju pustom i pogibeljnom gdje bi mogao lako i biti opkoljen od Batona i njegovih pristaša, mislio da napusti taj pothvat i da Batona zasad pusti na miru, kad Baton, uvidjevši ⁴¹daje gotovo cijela njegova domovina u vlasti Rima, a sam on daje preslab da Rimljane svlada, zamoli da se pregovara o miru. Još nisu bili dovršeni pregovori kad Baton, ne mogavši nagovoriti svoje drugove na predaju, ostavi grad. Tiberije ga odluci zauzeti na juriš. Delmati su se junački branili. Tiberije naredi da se jurišom zauzmu okolna brda na kojima su se Delmati učvrstili, pa posla najbolje čete.

Delmati su se očajno branili, bacajući s litica strijele, kamenje i kola napunjena kamenjem na jurišne redove Rimljana koji su pogibali u velikom broju. Rimljani su upirali sve sile, nove svježe čete su dolazile, dok napokon bitka ispadne povoljno za njih. Kad, naime, Delmati vidješe da je između njih i utvrde jedna snažna četa neprijatelja koja im priječi povratak u grad, povukoše se u šume. Napokon se predadoše oni koji su bili ostali u utvrdi. Germanik krene protiv ostalih Četa u unutrašnjosti Ilirika u današnju Bosnu. Daskora, poslije herojske borbe, u kojoj se pokaza neizrec1va hrabrost ilirskih žena koje su se bacale u vatru ili u rijeku samo da ne padnu u rimsko ropstvo, bijaše zauzeta Arduba (Vranduk), zadnji bedem ilirske slobode. Kad su svi gradovi već bili pali, Baton posla svog sina Scevu da ugovara s Tiberijem o predaji.

Tiberije mu obeća da mu se neće ništa dogoditi i Baton pode sam k njemu, ali nije molio ništa za se već samo za svoje drugove. Tiberije ga primi kao hrabrog borca i posla u Ravennu, gdje je i umro. Tri je godine trajao rat, zadnji rat za slobodu Delmata i obližnjih Ilira. U golemom ustanku digla se cijela zemlja od Drave do Mata da se oslobodi od uljeza, Rimljana. Bio je to posljednji čin velike nacionalne drame koja je započela 229. g. pr. Kr. napadom Rima na mladu ilirsku državu. Gotovo dva i pol stoljeća borila se Dalmacija protiv uljeza s mora, i podlegla je onda kad je Rim davno već bio slomio i Kartagu i Grčku i kad su sve obale Sredozemnoga mora bile u većoj njegovoj vlasti. Sam August kaže, u "Monumentum Ancyranum" da je zauzeo sve provincije koje se pružaju od Jadranskoga mora na istok i proširio granice Ilirika sve do obala Dunava.

Svršetak toga rata pozdravljen je u Rimu s velikim olakšanjem. Oni, koji su ga vodili, obasuti počastima, a Tiberije napose. Kad je Tiberije 12. g. posl. Kr. zbog ovog uspjeha slavio svoj trijumf, dade narodu gozbu na tisuću stolova, a svaki vojnik dobi 300 sestercija. Od plijena opljačkanog u Iliriku sagradi on dva hrama, jedan hram Konkordiji a jedan Kastoru i Poluksu, u ime svoje i svoga brata. Vibije Postumije bude sada imenovan upraviteljem Dalmacije, "vir consularis praepositus Dalmatiae"⁴².

⁴¹ Ibid.,str.59

⁴² Ibid.,str.60

Slika 7: Ilirsko-rimska bitka

Izvor: <https://bosnae.info/wp-content/uploads/2016/06/Ilirsko-rimski-rat.jpg>

1.10.5. RIMSKA PROVINCIIJA DOLABELLA

Posljednji otpor Delmata i Ilira uopće bio je radikalno slomljen, gradovi, još nikada od Rimljana neuzeti, osvojeni, popaljeni i porušeni, na hiljade mrtvih, na hiljade odvedenih u ropstvo, bogati gradovi opljačkani, Delmati i ostali Iliri osiromašeni. Ali, uza sve to, nisu Rimljani smatrali daje time osiguran njihov posjed zemlje Delmata i Ilira. Vidjevši da je Ilirik prevelik i pretežak teritorij za jednog namjesnika, podijeli ga Tiberije u dva dijela, u Gornji Ilirik (Superior provincia Illurici), kojem postavi na čelo P. Cornelija Dolabellu, i Donji Ilirik (Inferior provincia Illurici), kojem je bio na čelu Junije Blaesus. Gornji je Ilirik obuhvatio otprilike današnju srednju i južnu Dalmaciju, Albaniju i Hercegovinu i dio zapadne Bosne. Donji: Sjevernu Dalmaciju, Hrvatsko primorje do Raše, Liku i Krbavu i sjeverozapadnu Bosnu.

Tako je Promona bila pod upravom Blaesusa, a Salona i Epidaur pod onom Dolabelle. Međutim, ova je podjela bila samo prolazna, jer je, poslije spomenute dvojice namjesnika, Ilirik ponovno pod jednim namjesnikom (legatus Augusti propretore). To se dogodilo već odlaskom Junija Blaesusa 16. g., kada je čitava provincija došla pod Dolabellinu upravu. Pored upravne podjele trebalo je osigurati rimsku vlast i takvim sredstvima koja će omogućiti trajan miran posjed ove provincije. Da se to postigne trebalo je omogućiti rimskim garnizonima stacioniranim u nekim središtima da brzo interveniraju gdje bi se eventualno koja pobuna opet javila. U Dalmaciji su već tada bile stacionirane dvije legije, VII. i XI., i to VII. u Burnumu (Šuplja crkva kod Ivoševaca) za sjevernu Dalmaciju, a XI. u Delminiju (Županjac) za južnu. Vidjesmo kako je stradala Gabinijeva vojska u neprohodnim, šumovitim krajevima primorskog Ilirika, kako se teško provlačio Tiberije kroz neprohodne šume Pirusta i Desitijata. Cesta nije bilo nikakvih, a putovi, prikladni za Ilire i njihov način ratovanja, i

suviše težak za rimskog legionara. Da tome doskoče započese Rimljani graditi ceste. Vjerojatno je⁴³ već August, posto je svladao Delmate 33. g. pr. Kr., počeo gradnjom ceste koja je spajala Jader sa Salonom, a koja je kasnije išla od Salone u Naronu, odavde u Skodru i Dyrrahion, gdje se spajala sa velikom transbalkanskom cestom koja je išla iz Dyrrahiona na Thessalonike i tako spajala Jadransko s Jonskim morem. Ta je cesta išla onda od Jadera, uz more na Tarsatiku, a odatle u Akvileju. Sada se, za batonskog rata, vidjelo da ta cesta nije dovoljna za osiguranje rimskog gospodstva u Dalmaciji i da treba sagraditi i takve ceste koje će iz primorja voditi u unutrašnjost. Taj je posao započeo i najvećim dijelom svršio Augustov i Tiberijev legat u Dalmaciji Dolabella koji je stajao na čelu provincije od 14. do 20. g. posl. Kr. Sačuvao nam se miljokaz, donedavna uzidan u splitskom zvoniku, koji nam spominje pet cesta koje je Dolabella dao sagraditi iz Salone u unutrašnjost Dalmacije.

Jedna je od tih cesta, nazvana "via Gabiniana", u spomen Gabinijeva poraza, išla iz Salone na Andetrium (Muć), a odatle, vjerojatno, kroz dalmatinsko zagorje na sjever, druga iz Salone u krajeve Dacijona, dakle preko Aequuma (Čitluka kraj Sinja), pa sjeveroistok u dolinu Save, treća iz Salone do jednog utvrđenog mjesta u zemlji Desitijata, dakle na Pons Tiluri (Trilj), četvrtoj i petoj znamo samo duljinu, to da je četvrta bila duga 158.000 koraka, a peta 167.000 koraka. Vjerojatno su ove dvije zadnje bile nastavak prijašnjih. Ako ćemo suditi po natpisu na spomen stupu sto su ga gornjodalmatinski gardovi podigli u spomen i čast Dolabelli u Epidauru, bio je ovaj carski namjesnik ne samo neumoran u podizanju cesta, nego je posvetio svoju skrb i dalmatinskim gradovima.

Tiberije, koji je iz vlastitog iskustva vrlo dobro poznao Dalmaciju, poslao tamo za vremena Dolabelline uprave (17. g. posl. Kr.) svoga sina Druza da se privikne na vojnički život i da se nauci vojevati, a ujedno da ga vojska zavoli. Govoreći u senatu o vojskama carstva istaknuo je Tiberije da se u Dalmaciji nalaze dvije legije, VII. i XI., da čuvaju mir u zemlji, spremne ujedno za pomoć Italiji, ako bi joj trebalo. Posljednjih godina Tiberijeva vladanja bio je u Dalmaciji propretor T. Volusije Saturnin koga Aenona (Nin) izabra za svoga patrona. Kad je poslije smrti cara Kaligule došao na prijestolje Klaudije, usta protiv njega legat Dalmacije Furijski Camillo Scribonianus i pozvao Klaudiju da se odreče prijestolja. Poduprt u Rimu od odličnih vitezova i senatora, Skribonijan skupi u Dalmaciji svoje vojnike i stado im govoriti kako će on, ako ga oni podupru, opet uspostaviti staru republiku.

Ali ga njegovi vojnici nisu razumjeli. Republikansko je doba bilo već zaboravljeno i nije ih ni zanimalo, ni oduševljavalo, pa kad ih je on pozvao da ga slijede, vojnici koji su nosili orlove i ostale vojničke znakove učinili su to bez oduševljenja, te im se ruke počele tresti tako dajući izgledalo da orlovi neće da krenu. Praznovjerni vojnici uzeše to kao slab znak i nesklonost bogova, i ne htjedoše krenuti, već poubijaše svoje časnike, pa i samog Skribonijana. Njegovi se ortaci dijelom sami ubiše, a dijelom ih dade ubiti Klaudije.⁴⁴ Obje legije, VII. i XI., koje su otkazale poslušnost Skribonijanu, dobiše počasni naslov za svoju vjernost "Claudia Pia Fidelis". Ubojice Skribonijana i ostalih časnika bijahu promaknuti u više vojničke činove. Da tu stvar uredi poslan je u Ilirik Marko Salvije Oton, kasniji car. Međutim, on nije trebao umirivati Dalmaciju jer je ova pobuna bila čisto vojnička stvar, a u to vrijeme ni Delmati, a ni drugi Iliri nisu bili u legijama. Narod Dalmacije nije u ovoj pobuni nimalo sudjelovao.

⁴³ Ibid., str. 61

⁴⁴ Ibid., str. 62

Došavši u Dalmaciju, smatrao je Oton da je potrebno kazniti ubojice Skribonijanovih časnika za taj njihov čin, te ih dade pogubiti.⁴⁵

Slika 8: Podjela između gornjeg i donjeg Ilirika

Izvor: https://povijest.net/wp-content/uploads/2014/04/gornji_donji_ilirik.jpg

1.10.6. OD KLAUDIJA DO ALEKSANDRA SEVERA

Događaji koji su se zbivali u Dalmaciji od sada malo su nam poznati jer rimski pisci bilježe za provincije samo one stvari koje su imale utjecaj na cjelokupnu državu ili na druge provincije, a ne zanimahu ih unutrašnji provincijalni događaji. Nešto malo doznajemo iz natpisa kojih nam se i iz ovoga vremena dosta sačuvalo. U ovo su vrijeme dalmatinski legati Augusti propretore: A. Plautije, C. Umidije Durmije Kvadrat (50.), P. Anteј (51.-52.), L. Salvidijen Salvanus Rufo (60.), M. Ducenij Geminus, M. Pompeј Silvanus (69.-70.), L. Funisulanus Vettonianus (85.), Q. Pomponij Rufus (93.) .. Za ostale ne znamo ni iz pisaca ni iz natpisa. Jedno je sigurno da je tada Dalmacija mirna, da rimska vlast nije prisiljena da u njoj intervenira.

Sada se nastavlja gradnjom cesta, podizanjem gradova po rimskom uzoru i uzimanjem vojnika u pomoćne čete. Liburnijski gradovi podigoše spomenik u čast Germanikovu sinu Neronu. Natpisi nađeni u Karinu, Ninu i Starigradu spominju Saturnina, jedan u Splitu cara Galbu, drugi P. Anteiusa, L. Salvidienusa, M. Ducenija Gemina. U borbama za prijestol, koje su nastale poslije smrti Nerona, izjasne se dalmatinske legije za Otona, a protiv Vitelija, i krenu u Italiju da se bore. Međutim, Oton je, dok su one bile još na putu, bio poražen. Poslije Otonove smrti pristadoše dalmatinske legije uz Vespazijana. Prva je to učinila VII. legija, koja se u vrijeme Otonove smrti nalazila kod Aquileje, za njom to učini i XI., s kojom pođe u Italiju i 6000 Delmata, pod vodstvom namjesnika Silvana.

⁴⁵ Ibid., str.63

Obje ove legije ne vratiše se više u Ilirik (Dalmaciju), jer je sada ova provincija bila umirena i uređena, a za čuvanje reda bile su dovoljne pomoćne čete, kao III. kohorta Alpinaca, I. Belgijanaca, I. Flavija Britanaca i druge, uz domaće, kao I. miliaria Delmata i dr. Rimljani uzimaju Delmate sve više u vojsku i stvaraju iz njih posebne kohorte, koje šalju gdje im uređba. Na čelu I. delmatske kohorte bio je i pjesnik Juvenal koji u svojim satirama ističe njihovu hrabrost. Pored vojnika uzimaju Rimljani u Dalmaciji i robove. Juvenal nam je zabilježio da su u Rimu bili osobito cijenjeni liburnijski robovi kao nosači nosiljki, vratari, a napose u službi rimskih matrona. ⁴⁶Da svoju vlast u Dalmaciji sto više osiguraju, naseljavaju Rimljani u njoj veterane, a mnogim ilirskim mjestima podjeljuju građansko pravo. Tako je Klaudije naselio veterane u Siculi kraj Traguriona.

Za njega je osnovana Colonia Claudia Aequum na mjestu današnjeg Čitluka kraj Sinja. Živuci mirnim životom, dalmatinski su gradovi razvili sada svoj obrt i svoju trgovinu, svoj municipalni život, u njima se dizale lijepe zgrade, privatne i javne, vodovodi, kupališta, teatri, amfiteatri, bazilike, forumi itd. Trajan dade sagraditi vodovod koji je dovodio vodu u Jader (Zadar), u kojem gradu podiže u isto doba Melia Annijana krasan slavluk. Godine 114. podiže prefekt pretorija Dalmacije (vojni zapovjednik) u Asseriji (Podgrade) slavluk u čast Trajana koji je, možda, ovuda prošao idući 103. g. u rat na Dačane. U Dalmaciji se sačuvalo dosta natpisa iz vremena Hadrijanova, ali svi bez većeg značenja. Daleko se više ističe u Dalmaciji doba Antonina Pija. Tada se proširuju bedemi Salone, grade se ceste, a I. belgijska kohorta obavlja, u današnjem Humcu kod Ljubuškog, pod nadzorom Fl. Viktora, razrušeni hram "Liberi patris et Liberae".

Za Marka Aurelija Albona i Arbe podižu spomenike njemu u čast. Braneći carstvo od barbara koji su sa sjevera prodirali, dizao je M. Aurelije i u Dalmaciji mnogo pomoćnih četa. Poznavajući dobro hrabrost dalmatinskih hajduka, kojih je i u Aurelijevo doba dosta bilo, uze ih on u svoju vojsku i učini redovitim vojnicima. Ovaj je Aurelijev čin izazvao u Rimu razumljivu pažnju, toliku da je to Julije Capitolinus u svom životopisu Marka Aurelija, naročito istaknuo (*Latrones etiam Dalmatiae atque Dardaniae milites fecit*). Pri kraju vladanja M. Aurelije napadnuta je i Dalmacija, i to s istoka, od barbara iz Mezije, ali je napad odbijen od tadašnjeg namjesnika, kasnijeg cara Didija Julijana, koga 193. g. dade senat smaknuti.

U ovo doba nisu više vojnici, dokoni kao prije, mogli graditi ceste, podizati gradske bedeme i obnavljati hramove po provincijama, oni su morali sada braniti carstvo od barbara koji su nadirali. Sada se moraju pojedini municipiji brinuti i za ceste i za mostove i za hramove. Tako su 184. g. stanovnici Novae (Runović), Delminija (Županjac) i Riditae (S. Danilo), popravili zajedno most (*Pons Tiluri*) na rijeci Cetini (*Hippus*), a tadanji namjesnik u Dalmaciji, L. Junije Proculianus bio je samo njihov patron za tu svrhu. Iz ovog nam je vremena poznat još jedan namjesnik Dalmacije, Skapula Scotulus, za čije uprave stanovnici Burnuma i drugi iz salonitanskog konventa popravljaju sudnicu u Skardoni.

Spomenuti napad na istočne granice Dalmacije za Marka Aurelija, nije poremetio miran život ostale provincije u kojoj se nije dalje ništa značajnijeg događalo. Namjesnici se u njoj redali, mladići uzimali u vojsku i kretali u daleke krajeve gdje ih spominje po koji natpis nađen u Aziji, Africi, Germaniji ili Galiji. Međutim, Dalmacija je, zajedno s ostalim Ilirikom, pomogla Septimiju Severu (193.-211.) da se domogne carskog grimiza. Kad su ilirski vojnici, naime,

⁴⁶ Ibidem.

čuli da je u Rimu ubijen car Pertinaks i da su tamo pretorijanci⁴⁷ kao na kakvoj dražbi tražili od Sulpicijana i Didija Julijana tko će im dati više, pa izabrali Julijana jer je više dao, izabraše panonske ilirske legije za cara L. Septimija Severa, one u Britaniji D. Klodija Albina, a one u Siriji i Egiptu C. Fescenija Nigera. Pod vodstvom svoga cara ilirske su legije prodrle u Italiju, potukle Didijeve čete i ušle sa svojim carem u Rim (193.). Od carskih namjesnika u Dalmaciji u prvoj polovici 3. stoljeća spomenut ćemo odličnog historičara, pisca velike rimske povijesti, Diona Cassija, porijeklom Grka, koji je upravljao Dalmacijom 226. g. za cara Aleksandra Severa. I njegov je otac Apronijan bio 46 godina prije njega, 180 g. namjesnik u Dalmaciji.⁴⁸

2. CAREVI ILIRI

U doba Diana Kasija, kao i u cijeloj prvoj polovini 3. stoljeća, Germani, inače stalna opasnost rimskog carstva u neprestanoj borbi s rimskim četama na Dunavu i Rajni nisu uspijevali prodrijeti na jug i Dalmacija je, daleko od granica, uživala mir. Ali u ono tmurno doba, poslije smrti Aleksandra Severa (235.), kad se u rimskom carstvu javljaju toliki protu carevi, kad u unutrašnjosti vlada anarhija i bijesni građanski rat, nastala su i za Dalmaciju teška vremena. Tada, za Valerijana i Galijena (253.-268.) provališe barbari sa svih strana. Alamani i Franci prijeđu Rajnu, u Mauretaniji ustadoše gorska plemena, Goti i njihovi susjedi prijeđu Dunav i razliše se po balkanskom poluotoku, a Perzijanci navališe na istoku.

Tada prodriješe barbari u Ilirik, pljačkajući i harajući. A, kad je Valerijan bio u Mezopotamiji zarobljen (260.), nastala u državi potpuni kaos. To je tzv. doba trideset tirana. Prvi, koji je otpao od Galijena i od svojih legija proglašen carem, bio je Ingenuus, zapovjednik Panonije. Poslije njegova poraza kod Murse (Osijeka) u Slavoniji i njegove smrti, izabraše panonske legije Regalijana koji je do tada bio "dux" Ilirika, a kad i ovaj pogibe, pristadoše one uz Aureola. Ovi protu carevi, mada su vladali samo jednim malim dijelom carstva uz vrlo nesigurne prilike, svejedno su sva tri bili gospodari cijelog Ilirika, pod kojim se imenom u ovo doba razumijeva uvijek i Panonija i Dalmacija, a katkad ono obuhvaća i susjedne zemlje.

Dok se ovo događalo bio je legitimni, od cara Valerijana imenovani "zapovjednik cijelog Ilirika" (dux totius Illyrici) Klaudije, kako ga naziva Trebellius Pollio u svom "Divus Claudius", dodajući: "Pod njegovom su vlašću Tračani, Mezijci, Dalmati, Panonci, Dačani, i vojska u tim krajevima". Ali, nije mogao Klaudije u ovo vrijeme svoju vlast doista u svim tim krajevima i vrišti, u prvom redu zbog Galijenove neodlučnosti i slabosti. U isto vrijeme spominje isti pisac i "vojvodu Dalmata" (dux Dalmatarum) Kekropija, koji da je navodno ubio Galijena. Godine 262. prodrijevši kroz Bospor i Dardanele, Goti, Heruli i drugi barbari u Egejsko more, napadali su i pljačkali grčke gradove na obali i nedaleko nje⁴⁹(262.-264.).

Carstvo izgubi ugled, Goti predaše ponovno Dunav, provališe u Makedoniju i Epir, a odavde na sjever uz Jadransko more u Dalmaciju. Potučeni kod Skupia (Skopje) od Regalijana, Goti se ponovno razliše po Balkanskom poluotoku, sve do duboku u Grčku, dok ih ne suzbije vojvoda (dux) Makrijan, a sam Galijen se s njime u Epiru sporazumi. Poslije smrti Galijena

⁴⁷ Ibid., str. 64

⁴⁸ Ibid., str. 65

⁴⁹ Ibidem.

(268.), postade carem proslavljeni vojskovođa u borbi protiv Gata, Klaudije, "rodom Ilir" (268.-270.). Ponosni na svog sunarodnjaka, dalmatinski su vojnici, a naročito dalmatinsko konjaništvo, s oduševljenjem s njime ratovali i posvuda se osobito istakli. Za zapovjednika Ilirije i Trakije postavi Klaudije opet jednog Ilira, Aurelijana. Odmah po nastupu Klaudijevom započe velika navala barbara i preko Alpa na Italiju (268.), i kroz tjesnace na obale Egejskoga mora, a preko Dunava na balkansko kopno. 320.000 udruženih barbara, u najvećem dijelu Gota, napadalo je Makedoniju i Trakiju, dok su navale na moru dopirale do Atene, koju su ponovno osvojili do Roda, Male Azije i Cipra. Klaudije ih napadne kod Naissusa (Niša) i hametom potuče (269.), a onda očisti od njih cijeli Balkanski poluotok.

Malo nakon pobjede kod Naissa umre Klaudije II., "Gothicus", 270. g., a nakon par tjedana vladanja Klaudijeva brata Kvintila, proglasi vojska carem proslavljenog vojskovođu L. Domicija Aurelijana, Ilira, iz Sirmija (Mitrovice) (270.-275.). Germani počеше ponovno provaljivati. On istjera Alamane iz Recije, Gote i Vandale iz Panonije, a posto je potukao Alamane koji su bili prodrli u Italiju i osigurao Rim, očisti on Iliriju i Trakiju od barbara. Za provale barbara u Italiju, 271. g., proglasiše vojnici u Dalmaciji za cara nekog Septimija, ali ga onda i pogubiše. U pobjedonosnom ratu na Istoku protiv Zenobije, gospodarice Palmyre, koja bješe osvojila Egipat i velik dio Prednje Azije, pomogli su Aurelijanu, pored vojnika Panonaca i Mezijaca, naročito dalmatinski konjanici.

Carstvu, do nedavna razrovanu dade Aurelijan toliko nove životne snage i toliko jedinstva i čvrstoće da su gas pravom nazvali "Restitutor Orbis"-obnovitelj svijeta. Iza kratkoga vladanja Tacita (275.-276.) i Florijana, izabra vojska na istoku ponovno jednog Ilira, iz Sirmija, M. Aurelija Proba (276.-282.). Za cara Proba bio je u Dalmaciji mir, a vojnici su sad opet mogli raditi za podizanje kraja u kom su bili stacionirani. Tako oni zasadiše Frušku Goru vinovom lozom, a u Naroni gradi, 280. g., građanin M. Aurelije Valerije zimske kupelji i posvećuje ih svome gradu. Međutim, sada upravitelj Dalmacije nije više "legatus Augusti propretore", nego "praeses provincije Dalmacije". Svečanom otvorenju spomenutih terma prisustvuje "praeses provincije Dalmacije" M. Aurelije Tiberijan. Kad su 282. g. pobunjeni vojnici ubili cara Proba u njegovom rodnom gradu Sirmiju, proglasi vojska za cara opet jednog Ilira M. Aurelija Kara (Carus, 282.-283.).

On dade svom sinu Karinu, za koga kaže Aurelije Viktor da se radio u Naroni (Narboni), upravu cijelog zapadnog dijela carstva i učini njega i svog drugog sina Numerijana svojim suvladarima. U Dalmaciji je tada bio namjesnik Konstancije Kloro (Chlorus).⁵⁰ Svi su ovi "ilirski" carevi, počevši od Panonca iz Sirmiuma (Mitrovice) Decija (248.-251.), koga ono 248. g., kad je on bio namjesnik u Dakiji i Meziji, vojska proglasi carem, pa do Kara, jake i sposobne ličnosti, istaknute u borbama, odlični vojnici koji su gvozdenom strogošću uspjeli spasiti rimsko carstvo u času kad je ono, razrovano iznutra i napadano izvana, stajalo na rubu propasti. Ilirski carevi, od kojih su neki iz uze Dalmacije, osvojiše carstvo, rimskim imperijem vladali su vladari rođeni i odgojeni u ilirskoj zemlji, na Kapitol upinjali se sinovi dalmatinskih sela ili panonskih polja, grčko-rimskom kulturom napojenom Zapadu i obalama Sredozemnoga mora zapovijedali su ilirski sinovi isto onako kao i kulturno prezasićenom Istoku, Egiptu i Prednjoj Aziji. Oni su spasili cijelo to golemo carstvo od barbarskog

⁵⁰ Ibid., str. 66

uništavanja. To će njihovo djelo završiti i opet Ilir, Dalmatinac iz sred sredine današnje Dalmacije, jedan od najvećih rimskih careva, Dioklecijan.⁵¹

2.1. DIOKLECIJAN

Kad je Karov sin, Numerijan ubijen od gardijskog prefekta Apera, izabra vojska kod Nikomedije, 17. rujna 284 g., za cara Gaja Valerija Aurelija Dioklecijana. Dalmatinca iz jednog sela kraj Salone. Porazivši Karina (285.) na Margusu, posta on gospodar carstva i takav osta sve do svog odreknuća 305. g. Potekavši iz seljačke kuće, istaknuvši se hrabrošću i vojničkom sposobnošću, već prije senator i konzul, postade Dioklecijan, kao car, osnivač čiste monarhije kakovu su mu pripremili njegovi predšasnici, "ilirski" carevi. On nije više "princeps", nego "dominus" u državi. Da uzmogne provesti svoje dalekosežne namjere i osigurati mir i red u državi, uze on za suvladara opet jednog Ilira, Panonca Maksiminijana, koga 285. proglasi augustom i predade mu na vladanje zapadni dio carstva. Kasnije, 293. g., uzeše svaki od njih po jednog cezara, Dioklecijan Galerija, a Maksiminijan Konstancija Klara. Inače su oba augusta i oba cezara vladala u načelu zajednički. Cezaru Galeriju, odličnom i hrabrom vojskovođi, dade Dioklecijan na upravu Trakiju i Ilirik sa sijelom u Sirmiju.

Dioklecijan, koji je stolovao u Nikomediji i Maksiminijan, koji je stolovao u Milanu, imali su ilirske vojnike kao svoju tjelesnu stražu. Uz pomoć svojih suvladara Dioklecijan provede mir i red u državi, a da taj što trajniji bude izvede on veliku upravnu reformu carstva. Stare provincije bijahu sada smanjene, tako da ih je bilo 101, koje su bile uvrštene u 12 dijeceza. Dotadašnju provinciju Dalmaciju razdijeli Dioklecijan na dvije provincije: Dalmaciju, sa središtem u Salonu, i Prevalitanu s glavnim gradom Scodra (Skadar). I dotadašnja Panonija bijaše razdijeljena u 4 provincije: Pannonia Savia sa središtem u Siscii (Sisak), Pannonia Secunda s glavnim gradom Sirmijem, Pannonia Prima sa središtem u Savariji (Szombateli) i⁵² Valeria sa glavnim gradom Sopianae (Pečuh). Dalmacija, sve Panonije i oba Norika sačinjavali su dijecezu "Pannoniae", koja je opet stajala pod nadzorom prefekta Pretorio prefektore Italije.

Južni dio Dalmacije, provincija Prevalitana, pripadala je dijecezi "Moesiae". Panonska se dijeceza zvala i Zapadni Ilirik (Illyricum Occidentale) za razliku od "Illyricuma", koji je onda obrazovan u prefekturu i nazvan "Illyricum Orientale" Istočni Ilirik, kojim se imenom nazivala mezijska dijeceza. Međutim, 297. g. mezijska dijeceza je pod prefektom pretorija Ilirika kojemu je bilo središte u Sirmiju. Velik kao zakonodavac, reorganizator države i vojske, zamjerio se Dioklecijan uvelike kršćanima zbog edikta koji je on izdao 23. veljače 303. g. protiv kršćana koje je smatrao neprijateljima države, a koju je on -"Jovius;" sin Jupitra htio potpuno obnoviti i ojačati. Progoni, koji su tada slijedili, vezani su s njegovim imenom.

U tim progonima kršćana koji su se vršili po cijelom istočnom dijelu carstva, bilo je pogubljeno i mnogo dalmatinskih kršćana, između kojih biskup Salone Dujam, i s njime četiri vojnika: Antiohian, Gaian, Telije i Paulinian, svećenici Asterije i Septimije, i toliki drugi. Prvog svibnja 305. g. odreknu se Dioklecijan i Maksiminijan svoje časti, Galerije i Konstancije postadoše augusti, a cezari opet druga dva Ilira: Sever za dijeceze Italiju i Afriku,

⁵¹ Ibid., str. 69

⁵² Ibidem.

Maksimian Daia za dijeceze Orijenta. Odmah iza toga povuče se Dioklecijan u svoju veličanstvenu palaču, koju još 303. g. pa će graditi nedaleko svog rodnog mjesta, kraj Salone. Tu je on živio mirno, u svom rodnom kraju, baveći se vrtlarstvom i njegujući cvijeće i biljke, vrativši se onoj zemlji koju su mu pradjedovi obrađivali i koju je on u prvoj mladosti prekopavao. Najveći Dalmatin svih vremena, jedan od najvećih careva, jedini rimski car koji je imao toliko snage da shvati da kao starac ne može više vladati golemim carstvom, postaje opet težak i uzima u svoje ruku motiku koju je kao mladić bio zamijenio mačem, a onda žezlom i carskim dijademom. Jedino što je carskoga zadržao bio je veličanstven stan u palači kojoj tada na svijetu nije bilo ravne i koja je i danas najbolje sačuvan spomenik rimskoga vremena. Carstvo je izgubilo najsposobnijeg tadanjeg kormilara.

Čim je on napustio prijestolje, nastadoše borbe između njegovih nasljednika, između augusta i cezara, a kad se starac Maksiminijan opet javio kao augustus i spojio sa svojim sinom Maksencijem, carstvo je krvarilo na sve strane. Na molbu Galerija ostavio je Dioklecijan na čas svoju mirnu palaču i posao u Karnunt na razgovor gdje je došao i Maksiminijan, ali se nikakvim molbama nije dao skloniti da opet preuzme vodstvo carstva, štoviše nagovori Maksiminijana da se i on odreče (307.). U carstvu su i dalje bjesnile borbe. Ni bitka na Milvijskom mostu kod Rima, u kojoj Konstantin porazi Maksencija (312.), ni smrt Maksimina Daie (313.), koga potuče Licinije, nisu donijele žuđenog mira. Milanski edikt o toleranciji koji izdadoše Konstantin i Licinije 313. g., poboljša donekle odnose u nekim pokrajinama, ali se borbe između vladara nastaviše.

Poslije sukoba 314. g. između oba augusta, Konstantina i Licinija, pobjede Konstantina kod Cibale (Vinkovaca), ⁵³8. listopada 314., i neodlučne bitke u Trakiji, sporazumješe se oba cara i vladahu zajedno. Godine 324. dođe opet do sukoba, i Licinije poražen na kopnu i na moru, morao se predati. Konstantin, sada samovladar, uze za prijestolnicu Bizant, koji pasta Konstantinopolis Carigrad. Posred tih borba živi Dioklecijan mirno u svojoj palači, puštajući da se za udes carstva brinu drugi. Ali, kad se Konstantin i Licinije sporazumješe, osjeti Dioklecijan da mu oni nešto zla spremaju i da im ne padne u ruke on se 316. godine otrova, u miru svoje palače, na dogled šumovitog Marjana, divnog Brača i Šolte, na svome moru, da počine u mauzoleju koji dade sagraditi prema hramu svog nebeskog oca, Jupitra Najboljeg i Najvećeg.⁵⁴

⁵³ Ibid.,str.70

⁵⁴ Ibid.,str.71

Slika 9: Gaj Valerije Aurelije Dioklecijan

Izvor: https://hr.wikipedia.org/wiki/Dioklecijan#/media/Datoteka:Diocletian_Bueste.JPG

2.1.1. LEGENDA O POSTANKU RIMSKIM CAREM

Kada mu je jedna krčmarica u Galiji, kao mladom časniku, predbacila škrtost, rekao joj je da će bolje plaćati kada postane car. Ona mu je proročanski odgovorila da će postati car kada ubije vepa. On je stalno u lovu uzalud ubijao veprove koje su, veli, drugi jeli. Ali kada je 284. god. gradski prefekt Nikomedije Flavius Aper (aper=latinski vepar) ubio cara Numerijana, Diokles, tada zapovjednik careve tjelesne straže, usmrtio je ubojicu istim kopljem s izjavom da je napokon ubio sudbonosnog vepa. I zaista, ustoličen je 284. godine za rimskog cara, pretvorivši svoje skromno vojničko ime Diokles u svečano Imperator Caesar Gaius Aurelius Valerius Diocletianus Pius Felix, Invictus Augustus, Pontifex maximus, Pater Patriae, Proconsul, dodavši sebi kasnije i božansku titulu Jovius, tj. sina boga Jupitra.

Pred malim hramom Dioklecijanove palače, kasnije krstionicom, stajao je stoljećima antički sarkofag s reljefnim prizorom lova na kalidonskog vepa. Splićani su ga, zbog toga prizora, pogrešno smatrali Dioklecijanovom grobnicom. Dioklecijan je upravljao i azijskim i egipatskim dijelom golemog Rimskog Carstva. Nije volio Rim, pa je stolovao u Nikomediji u Maloj Aziji, pridonijevši bogatoj izgradnji toga istočnjačkog grada.⁵⁵

⁵⁵ Kečkemet, D. (2002). *Prošlost Splita*. Split: Marjan tisak d.o.o., str. 18.

2.1.2. LEGENDA O POSTANKU GRADA

Legenda priča da je Dioklecijan uoči gradnje, u parku svoje prijestolnice u Nikomediji, pozvao arhitekta Zotikosa i rekao mu: "Jednog ću se dana povući. Moja će odluka biti neopoziva. Očekujući je, zahtijevam da mi pružiš projekt nastambe dostojne mojih funkcija i mojih pobjeda, da u njoj završim dane." Zotikos otkine grančicu susjednog stabla i nacрта na zemlji u osnovnim linijama tvrđavu i grad u isto vrijeme, sa četiri sklopa građevina odijeljenih dvjema središnjim ulicama: "U ovom će dijelu biti vojarne, u ovom stanovi pratnje, ovdje tvoja rezidencija i, nasuprot, hramovi i mauzolej." Dioklecijan je potvrdio projekt i naredio Zotikosu da preuzme radove.⁵⁶

2.1.3. LEGENDA O AKVADUKTU

Car je osobito volio pastrve iz solinske rječice, pa su mu s tom vodom stizale u palaču, sto je tek puka fantazija. Tajanstveni podzemni "hodnik" od Peristila do Solina razbuđivao je maštu avanturista još i nedavno, pa su neki zagrebački špiljari prije pedesetak godina stigli u Split da bi krenuli tim hodnikom, koji je u stvari antički akvadukt -još uvijek u funkciji.⁵⁷

2.1.4. LEGENDA O SMRTI DIOKLECIJANA I O NJEGOVOJ KĆERI I ŽENI

O Ženi cara Dioklecijana u današnjem Splitu sačuvano je samo jedno kameno poprsje uklesano u friz carskoga mauzoleja. Navodno je ondje bio pripremljen i njezin sarkofag, ali ona u njega čini se nije nikad položena. Uostalom ne zna se ni da li je Priska ikad s mužem živjela u njegovoj dalmatinskoj palači. No car je u svakom slučaju za nju dao elegantno opremiti posebne odaje. Vjeruje se da su Dioklecijanova žena i njihova kći Valerija ispovijedale kršćansku vjeru i stoga bile zlostavljane i progonjene. Izvori pamte više Dioklecijanovih žena. Pored Priske spominju se još tri navodne careve Žene: Serena, Eleuterija i Aleksandra, a čini se da je car pored Valerije imao još kćer Artemiju, o kojoj se ne zna ništa osim imena.⁵⁸

Ruku voljene kćeri Valerije Dioklecijan je 295. dao nasljedniku i carskom istovrsniku okrutnom Galeriju, koji je mladu Ženu jako volio, pa ona ne samo što je ponijela titulu Auguste nego se njezin lik kovao na tadašnjima novcima. I otac ju je obasipao pažnjom. Pisac Laktancije tako opisuje da je njoj i majci u Nikodemiji dao sagraditi palaču. Nažalost Valerijini mirni dani završili su odmah po muževnoj smrti, kada su se brojni prosoci ženidbom s mladom udovicom pokušavali domoći blaga i utjecaja. Dioklecijan, koji je tada živio u splitskoj palači, nije u toj stvari mogao zaštititi svoju odveć ponosnu kćer, koja je prosce odbijala sve dok joj posljednji nije, kao i majci Priski, dao odrubiti glavu. U splitskoj okolici stoljećima se vjeruje da se Dioklecijanova žena i kći pojavljuju noću u zlatnoj kočiji na brežuljku Libovcu kod mjesta Kučine.

Narod priča kako je sve počelo kad se lijepa Dioklecijanova kći nije htjela udati za nekoga kraljevića kojega joj je namijenio otac pa ju je on stao proganjati i na kraju bacio u tamnicu

⁵⁶ Ibid.,str.23

⁵⁷ Ibid.,str.28

⁵⁸ Prosperov Novak S.(2015). *SPLIT mjesta,ljudi,sudbine*.Zagreb:Lilliput planet,str.18.

pokraj mora u Splitu. Kraljevna je po tom vjerovanju na magični način izlazila jednom godišnje iz tamnice sva u zlatu i u kočiji s vilovitim konjima. Caru je to dodijalo pa ju je dao ubiti, ali se kćerka nastavila pojavljivati na svojoj spiritističkoj seansi, koja navodno traje sve do danas. Na brežuljku Libovcu mladići se, kad god se Valerija onuda proveze u zlatnoj kočiji, trude ne bi li je zaustavili i poljubili. Naime vjeruje se da će sretnik kojemu to uspije zavazda ostati čestit. Nedaleko navodnoga očeva rodnog mjesta sastaje se Valerija sa svojom majkom Priskom. Vjeruje se da ju je tek desetak mladića uspjelo poljubiti, ali o tome narod ne voli govoriti niti spominjati tko su bili ti sretnici.⁵⁹ Car Dioklecijan nije dugo uživao svoju vелеbnu raskošnu i krajnje udobnu palaču, svega osam godina. Umro je u njoj neutvrđenom smrću možda prirodnom, a možda nasilnom, poput ostalih rimskih careva. Je li ga, kako pišu kasniji kroničari, grizla savjest zbog progona kršćana što ga je provodio posljednjih godina vladanja i života⁶⁰.

2.1.5. ODGOVOR MAKSIMILIJANU

Možemo pretpostaviti da cara nije mnogo mučila savjest, nego da je sretno provodio staračke dane u svojoj palači na ilirskoj obali. Kada mu je car Maksimilijan po poslanicama 306. god. poručio da se vrati na prijestolje, odgovorio im je (zacijelo sa smiješkom.): "Kad bih vašem caru mogao pokazati lijepe cvjetače (povrće, kupus) što sam ih sam zasadio, on zacijelo ne bi zahtijevao da ovaj mirni život, koji me ispunja zadovoljstvom, zamijenim promjenjivim olujama ambicije."⁶¹

2.1.6. ZAPISANE LEGENDE DON FRANE BULIĆA O DIOKLECIJANU

Car Dioklecijan postao je mnogo kasnije legendarni lik, ali ne u Splitu, kako bi se očekivalo, nego u okolici Solina, gdje je ruralno stanovništvo bilo sklonije pučkim legendama nego ono gradsko. Zanimljiva je tradicija mnogih legenda o Dioklecijanu među žiteljstvom koje se tek nakon turskih ratova, u sedamnaestom stoljeću, iz unutrašnjosti doselilo u to područje. Neumorni i svestrani arheolog i povjesničar don Frane Bulić obilazio je tu splitsku seosku okolicu i bilježio maštovita pričanja starih seljaka. Na to gaje potaklo vlastito uvjerenje da se Dioklecijan rodio na brežuljku Libovcu blizu sela Kučina, nedaleko Solina. Po tim je pričama car Dioklecijan imao na tim područjima svoj park, ribnjak, lovište, čak i rudnik zlata i kovnicu novca.

S tim u vezi su i inače česte priče o zakopanom blagu što ga čuva zmija, a koje imaju svoju stvarnu podlogu u čestim arheološkim nalazima: pa i nakita i rimskog novca na tim u antici naseljenim područjima. Čak je i careva palača, po tom pričanju, imala vrata od zlata.⁶² Tradicija o caru mučitelju kršćana odrazila se i u legendama o njemu. Tako, dok su ga svi mrzili, samo mu je jedna starica željela dobro. Kada ju je pozvao rekla mu je da je njegov djed imao u sebi jednoga vruga, njegov otac dva, a car ih ima tri. Njegovi će ih nasljednici imati sedam, pa mu stoga želi dug život. Uz Dioklecijana se povezala i poznata pučka legenda slična onoj o caru Trajanu koji je imao kozje uši, pa bi svakog brijacha nakon što bi ga obrijao dao pogubiti, da ne priča o tome. Jedan je brijach tajnu odao zemlji, a kad je tu izrasla trska i

⁵⁹ Ibid., str.19

⁶⁰ Kečkemet, D. (2002). *Prošlost Splita*. Split: Marjan tisak d.o.o., str.29.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

djeca od nje izradila svirale one su se glasale: "U našega cara Dioklecijana prašče uši a tovarova glava." Nakon toga se car, navodno, ubio.⁶³

2.2. DALMACIJA ZA KONSTANTINA VELIKOG I NJEGOVIH NASLJEDNIKA

Još za života imenova Konstantin svoje sinove, jednog za drugim za cezare; Konstantinu (cezar od 317.) dade zapad, Konstanciju (cezar od 323.) azijske provincije, i Egipat, Konstansu (cezar od 333.) Italiju, Ilirik i Afriku. Tako je Dalmacija došla pod Konstansa koji je sjedinjujući u svojoj ruci Italiju i Ilirik, imao i Dalmaciju i Prevalitanu, dakle cijelu pred dioklecijansku Dalmaciju. Konstantinov namjesnik u Dalmaciji Fl. Julije Rufinus "Sarrnaticus" podiže mu u Dalmaciji u čast nekoliko spomenika. Nakon Milanskog edikta pa će se i u Dalmaciji kršćanstvo -sve više širiti, a pogotovo od 325. g., kad je crkvenom saboru u Nikeji prisustvovao sam car Konstantin. S kršćanstvom ulazi u zemlju nov duh koji se izražava osobito u građenju crkava i groblja, uz veličanstvene dotadanje amfiteatre, teatre, terme i hramove.

Za borbe koje su poslije Konstantinove smrti nastale između Konstantinovih sinova, Konstantina i Konstansa, pogibe Konstantin (340.), a deset godina zatim bješe Konstans (350.) zbačen s prijestolja i ubijen od Franka Magnusa Magnencija. Tada izabraše vojnici u Iliriku za cara starca Vetranija, ali se ovaj moraše sporazumjeti s Konstancijem i odreći (351.). Rat između Konstancija i Magnencija vodio se naročito žestoko u Iliriji gdje, kod Murse, bješe Magnencije potučen (351.). Magnencije se povuče u Galiju gdje je odolijevao još dvije godine. Poslije njegovog novog poraza i smrti cijela je država bila u rukama Konstancija. Za ovih je građanskih ratova stradala osobito Panonija, ali su oni imali svoj odraz i na Dalmaciju, naročito na njevoj sjevernoj granici. Malo je potrajalo i barbari navalše 355. g. na cijelu sjevernu granicu carstva od Recije do Mezijske.

Bili su to Suevi, Kvadi i Satmati, razdijeljeni u mnogo pojedinačnih grupa. Neke su od ovih četa prodrle i u Dalmaciju. Konstancije je ratovao s njima u Reciji i Panoniji (358.), a onda ih brzim prodorom prisili na mir. Tim svojim uspjesima pasta Konstancije jako popularan među Ilirima, toliko da su mu ostali vjerni kad u Galiji proglasiše vojnici Julijana carem (360.). Tek onda, kad ilirske legije saznadoše da je Konstancije u Kilikiji umro, i odredio Julijana za cara, priznadoše ga i one.⁶⁴ Godine 364. proglašen je za cara Flavije Valentinijan, koji uze za suvladara svoga brata Valensa i povjeri mu upravu Istoka, a sam preuze Zapad gdje je trebalo braniti carstvo od upada barbara koji su bas tada nadirali. Uto napadoše 375. g. Huni istočne Gate i Alane, a onda i Zapadne Gote. Zapadni Goti zamole cara Valensa da im dopusti da prijeđu Dunav i da se nastane južno od njega, kao carski podanici, sto im on i dopusti.

Ali, kad su carevi činovnici s njima zlo postupali, ustadoše oni na oružje i opljačkane Trakiju (377.). Valens ih napadne, ali bješe od njih kod Adrianopolisa potučen (378.). U boju pade i on sam. Pobjednici Goti, i njihovi saveznici, razliše se sada po Balkanskom poluotoku na sve strane, a neke čete prodriješe sve do Julijskih Alpa. Od njihova pljačkanja i paljenja naročito je stradala Panonija i sjeverozapadna Dalmacija. Mnogo je ilirskih gradova porušeno, među njima i rodno mjesto sv. Jerolima, Stridon, koji je "nekoć bio na granici Dalmacije i

⁶³ Ibid., str. 30

⁶⁴ Novak, G. (2004). Prošlost Dalmacije, Split: Slobodna Dalmacija, str. 71.

Panonijs". Tadanje očajno stanje u ovim krajevima, dakle u sjevernoj Dalmaciji, opisao je sam sv. Jerolim u svom pismu Heliodoru 398. g.: "Već je dvadeset i više godina piše ovaj veliki Dalmatinac da između Carigrada i Julskih Alpi dnevno teče rimska krv. Goti, Sarmati, Kvadi, Alani, Huni, Vandali i Markomani, pustoše Skitiju, Trakiju, Makedoniju, Dardaniju, Dakiju, Dalmaciju i obje Panonije. Posvuda oni pljačkaju i ubijaju ... Koliko je matrona, koliko božjih djevice, koliko odličnih i plemenitih tjelesa palo žrtvom strasti ovih divljih životinja. Zarobljeni su biskupi, poubijano je svećenstvo, nema više božjega štovanja. Crkve leže u ruševinama, uz oltare Kristove privezani su konji, a moći su mučeničke porazbacane; svagdje samo tuga, užas i mnoštvo slika smrti." Kad Valens pogine, uze Gracijan 379. g. za suvladara Teodozije i dade mu Orijent i najveći dio Ilirika.

Trebalo je Balkanski poluotok očistiti od Gota i drugih barbara. Dok je Teodozije na tom radio, novi se val Gota i njihovih saveznika razli po Balkanskom poluotoku, sve do Epira i Ahaje (380.). Teodozije i Gracijan uspješe potisnuti barbare, a onda dođoše s njima do sporazuma i naseliše dio Gota u Daciji Ripuarii Meziji, i to kao saveznike (foederati) uz uvjet da služe u vojsci za obranu carstva (382.) Teodozije i Gracijan, u nastojanju da kršćanstvo bude jedno, pobijaju arijanizam i sve hereze i prijete im progonima, a istodobno ustaju protiv poganstva. Godine 381. prijete se oni teškim kaznama onima koji bi i dalje vršili poganski kult. Godine 391. dade Teodozije razrušiti veliki hram Serapisov u Aleksandriji. U takvim prilikama nestalo je i u Dalmaciji starog poganstva, bar u njegovim vanjskim očitovanjima. Hramovi su bili zatvoreni, žrtve prestale, svećenici otjerani sa njihovih svetišta. Ali, dok je tako bilo po gradovima, ostajala su sela, još uvijek ilirsko-keltska ili samo ilirska, i dalje vjerna svojoj staroj religiji i starim bogovima.⁶⁵

Slika 10:Konstantin Veliki

Izvor: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/c/ce/Rome-Capitole-StatueConstantin.jpg/1200px-Rome-Capitole-StatueConstantin.jpg>

⁶⁵ Ibid.,str.72

2.3. GRANICE, PLEMENA I MJESTA RIMSKE DALMACIJE

Rimska provincija "Dalmatia" zvala se u starije doba "Illyricum" ili točnije "Superior provintia Illyricum", dok je možda još za Flavijevaca, ali svakako najkasnije u drugoj polovini prvog vijeka po Kristu dobila konačni naziv „provintia Dalmatia". Od Augustovog vremena sjeverna je međa ove provincije prema Panoniji išla od Raše na jug Karlovca, južno od Velike Kladuše, južno od Novoga, nešto sjevernije od Starog Majdana i Sanskog Mosta, južno od Banja Luke, a onda skretala na Doboju, pa na Jader (pritok Morave) na Kolubaru Zapadnu Moravu, odavde na jug dolinom Ibra na Mat u današnjoj Albaniji. Na istoku je dopirala prema tome rimska Dalmacija duboko u današnju Srbiju: pripadao joj je još uvijek Čačak, a možda i Rudnik. Tamo je graničila sa Mezijom.

Na jugoistoku dopirala je do Šar planine, a Južna joj je granica bio Lješ. Godine 27. pr. Kr. podijeljena je ova provincija u tri sudbena konventa (conventus) i to: skradinski (conventus Scardona) s glavnim mjestom Skardonom koji je dopirao od Raše do Krke, a na istoku do Une; u solinski (conventus Salona) s glavnim mjestom Salonom. Salonski je konvent dopirao od skradinskog do međe koja je išla od Nareste (Jesenice) na Delminium (Županjac u Hercegovini), pa na Drinu. Južno od ovoga bio je neretvanski konvent (conventus Naronae), koji je dopirao sve do Lissa (Lješa). Ilirska plemena, koja mi vidjesmo u predrimsko doba u kasnijoj rimskoj provinciji Dalmaciji, nisu sva ostala u istim krajevima, već su se neka međutim ponešto pomakla, a neka se zagorska plemena progurala do mora. Japodi ili Japygi nastavali su u današnjoj sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Na jugu dopirahu oni do sjevernog dijela dinarskih planina i vrela Une, na sjeveru do srednjeg toka Kupe i Gline, na zapadu do Raše (Arisa) i Cirkničkog jezera, na istoku od sanskog kraja. U primorju su imali sjeverni dio današnjeg hrvatskog primorja, po prilici od Raše do Senja. U kasnije carsko doba Japodi se povukoše u unutrašnjost, a na njihovo mjesto na primorju dođoše Liburni. Majzaji obitavahu Japodima na istoku, a pripadahu solinskom konventu. Liburni bijahu u krajevima na jugu i jugozapadu Japoda od Senja do ⁶⁶nešto na jug Krke, a dijelili su se u Mentore, Enheleje, Himane i Buline, od kojih su Mentori bili najsjeverniji, Bulini najjužniji i nastavali negda skupa s Hyllima poluotok Hyllis, na kojem je bio rt Diomedov (danas Ploče). Vidjesmo već da su stari stanovnici ovog poluotoka koji čini s jedne strane šibenski, a s druge kaštelanski zaton, bili Hylli, po kojima je on i ime dobio.

Njihovi su negdašnji susjedi Bulini bili u trećem vijeku pr. Kr. potisnuti od Delmata na sjeverozapad, nešto su oni potisnuli Hylle na sjever. Derriji (Deuri) nastavahu Liburnima na istok, sve do podnožja dinarskih planina. Oni pripadahu salonskom konventu. Dicioni pripadahu salonskom konventu, a obitavali su s obje strane Dinarskih Alpa, u području vrela Krke, Une i Unca. Dindari nastavahu kraj Diciona i Derijaca, oko dinarskih planina, a pripadahu neretvanskom konventu. Kerauni nastavahu na jugoistoku Diciona, a pripadahu salonskom konventu. Majzaji i Dicioni bijahu, kako nam Strabon priča, nekada Panonci, tj. pripadahu provinciji Panoniji. Delmati koji su nekada (prije 3. st. pr. Kr.) stanovali u dalmatinskom Zagorju i zapadnoj Hercegovini, oko svog glavnog grada Delminija, prodriješe na more pa natjeravši prema sjeveru Bulline i Hylle, nastaniše se u prostoru što ga poprilično

⁶⁶ Ibid., str. 73

opisuje četverokut: Trogir-Vrlika-Županjac-Omiš, uz veći ili manji okoliš. Prodrijevši do mora započinu oni stoljetnu borbu s grčkim kolonistima i Rimljanima, postadoše malo pomalo najljući neprijatelji Rima, vode ilirskog otpora protiv rimskog gospodstva i dadoše cijeloj provinciji "Illyricum" svoje ime "Delmata" (Dalmatia). Daorsi potomci mitske Daorthe (Daorse), kćeri Ilirija, stanovali su između Delmata i Ardijejaca u današnjoj Imotskoj krajini i uz obalu Neretve. Melkumeni (po svoj prilici) potomci starih Manijaca, koji su po Skilaksu nastavali oko ušća Narona, bijahu od Ardijejaca, koji u 3. st. prodriješe do mora, potisnuti prema sjeveru, pa su u prvo doba carstva stanovali od Cetine do Makarske i još nešto južnije, tako da su se nalazili između Delmata i Ardijejaca.

Ardijejci prije Delmata najznamenitije ilirsko pleme, nastavahu krajeve od ušća rijeke Neretve i to nešto južnije od Makarske, pa do južnog kraja poluotoka Pelješca. Ardijejci, svladani od Rimljana budu preseljeni od pobjeditelja preko Melkumena i Glindiciona, gdje većinom izgiboše, tako da ih u doba Plinija ima samo 20 sekurija. Plereji nastavahu u primorju Ardijejcima na jug, pa se protezahu sve do Rhizonskog zaljeva (Bake kotorske). Narensi obitavahu oko grada Narone i Neretve pa se protezahu u unutrašnjost današnje Hercegovine, zauzimajući dosta velik prostor, sa 102 dekurije. Glindicioni stanovali su odmah do Narenčana, Neretvi na jug. Na ⁶⁷ jugu Plereja bijahu nekoć Enheleji. Plinije spominje u ovim krajevima: Partene, Hemape, Mastite, Ariniste. Labeati obitavahu u Dalmaciji i to oko Skadarskog jezera. Dokleati su oko grada Doklee u Crnoj Gori. Dalje na istoku oko Šar-planine nastavahu Scirtari. Na sjeveru Scirtara, a na sjeveroistoku Dokleata bijahu Deremisti, njima na sjeveru, na zapadu Mostara stanovahu Deretini. Na istoku Deremista, između Dokleata i Scirtara, sve do u sjevernu Albaniju, iznad Lješa protezahu se Piruste. U sjevernoj Albaniji bila su i tri njihova srebrna rudnika: Taudi u kraju Dukađinu, Bulgari u miriditskom kraju i brdima iznad Lješa.

Na zapadu i jugozapadu Pirusta, na jugu Dokleata oko Lješa su Sikoluti. Pored ovih plemena spominje još Plinije na jugu Epidaura: Senede, Rudine, Sasaeje i Grabaeje, sve plemena od manje znamenitosti. Od njih su važniji Parteni, poznati još iz prvog ilirsko-rimskog rata. Oni su dopirali daleko na jug, izvan rimske Dalmacije, na sjeveru Genusosa (Skumbi). Do njih su na današnjoj Vojusi bili Atintani. Oko vrela Vrbasa, na istoku Japoda i Majzaja bili su Sardeaćani; njima na istok, u srednjoj Bosni do Drine, a Pirustima na sjever. Desitiati I njih, kao i Sardeaćane, Majzaje i Dicine naziva Strabon Panoncima, jer su oni doista pripadali nekoć, prije Augustave razdiobe, Panoniji. Oni se istaknuše za velikog ilirskog ustanka 6.-9. posl. Kr., kad je njihov knez Baton okupio oko sebe gotovo sva ilirska plemena. Da sva ta plemena od kojih su neka bila odviše ratoborna, i kako smo vidjeli neukrotiva, drži u što većoj stezi, da ih što bolje nadzire, nastojao je Rim da njihova glavna mjesta latinizira, da u ilirska i grčka mjesta svoje provincije uvuče što više svog življa i svog duha, da ih pridobije podjeljujući im italско i rimsko građansko pravo, stvarajući ad njih kolonije i municipija, uvlačeći malo pomalo svoj jezik, svoju vjeru i običaje.

Ta su se mjesta poredala duž čitave obale, od Raše do Lješa, rasijana su bila i u unutrašnjosti, sve do najistočnije međe provincije, pa mi nalazimo rimskih natpisa rasijanih po danas zabitnim selima imotske, kninske i sinjske krajine, duž cijele Bosne, Hercegovine i Crne Gore. Kolonije s rimskim građanskim pravom nisu prešle daleko u unutrašnjost, jedino Aequum nalazio se još uvijek u današnjoj Dalmaciji, ali su rimske ceste ispresjekle cijelu

⁶⁷ Ibid., str. 74

provinciju, a uz njih su se razvila veća ili manja naselja na kojima sagradiše rimski građani svoje kuće, podigoše cesto hramove svojim božanstvima, miljarske stupove, forume i slično. Od tih su mjesta najvažnija: Aluona, stari rimski municipij, prvi nakon dalmatinske sjeverozapadne međe Arsiae (Raše) je današnji Labin (Albona). Na čelu ovog rimskog municipija bili su duumviri, edili i ostali municipalni magistrati. Grad je imao italsko pravo još u doba Plinija i nazivao se "res publica". Na sjeveroistoku Alvone bila je Flanona, današnja Fianona. Po ovom gradu, koji je imao sva municipalna prava i italski pravo kao i Alvona, zvao se sjeverni dio današnjega Kvarnera Flanonskim zaljevom (Portus Flanaticus).⁶⁸

2.4. ARHITEKTURA I GRAĐEVINE SPLITSKE(DIOKLECIJANOVE) PALAČE

Jedna od poznatih mana, ili vrlina, cara Dioklecijana bila je strast građenja. Njegov mu biograf Laktancije predbacuje "neutaživ poriv za građenjem". Gradio je mnogo u svome maloazijskom sjedištu Nikomediji, sagradio je velebne terme u Rimu; sagradio je jednako velebnu palaču u Splitu, danas najuščuvaniju monumentalnu ruševinu rimskog doba na svijetu.⁶⁹Pitanje i razlog točne lokacije i odluke Dioklecijana da gradi monumentalnu i svoju umirovljeničku palaču baš na području splitskog akvatorija je nepoznat ali znanstvenici pa i laici su se složili oko nekoliko razloga. Jedan od razloga tom carevom izboru, više intimno nego povijesno, jest da se carski umirovljenik htio vratiti svome dalmatinskome zavičaju, kojega je možda skriveno nosio u sebi na svim ratnim pohodima, u svim svečanim trijumfima i carskim ceremonijama.

U sjevernim krajevima Velike Britanije i Galijske napatio se hladnoće, zasitio se neprohodnih planina i šuma; u južnim i istočnim zasitio se žege, goleti i pustinskoga pijeska, a ilirska obala privlačila ga je blagom klimom, ugodnom vegetacijom i smirujućim pogledom iz palače na modru pučinu i zelene otoke po njoj. Drugi razlog izbora položaja mogao je biti također osobne naravi. Kroničari spominju da se car već bolestan odrekao prijestolja. Duge zime na sjevernim granicama Carstva, boravak u šatorima, vlaga i ostale nepogode bile su uzrok reumatičnim oboljenjima. Neki su liječnici na deformacijama careva poprsja na novcu vidjeli znakove te bolesti. Znamo da su Rimljani veliku pažnju posvećivali ljekovitim vodama i gradili lječilišne toplice i ostale kupke na svim mjestima gdje je bilo ljekovitih izvora.

Kupatila su i inače bila Rimljanima mjesta i razonode i oporavka i liječenja, o čemu svjedoče bezbrojna, od onih najmanjih u privatnim vilama rusticama, do javnih monumentalnih Dioklecijanovih terma u Rimu. Još se vide ostaci javnih kupka na solinskim ruševinama, ali i na dva položaja u prizemnim (podrumskim) dvoranama Dioklecijanove palače u Splitu. To je također mogao biti razlog izbora umirovljenoga cara. I danas podzemlje i zapadna blizina palače obiluju ljekovitim sumpornim i radioaktivnim vodama, koje se koriste i u nadaleko poznatim Splitskim toplicama. Treći razlog, zacijelo najopravdaniji, bio je političke prirode. Podijelivši Carstvo na istočni i zapadni dio, s dva vladara i njihovima suvladarima, mogao je car Dioklecijan iz tog položaja na granici istočnog i zapadnog dijela Carstva nadzirati oba i posredovati u slučaju potrebe. Nikomedija je bila predaleka, a Rim nije nikada volio. Blizina

⁶⁸ Ibid.,str.75

⁶⁹ Kečkemet,D.(2002).*Prošlost Splita*.Split:Marjan tisak d.o.o, str.20.

bogate i civilizirane Salone, a ujedno privlačan prirodni okoliš, posebno su ga tu privukli.⁷⁰ Palača cara Dioklecijana jedna je od najznačajnijih antičkih građevina. U što je u odnosu na druge, nestale ili ruševne, najbolje sačuvana, pa je osobito važna za proučavanje antičkih carskih palača. Nisu nam poznati njezini arhitekti, ali ti su zacijelo bili sirijsko-antiohijski maloazijski majstori. Možda su to bili Zotikos i Filotas, koji su svoja imena uklesali u jednom kapitelu zapadno od Zlatnih vrata i na bazi stupa u peripteru Mauzoleja. Ali mnogobrojni vrsni klesari i drugi radnici na gradnji palače zacijelo su bili Dalmatinci. Kamen se također vadio u blizini: bijeli kamen u kamenolomima na Braču, a žuti kod Trogira.

Vađenje i obrada kamena naročito su bili živi u kamenolomima⁷¹ oko Škripa u unutrašnjosti otoka, gdje je u živoj stijeni jednog napuštenoga rimskog kamenoloma još i danas vidljiv uklesani reljef rimskog poluboga Herakla, a Iuka iz koje se kamenje za palaču nosilo na lađe i danas se zove Splitska (Iuka). Palača se gradila od 293. ili 295., kad je Dioklecijan odlučio napustiti prijestolje i povući se u mirovinu, do 305. Ali ni tada nije bila u svemu potpuno dovršena.⁷² Neki građevni ulomci palače i neki spomenici u njoj sežu u još mnogo stariju prošlost. Njezini graditelji, valjda zbog žurbe da što prije udovolje carevoj želji da se nastani u njoj, dovozili su goleme mramorne i granitne stupove za Peristil i za Mauzolej iz grčkih hramova i onih još starijih egipatskih. Sklon i egipatskoj religiji, prenio je Dioklecijan iz Egipta i veći broj granitnih sfinga, od kojih su neke sačuvane, poput one koja se i danas nalazi na Peristilu i stoljećima simbolički pridonosi pečatu staroga Splita.

Ta sfiga predstavlja faraona Tutmozisa III., vladara 18. dinastije, iz oko 1500. godine prije Krista. Dioklecijanova je palača golema i raskošna carska vila, ali ujedno i dobro utvrđen logor. Tip četvrtaste građevine, s ugaonim kulama i dotjeranim pročeljem poznajemo iz ostalih ruševina i zidnih slika iz vremena rimskoga carstva. Značaj vile nalagala joj je njezina namjena životu i odmoru carevom, a značaj utvrđenja opasnost od mogućih čestih vojnih pobuna u carstvu, ali još više od barbarskih naroda koji su sa sjevera već tada nadirali u za život pogodnije južne krajeve.⁷³ Stilski, posebno u ukrašenim pojedinostima, palača je bila helenistička građevina, iz vremena kada su kićenost i raskoš prevladavali nad ranijim klasičnim skladom i umjerenošću.

Međutim, ta je pretjerana dekorativnost, sa sklonošću monumentalnome, odgovarala namjeni svemoćnog cara, sinu boga Jupitra, koji je u svoj život i u javnu reprezentaciju uveo svečani i kićeni orijentalni ceremonijal. Careva je namjera bila ne samo da zadivi, nego da upravo zapanji posjetitelje iz raznih krajeva Carstva, krajeva Carstva, pogotovo one iz barbarskih zemalja koji bi mu se došli pokloniti. Dioklecijan je primao politička i poklonstvena izaslanstva na monumentalnom trgu -otvorenoj dvorani, Peristilu sjedeći pod stupovima i lukovima protirona na prijestolju, u raskošnoj carskoj odjeći,⁷⁴ a monumentalni stupovi Peristila, s golemim kićenim kapitelima pridonosili su tom željenom reprezentativnom dojmu. Dioklecijanova je palača bila pravokutnog tlocrta, veličine oko 215 x 180 metara. U nju se ulazilo kroz četvora dobro branjena vrata, od kojih su najvažnija i najreprezentativnija, podsjećajući na rimske slavoluke, bila ona sjeverna; kroz kojih je put vodio prama Saloni i dalje u unutrašnjost. Najskromnija su bila južna vrata kojima se izlazilo izravno na more, pa

⁷⁰ Ibid., str. 21

⁷¹ Ibid., str. 22

⁷² Ibid., str. 23

⁷³ Ibid., str. 24

⁷⁴ Ibid., str. 25

nisu ni morala biti utvrđena. Kasnije, u renesansno doba, dobila su vrata palače imena: Zlatna vrata -Porta aurea, Srebrna vrata -Porta argentea, Željezna vrata -Porta ferea i Mjedena vrata -Porta aenea. Palača je dvjema Širokim ulicama (Cardo i Decumanus), s pješačkim trjemovima, bila podijeljena na četiri građevna bloka. Sjeverni dijelovi bili su namijenjeni smještaju posluge, obrtnika, vojnika, kao i careve pretorijanske straže. Sjeverni dio južne polovine palače imao je javnu i reprezentativnu namjenu, sa carevim mauzolejom i hramovima, a južni dio zauzimale su raskošne odaje cara Dioklecijana i njegove obitelji. Središnji trg, Peristil, bio je srce javnog života u palači, koja je samim svojim ustrojem, veličinom i brojnim stanovništvom imala i značaj grada.

Okruživali su ga veliki stupovi s lukovima, a na južnoj je strani svečani dojam pružao protiron,⁷⁵ pod središnjim lukom kojega je bilo smješteno i carevo prijestolje, dok je na vrhu njega vjerojatno bila skulptura konjskog četveroprega - quadriga. I danas Dioklecijanov Peristil, sačuvan u cjelini, ostavlja na posjetitelja monumentalni dojmiv doživljaj, kao rijetko koji drugi antički građevni, i ujedno u urbani, ambijent u svijetu. Glavna građevina palači je njegov monumentalni Mauzolej, grobnica dostojna diviniziranoga imperatora. Dugo se smatrao Jupitrovim hramom, ali je bio posvećen samome Dioklecijanu, Jupitrovu sinu (Jovius). Unutrašnjost Mauzoleja sačuvana je u cjelini, osim same careve grobnice, porfirnog sarkofaga, što su ga kršćani uništili gledajući u njemu svog nekadašnjeg progonitelja.

Dvostruki red stupova s kapitelima duž unutrašnjih zidova Mauzoleja imao je izrazito ukrasni, a ne funkcionalni značaj, a i izvana je bio okružen nadsvođenim hodnikom sa stupovima, peripterom. Ulazni zabat Mauzoleja nadomješten je kasnije zvonikom katedrale. Jupitru, ili ranije smatrano Eskulapu, bio je posvećen mali hram, pravi dragulj antičke arhitekture, s bogatim bačvastim kasetiranim svodom i jednako bogatim reljefima portala, dok mu nedostaje tek porušeni ulazni trijem. Još dva manja kružna hrama, danas otkrivena tek u temeljima, posvećena božici plodnosti Kibeli i drugi Veneri, nalazili su se istočno od prvoga. Duž čitavog južnog dijela palače pružali su se carski apartmani s velikim brojem soba i dvorana, s blagovaonicom, knjižnicom, spavaonicom, ženskim i ostalim odajama. Njima se pristupalo sačuvanim kružnim Vestibulom. Nad južnim zidom protezalo se natkrito šetaliste, kriptoportik, kroz lukove kojega je car mogao uživati pogled na more⁷⁶.

Palača je bila okružena debelim obrambenim zidinama, osiguranima i sa šesnaest kula što su branile te zidine i ulaze u palaču. Pozornost posjetitelja danas privlače i prizemne, odnosno podrumске prostorije palače, zapravo substrukture koje su podizale južni dio palače građene na kosom zemljištu. Mnoštvo većih i manjih prostorija različitih tlocrta, četvrtastih, kružnih, bazilikalnih, pruža čitavu slikovnicu kasnoantičkih građevina sto će se dalje razvijati u srednjem vijeku. Spomenimo i još jedan značajan Dioklecijanov graditeljski pothvat, na visini rimske civilizacije i graditeljske tehnike, njegov vodovod od sedam kilometara udaljenog izvora rječice Jadra do palače. Akvadukt je djelomično morao biti usječen u živom kamenu tla, a djelomično proveden nad stupovima i lukovima. Rimljani su vodi i inače posvećivali veliku pažnju, kako za piće, tako i za kupke i za poljoprivredu.⁷⁷

⁷⁵ Ibid.,str.26

⁷⁶ Ibid.,str.27

⁷⁷ Ibid.,str.28

Slika 11: Peristil

Izvor: <https://croatia.hr/hr-HR/igra-prijestolja-meereen-split>

Slika 12: Dioklecijanova palača u 3D-u

Izvor: https://www.mozaweb.com/hr/Extra-3D_animacije-Dioklecijanova_palaca_Split_Hrvatska-278569

3. ZADNJI „ČAVAO U LIJESU“ RIMSKOG CARSTVA

Nakon Dioklecijanove smrti njegova je palača postala državno vlasništvo, korištena za razne namjene. Tako je u 4. i 5. stoljeću u njoj bila carska radionica sukna, a zatim je služila i za zatočeništvo svrgnutih rimskih careva i njihovih obitelji. U nju je 424. godine bila prognana Galla Placidija, kći cara Teodozija sa sinom Valerijanom III., a 461. se njezin stanovnik Marcellin proglasio kraljem Dalmacije. U palaču se sklonio i zbačeni rimski car Glicerij, kojega su tu i umorili. Vrijedno je zabilježiti da je posljednji zakoniti car Rimskog Carstva Julije Nepot, nakon što ga je svrgnuo Odoakar, germanski vojskovođa koji se proglasio carem, otrovan u Dioklecijanovoj palači 480. godine, dakle nakon 476., kada je umro posljednji zapadnorimski car na prijestolju Romul Augustus. Mogli bismo tako reći da se Rimsko Carstvo smrću posljednjega cara Julija Nepota ugasilo bas u ovoj splitskoj palači.⁷⁸

⁷⁸ Ibid., str.31

3.1. CARSKA PALAČA POSTAJE GRAD

Split je jedinstven slučaj da je jedna palača postala grad. Preduvjet je bio da palača bude vrlo prostrana, dobro branjena, napuštena od ranijih stanara i da novi useljenici imaju razloga daję nasele. A sve se to u sedmom stoljeću uspoređo zbilo u Dioklecijanovoj palači.⁷⁹ Nakon pada i rušenja velike, moćne i bogate Salone pod naletima Avara i Slavena u 7. stoljeću, pobjegli su preživjeli Salonitanci najprije na nedaleke otoke, ali im tamo nije bilo prikladno stanovanje, pa su od bizantinskog cara, tada vlasnika Dioklecijanove palače, dobili odobrenje da se u njoj nasele. Splitski kroničar arhiđakon Toma svjedočio je znatno kasnije, u 13. stoljeću, o tom naseljavanju, smatrajući rušenje Salone Božjom kaznom za grešan život njezinih građana.⁸⁰ "A među Solinjanima, koji su bili otišli na obližnje otoke, nalazio se čovjek po imenu Sever, čija je kuća bila blizu stupova palače na moru.

Kako se on među ostalima isticao većim ugledom, zvali su ga Sever Veliki. On je počeo poticati svoje sugrađane, da se vrata u domovinu. Ali kako nije bilo sigurno smjestiti boravišta sred ruševina staroga grada, savjetovao im je, da se u međuvremenu sklone u Dioklecijanovu građevinu, gdje će sigurnije boraviti i biti u mogućnosti da barem neki djelić svoga zemljišta bez velikog straha obrađuju, dok ne nastupe povoljnije prilike i ne bude moguća ponovna izgradnja Solina. I konačno se dopao ovaj savjet svim plemićima i pučanima, i međusobno uglave ovakav ugovor, da će bogatiji sebi sagraditi kuće na vlastite troškove; a oni, kojima novac nije bio dovoljan za izgradnju kuća, da će dobiti svoja boravišta u naokolo postavljene kule. Ostali narod stanovati će pod podzemnim svodovima i kriptama. Tada, ponijevši sve što su imali na otocima, i ukrcavši na lađe, prebace se sa ženama i djecom, izuzevši životinje, i došavši, uđu u gore spomenutu građevinu, koja nije bila sagrađena za grad, nego za vladarski dvor. A jer je palača bila prostrana, počnu je zvati Spalatum (spatium = prostor).

Ovdje, dakle, smještajući se, postave prosta boravišta, kako je nuđa vremena zahtijevala. I tako se onaj gusto naseljeni grad Solin, plemenit i starinski, zbog mnogih grijeha, koje je protiv Boga počinio, u toliku nevolju srozao, da od onog velikog mnoštva njegova naroda nije bilo toliko ostalo, da bi mogli ispuniti građanima površinu onog malog mjesta, nego, smjestivši se u onom dijelu, što gleda na more, ostave prazan ostali dio gradića. Tada počnu malo po malo izlaziti i obrađivati obližnje zemlje. A čim su vojvode Gota čule, da su se solinski građani vratili sa otoka, odmah počnu protiv njih voditi vojsku, pustošeći njihovu obrađenu zemlju i ne dopuštajući im da izlaze izvan zidina. Tada građani, posavjetovavši se međusobno, pošalju poslanike carigradskim carevima moleći i tražeći, da im dopuste, da u Splitu stanuju i da zemljište svoga grada Solina po starinskom pravu posjeduju.⁸¹

To je i učinjeno. Jer postigavši sve, što su htjeli, poslanici se vrata s svojim građanima, noseći sveti reskript gospode vladara. Bila je također upućena zapovijed vojvodama Gota i Slavena, u kojoj se strogo naređivalo, da ne nanose nikakvu smetnju solinskim građanima, koji borave u Splitu. Primivši dakle, zapovijed vladara, nisu se više usuđivali oružjem navaljivati na Splitsane. Tada, pošto je među njima uglavljen mir počnu Splitsani sa Slavenima po malo drugovati, obavljati trgovačke poslove, sklapati brakove i činiti ih podložnima uvodeći ih u

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibid., str.32

svoja kućanstva. Crkveni povjesničar Daniele Farlati pisao je u 18. stoljeću, ali na temelju starijih spisa: "Oko dvije stotine obitelji sklonilo se u zgradu cezara Dioklecijana." Moglo je, dakle, tih prvih Splitskih biti najviše 1200 do 1500 ljudi. Da Split u Dioklecijanovoj palači nije novi grad, nego nastavak Salone, ne svjedoče samo njegovi prvi stanovnici, izbjegli Salonitanci, već i gradsko ustrojstvo stare Salone obnovljeno u novome boravištu. Glavnu ulogu igrala je pri tome crkvena organizacija. Stoga papa šalje u Split svećenika Ivana iz Ravene da obnovi solinsku biskupiju. Papa je Splitsanima odobrio sve povlastice koje je ranije imala solinska biskupija.

Sam je Sever prepustio novoizabranom biskupu Ivanu Ravenjaninu jugoistočnu kulu Dioklecijanove palače, u koju se on bio uselio, pa je tu osnovana i splitska biskupija kao nastavak one solinske. Biskup Ivan je uklonio i uništio sve preostale poganske skulpture, carev mauzolej pretvorio u katedralu posvećenu Uznesenju Bogorodice, a mali hram u krstionicu. U isto je vrijeme potaknuo Splitske da 650. godine tijelo solinskog biskupa mučenika Dujma prenesu iz porušene Salone u splitsku katedralu. Tako je dotadašnji solinski patron postao splitskim zaštitnikom. Istom su prigodom preuzeli i posmrtnu ostatku drugog solinskog mučenika Staša, koji je u doba Dioklecijanovih progona kršćana bio bačen u rijeku s mlinskim kamenom vezanim oko vrata. Tako svjedoci kroničar Toma Arhiđakon.⁸² I o tom prijenosu tijela sv. Dujma postoje legende kako svečev kameni sarkofag nisu mogli podignuti snažni ljudi, nego nejaka djeca.

Na putu su djeca ožednjela i zavapila za vodom. Nato je iz kamena izbila voda i stvorio se potok. Splitski su kasnije na tome mjestu sagradili crkvicu posvećenu sv. Dujmu, a sam predio nazvali Dujmovačom. Splitski povjesničar, enciklopedist, skladatelj i liječnik Julije Bajamonti sastavio je i uglazbio u 18. stoljeću dramski sastav "Prijenos Sv. Dujma", oratorij, prvo operi blisko djelo u Hrvatskoj. Prijenos moći salonitanskog biskupa sv. Dujma simbolički je predstavljao prijenos ranije crkvene metropolije nad čitavom Dalmacijom iz Salone u Split. Splitski je nadbiskup tako postao crkveni glavar ne samo cijele Dalmacije, nego i ostale Hrvatske -*primas Dalmatiae et totius Croatiae*. Rimski je papa potvrdio u 10. stoljeću splitsku metropoliju, pa su se u Splitu 925. i 928. održavali i crkveni sabori, kojima je prisustvovao i hrvatski vladar Tomislav.

Na tim se saborima, boreći se za neovisnu hrvatsku biskupiju i za korištenje glagoljice i hrvatskog jezika u crkvenim obredima i knjigama, istaknuo ninski biskup Grgur, pa su mu Splitski mnogo kasnije, u 20. stoljeću, kao simbolu borbe Hrvata protiv romanizacije (suvremene talijanizacije), podigli velebni spomenik, skulpturu Ivana Meštrovića.⁸³ Avari su se povukli, a doseljeni Hrvati ostali su najbližim susjedima Splitskih. Naselili su i solinsko i kaštelansko polje. Postali su to posjedi vladajućeg hrvatskog plemena Trpimirovića, pa je i sjedište hrvatske države tada bilo u obližnjem Klisu. Splitsanima su bile potrebne plodine okolnih seoskih područja. a hrvatskim doseljenicima zanatski i ostali proizvodi iz grada, pa je ta razmjena ubrzo urodila suradnjom, a zatim i međusobnim pretapanjem stanovnika grada i okolice.

Hrvati su se useljavali u grad, vjenčavali sa Splitsanima, pa se tako grad postupno pohrvaćivao. Službeni je jezik još dugo bio latinski, a u svakodnevnom govoru iz njega je proizašao dalmatski romanski, ali je u puku sve više prevladavao hrvatski jezik. Grad je Split,

⁸² Ibid.,str.33

⁸³ Ibid.,str.35

unatoč unutrašnjoj samoupravi, priznavao bizantsku vrhovnu vlast, a franačku samo neko vrijeme u 9. stoljeću. Hrvatski kralj Krešimir IV. vladao je i dalmatinskim gradovima, pa i Splitom, kao i posljednji hrvatski kralj Zvonimir, kojega je narod ubio ne želeći se odazvati njegovu pozivu za odlazak u križarski rat za oslobađanje Kristova groba u Svetoj zemlji. U splitski benediktinski samostan Sv. Stjepana pod borovima sklonio se i hrvatski kralj Stjepan II., ali se poslije Zvonimirove smrti morao 1089. vratiti na prijestolje. Split se od naseljenja prebjege u sljedećim stoljećima od carske palače pretvarao u grad. Sve brojnije stanovništvo zahtijevalo je i brojnije stambene prostore. Raskošne careve dvorane i široke ulice postale su neprikladne novim građanima, pa su oni pregrađivali ranije zgrade, a dograđivali nove skromnije na slobodnim prostorima, pretvorivši ranije široke ulice u manje.⁸⁴

Od osnovnih građevina carske palače sačuvali su one koje su im bile neophodne u novome gradu: zaštitne gradske zidine s kulama, peristil kao središnji gradski trg, carev mauzolej pretvoren u katedralu i mali hram korišten kao krstionicu. Zahvaljujući tome Dioklecijanova je palača tijekom daljnjih stoljeća, do danas, sačuvala svoja osnovna građevna obilježja. Bizantinski je car Konstantin Porfirogenet u 10. stoljeću, opisujući svoje carstvo, u Splitu nalazio osnovni pečat nekadašnje palače cara Dioklecijana. "Grad Split, a to znači malena palača, osnovao je car Dioklecijan; on ga je imao za svoj dom i sagradio u njemu dvor i palaču, od kojih je veći dio propao. Sačuvalo ih se do danas malo, među njima zgrada gradske biskupije i crkva sv. Dujma, gdje počiva sv. Dujam; to je bila grobnica cara Dioklecijana. Ispod nje su okrugle komore, nekoć zatvori, u koje zatvarahu svece, kad ih je car nemilo mučio. Pohranjene su u tome gradu i moći sv. Anastasija.

Bedem ovoga grada nije podignut ni od opeka ni od običnog kamena, već od kvadratnog kamenja, dugačkog po jedan, a često i po dva lakta i širokog po jedan lakat, a sastavljenog jednog s drugim i povezanog u olovo natopljenim željezom. U tome se gradu dizu i brojni stupovi s ukrasima na vrhu ... " Obiteljskim dinastijskim vezama Hrvatska, pa i dalmatinski gradovi sa Splitom, 1105. god. dolaze pod vrhovnu vlast ugarskih, odnosno ugarsko-hrvatskih vladara, koji su im posebnim ispravama jamčili njihove autonomne komunalne samouprave. U tom ranom srednjovjekovnom razdoblju u Splitu se nije mnogo gradilo, osim što su se pregrađivale i dograđivale zgrade same carske palače. Neke od tih građevina imaju stilske oznake predromaničke arhitekture, karakteristične i za skromnu, ali osebujnu crkvenu arhitekturu u ostaloj hrvatskoj državi.⁸⁵ Tako je u obrambenom hodniku nad Zlatnim vratima palače opremljena crkvice Sv. Martina, s oltarnom pregradom ukrašenom pleterom; nad crkvicom povrh Željeznih vrata podignut je maleni zvonik predromaničkog stila. On je i danas sačuvan, ali nije onaj što je bio nad malim hramom -krstionicom, u koju je naknadno postavljen krsni zdenac s likom vjerojatno hrvatskog vladara na prijestolju. I u okolici grada podignuto je nekoliko crkvice, poput one Sv. Mikule u zapadnom gradskom predgrađu ili one kružnog tlocrta Sv. Trojice sjeverozapadno od grada.⁸⁶

⁸⁴ Ibid., str. 36

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibid., str. 37

Slika 14: Pogled na Split sa Marjana

Izvor: https://bs.m.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Pogled_s_marjanske_vidilice.jpg

3.2. LAKTANCIJE

Ime mu je Lucius Caecilius Firmianus Lactantius. Sv. Jeronim navodi da je Laktancije zapravo signum, tipičnog oblika qui et Lactantius. Takva imenska formula vrlo je česta posvuda i po njoj njezina nositelja poznaju rodbina i bližnji. Iz roda je Cecilijevaca, a njegov je praenomen uobičajen. Potječe iz Sjeverne Afrike. Rođen je po svoj prilici oko godine 250.⁸⁷ Nije poznato kakva je podrijetla. Dioklecijan ga je angažirao kao učitelja govorništva u svojoj prijestolnici Nikomediji, što znači da je prethodno uživao znatnu reputaciju. Jeronim nadalje navodi (De viris illustribus, 80, i Chronicon ad a. Abr. 2333) da je bio Arnobijev učenik. U trenutku prihvaćanja Dioklecijanova poziva još je bio poganin. Na kršćanstvo je po svoj prilici prešao oko godine 300., ali svakako prije velikih progona 303./304. U Nikomediji je boravio barem do kraja druge tetrarhije godine 313. Još se ipak zna da ga je Konstantin pozvao u Trier za odgojitelja svome sinu Krispu.

Kada je to bilo, teško je reći, ali pouzdano je da je to moglo biti tek poslije urušavanja druge tetrarhije godine 313., a vjerojatno prije Krispova uzdizanja na rang cezara godine 317. Tada je, kako navodi Jeronim, već bio vrlo star (vjerojatno oko sedamdeset godina). Najvažnija su Laktancijeva djela Divinae institutiones, De opificio Dei, De ira Dei i De moribus persecutorum. Prva tri spadaju među prve spise na latinskom jeziku o ustrojstvu kršćanske

⁸⁷ Lactantius, L.C.F. (2005). *O smrtima progonitelja*. Split: Književni krug, str. 15.

religije. U *De opificio Dei* on raspravlja o ljepoti i funkcioniranju ljudskoga bića. Djelo *De ira Dei* rasprava je o drevnom pitanju koje su sebi postavljali stoici i Epikur: zapada li Bog u afekte? Prije spomenuta djela neosporno su Laktancijeva. Naprotiv, *De mortibus persecutorum* nije pouzdano Laktancijevo. Nigdje nije izričito naveden autor spisa, a ni u drugih pisaca nema o tome vijesti. Ipak, po stilu i načinu razmišljanja može se s priličnom vjerojatnošću pretpostaviti da je to ipak djelo ovoga pisca afričkog područja. Ima doduše znanstvenika koji u to sumnjaju. Rukopis je otkriven razmjeno kasno, tek godine 1678. u benediktinskoj opatiji Moissac, i čuva se u Bibliotheque Nationale u Parizu. Od tada je djelo doživjelo više izdanja i prijevoda na druge jezike. Iako spis dosada nije bio preveden na hrvatski, ipak su ga hrvatski znanstvenici obilato rabili, osobito F. Bulić ispitujući doba Dioklecijana i progone u Saloni.⁸⁸

Pomoću njegova djela *De morribus persecutorum* najviše doznajemo o carevima progoniteljima i žestoko ih kritizira i daje jako lošu sliku o njima, prvenstveno o carevima Dioklecijanu, Maksimijanu, Galeriju također i prvim progoniteljima kao što su Neron, Domicijan, Valerijan, Trajan Decije, Aurelijan. Njegova privrženost i sklonost Konstantinu I. dovodi u pitanje vjerodostojnost spisa i ponekih ličnosti i događanja, ali radi njegovih spisa smo u mogućnosti doznati mnogo o carskim obiteljima, bitkama za tron Rimskog carstva te, o progonu i ugnjetavanju kršćana, te uvođenja edikta te sloboda vjere.

Slika 15: *De mortibus persecutorum*

Izvor:

<https://books.google.com/books/content?id=T4yJb5UuGv4C&pg=PP11&img=1&zoom=1&sig=ACfU3U14TorTa8Pr7RuXC-jeOi4uEWEQQQ>

⁸⁸ Ibid., str.16

4. POMORSTVO I GASTRONOMIJA RIMA, RELIGIJA I MODERNI SPLIT

4.1. POMORSTVO RIMA

Za čitavo takozvano doba kraljeva, Rimljani nisu posjedovali ni pedlja prostora na obali mora. Ima doduše vijest, da je kralj Anko Marcije, polovinom sedmoga stoljeća pr. Kr, dao sagraditi na Tibrovu ušću luku i nazvao je Ostia, ali nemamo nikakve potvrde za taj pothvat, pogotovo kad moderni stručnjaci osporavaju tome kralju povijesni opstanak, te ga zajedno s ostalim mu drugovima gurnuše u carstvo priče. Istom je republikanski Rim počeo da goji i razvija osvajačke, ili, kako bismo danas nazvali, imperijalističke težnje, koje su u početku bile ograničene na srednju Italiju, zatim se protegle na čitavi apeninski poluotok, a nisu trebale pomorske sile, dokle god se Rimu nije prohtjelo gospodstva i nad italiskim otocima, u prvom redu nad Sicilijom. Početkom IV. stoljeća prije Kr. Rimljani su već gospodarili nad više primorskih gradova, pa su zato g. 311. imenovali pomorske duumvire, kao nadziratelje pomorstva.

Te su časnike kasnije zamijenila četiri kvestora, neka vrsta pomorskih povjerenika, koji su imali svoja sjedišta u različnim primorskim gradovima. Još prije toga imamo na rimskom forumu tribinu iskićenu bodežima s brodova primorskog grada Antija. Kad je Rim zagospodario nad čitavom južnom Italijom, od Grka je baštiniio borbu protiv Kartage. Dospjevši u dodir s tom pomorskom velesilom Rimljani su brzo shvatili, da im ta njihova nepobjediva kopnena vojska može malo da pomogne, i stoga odluče da sagrađe jako brodovlje i da dobro izvježbaju momčadi. Naravno, u prvom početku nije Rim ni sanjao da zametne s Kartagom borbu na život i smrt. On je najprije čeznuo da je istisne sa Sicilije i možda s ostalih italjskih otoka. Ali ni to nije bilo baš lako, jer je Kartaga bila na moru silna, svemoguća za ono doba i one prilike.

Nama je nažalost danas premalo poznato, kako je bila silna Kartaga, ali znamo, da su u njoj pomorske uredbe bile najsređenije, da je imala golem i uređen pomorski arsenal, što no se izdizao na otočiću u sredini njezine ratne luke, a mogao je da primi u svoje bazene više od 200 ratnih brodova. Znamo nadalje, da je Kartaga, grad s kakvih milijun žitelja, imala zapravo dvije luke. Prva je bila trgovačka, a iz ove je vodio kanal, širok preko 20 metara, u unutarnju, ratnu, koja je prema tomu bila izvrsno zaštićena. Znamo također, da je Kartaga bila neizmjereno bogata, a njezini pomorci da su baštinili od svojih otaca Feničana svu vještinu i u pomorskim i u trgovačkim stvarima, a i njihovu sebičnost i okrutnost. Kartažani nisu trpjeli⁸⁹ nikoga na moru, i jao tuđem brodu, s kojim bi se oni sastali, ako mu je momčad bila slabija od njihove.

Oni bi ga oplijenili i zaplijenili, često puta potopili, a ljude naprosto poubijali. I s tim skroz trgovačkim i gusarskim narodom sukobio se najedared rimski skroz militaristički narod, te su se izlegla ona strašna tri „punska“ rata, što no su trajala u razmacima oko 120 godina. U samome prvom punskom ratu sagradili su i opremili Rimljani sedmero brodovlje, svega kakvih 1400 brodova, tako da se taj prvi rat može smatrati eminentno pomorskim ratom. Konačno su sva ta tri rata svršila sretno za Rimljane, pa nije čudo, sto su ih rimski pisci iskitili mnogim nevjerovatnostima, da uzveličaju slavu svoje otadžbine. Ali ti ratovi, u kojima bi bio

⁸⁹ Poparić, B. (1932). *Pregled povijesti pomorstva*. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 47.

svaki drugi narod klonuo duhom, osim naroda skroz militaristički prožetoga, vrlo su poučni, i vrijedi, da to povjesnica, učiteljica života, istakne. Jer kad je Hanibal uništio tolike rimske vojske, u drugom punskom ratu, kad nije bilo rimske porodice koja nije imala da oplakuje kojega svog poginulog člana, kad se činilo da Rimu kucaju zadnji časovi slobode, Rim nije klonuo, izdržao je do kraja: senat je tad zabranio ženama da plaču za poginulima nije htio da otkupljuje zarobljenike ; što više, otpremio je na Siciliju da nečasno žive, daleko od ratišta, sve one vojnike, koji su se u krvavoj bici kod Kana sretno spasili. Jer najveća nesreća za narod jedna ili više izgubljenih bitaka, makar da je poginulo tisuće ljudi; za narod je najveća nesreća, kad izgubi samosvijest , kad ga ostavi srčanost, kad klone.

A što vrijedi za narode, vrijedi i za svakoga pojedinca. Što se samog brodovlja tiče, i rimsko i kartaško bilo je građeno poput grčkoga. Jednu jedinu novotariju su tad uveli Rimljani, a pronalazak se njezin pripisuje konzulu Duiliju. Taj znameniti vojskovođa domislio se načinu, kako bi svojim Rimljanima omogućio da iskažu prirodenu im hrabrost i na moru, a ujedno da osujeti Kartažanima njihovu vještinu u pomorstvu. On je našao sredstvo, kako bi se pomorska borba pretvorila u kopnenu. Za tu svrhu opskrbio je svaki rimski ratni brod nekakvim strojem, koji, u zgodan čas prebačen na neprijateljski brod, prikvaćio bi ga uz rimski, pa su rimski vojnici prelazili kao po kakvom mostu iz svog na kartaški, i pretvarali doista pomorsku bitku u okršaj bijelim oružjem. Taj su stroj Rimljani nazvali manus ferrea , pons i corvus. Mi ćemo ga nazvati Leteći most .

Potanje o tom ne znamo mnogo; tek znamo, da se ti mostovi nisu dugo održali u rimskoj mornarici. Ali, bilo kako mu drago, Rimljani su pripisivali tom pronalasku svoje velike uspjehe u bici kod Milâ i kod Eknoma. Konzul Duilije bio je silno slavljen. Dadoše mu trijumf, podigoše na ⁹⁰ uspomenu stup, ukrašen bodežima zaplijenjenih kartaških brodova i imenom Duilijevim. S razorenjem Kartage, na kraju trećega punskog rata, Rimljanima je bilo osigurano gospodstvo nad zapadnim bazenom Sredozemnog mora, dok je njegov istočni bazen dospio, što no riječ, u sferu rimskih interesa. Bilo je dakle tek pitanje vremena da Rimljani postanu gospodarima nad svim državama što su okruživale Sredozemno more, kao i njegove rukave: Jadransko, pa Egejsko s Crnim morem. Taj se program nametao Rimljanima sam po sebi, a izvesti ga nisu mogli bez jakoga i brojnog brodovlja.⁹¹

4.1.1. RATNO RIMSKO BRODOVLJE

Sudbonosan je bio u životu rimske države dan 2. rujna 31. g. pr. K. kad je bojna sreća kod Akcija imala da odluči tko će postati gospodarom rimskog svijeta: da li trijumvir Oktavijan, zaštitnik tradicija i slave Julija Cezara, ili Antonije, zatravljeni ljubavnik egipatske kraljice Kleopatre. Rimski se svijet podijelio tada u dvije stranke: Istok je pretežno pristajao uz Antonija, Zapad uz Oktavijana. Naši prasjedioci na obali između Raše i Krke, glasoviti pomorci Liburni. bili su uz Oktavijana, pa su mu za odlučni okršaj poslali u pomoć i svoje brodovlje, koje je, po svjedočanstvu rimskih pisaca, odlučilo pobjedu u onoj vele znamenitoj bici u korist Oktavijana. Taj odlučni utjecaj liburnijskog brodovlja ovjekovječio se u rimskoj mornarici tim, da je poslije Akcija riječ „liburna" u latinskom govoru, dobila značenje ratnoga

⁹⁰ Ibid.,str.49

⁹¹ Ibid.,str.50

rimskog broda. Tako nalazimo riječ „liburna“ u tom značenju i kod Vegecija, koji nam je u svojoj knjizi (*Epitome rei militaris Lib. Cap. XXXIII.*) ostavio zabilježeno ovo vanredno svjedočanstvo: „Ali kad je August boj bio kod Akcija, budući da je Antonije bio potučen poglavito od pomoćnog brodovlja liburnijskoga, pokusom se u toj bici vidjelo, da su brodovi Liburna prikladniji za ratovanje od ostalih“. Isto nalazimo i kod Svetonija, Horacija, gdje pjeva o Kleopatri, pa kod Silija, Lucana, Propercija i kod samog Tacita, i to u njegovoj „Germaniji“ u „Agricoli“ i u „Historijama“ : svuda se riječ „liburna“, poslije bitke kod Akcija, upotrebljava u značenju ratnoga rimskog broda. Prema samom Vegeciju možemo rimsku Liburnu carskog doba ovako predočiti: .

Bilo je liburna na jedan do pet redova vesala, ali najprikladnija za ratovanje valja da je bila, kao i grčka trijera, ona sa tri reda vesala. Duljina im prema širini mogla je biti i veća od 8 : 1, obzirom na nadogradnje na palubi. Gradile su se ponajviše od čempresovine, borovine, jelovine i omorikovine; a pojedine im cesti nisu spajali željezni čavli, već mjedeni, budući da ovi odolijevaju rđi, dok joj željezni brzo podlegnu. Liburna na tri reda vesala mogla je nositi do 230 tona, a raspolagala je snagom veslača od 24 konjske sile, dok je ona na pet redova mogla nositi preko 500 tona, ali bijaše sporija i za manevriranje nespretnija. Ratne su Liburne imale na palubi utvrda i tornjeva, s kojih⁹² su vojnici mogli lakše da sipaju projekte na neprijatelja. Nekoji pripisuju uvođenje tih utvrda i tornjeva Oktavijanovu admiralu Agripi. Ti tornjevi nisu bili trajno na palubi. Podizali su ih samo u ratno doba, a kad bi ovo minulo, rastavili bi ih i dijelove spremili u podbrođe.

Sa utvrda i tornjeva na rimskim liburnama vojnici su, sipali projekte na neprijatelja. Ali to nisu bile same obične strijelice, već su se hitale i goruće strijele, omotane u kučinu, ispunjenu sumporom i paklinom. Tu bi bio zametak našim praskavicama. Te praskavice, s kojima se nastojalo zapaliti neprijateljski brod, valja da su bile dosta teške, dok su ih bacali pomoću balista, sprava za hitanje teških predmeta na znatnu daljinu. A baliste su te bile po svoj prilici na tornjevima, odakle je balistarima, vojnicima zabavljenim oko balista, bilo lakše da njima manevriraju. Balistarima su bili izvježbani vojnici, koji su znali proračunati udaljenost i prema njoj odmjeriti snagu hica.

Te baliste na liburnama zastupale su modernu pomorsku artiljeriju. Nije stalno, da li su se kad i na liburnama upotrebljavali Duilijevi „leteći mostovi“. Posve je vjerojatno, da nisu. Liburne su bile opskrbljene tako zvanom „asserom“, što je visio na jarbolu. To je bila duga, tanka, ali čvrsta greda s okovanim obim glavama. Kad bi se desilo, te bi neprijateljski brod dospio liburni uz bok, vojnici su spretno hitali jednu ili drugu okovanu glavu asserovu; a pod dobro odmjerenim udarcem lako je moglo da popuca neprijateljskom brodu više od jednog rebra, koliko da je pogođen prednjim bodežom. Asser je bio u pomorskom⁹³ vojevanju, što i „aries“ na suhu. Jer i „aries“ je bila čvrsta drvena greda, okovana na kraju debelim željezom, u podobi ovnove glave. Snažnim odmjerenim udarcima tom gredom mogao se je kod opsjedanja probiti gradski bedem.

U pomorskom okršaju nastojalo se oštetiti neprijatelju i jedrilje, da mu se oteža bijeg. Za tu su svrhu liburne imale čvrstih kosa na dugim motkama. To se je oružje i zvalo „falx“, što znaci kosa. Doista, kad je neprijateljski brod slučajno dospio uz liburnu, lako su mogli vojnici s tornjeva ili iz kosa na jarbolu prerezati mu užeta, što su podržavala jedrilje; a kad bi se to

⁹² Ibid.,str.58

⁹³ Ibid.,str.59

oborilo na palubu, neprijatelj je ne samo gubio moćno sredstvo za bijeg, ako mu je vjetar bio povoljan, već, su oboreni križevi umnažali zabunu i nered među momčadi. Kako je svaka liburna vukla za sobom po jedan čamac, a mogla je imati kojega i na palubi, u zgodnom je času znalo skočiti s liburne u čamac nekoliko momaka, zaveslati do krme neprijateljskoga broda, i tu u tren oka presjeći dvosjeklicama užeta, na kojima su visjela kormila, koja, bez njih, nisu mogla dovoljno odolijevati otporu mora, pa se u takvom slučaju brod smatrao izgubljenim. Dakako da je najpogubnije oružje liburne bio njezin „rostrum“, bodež, kao i kod grčkih trijera. Bodež sa tri zuba zvao se „tridens“.

Zgodan i snažan udarac bodežom mogao je duboko probiti neprijateljski brod, koji bi zbog toga „otvorio vodu“, počeo tonuti, i konačno sa svojom momčadi iščeznuo u moru. Sidra su bila već u prvom stoljeću pr. Kr. privezana⁹⁴ željeznim lancima. Taj se lanac kao i u naše doba namatao na vratilo, s pomoću kojega se je sidro dizalo ili spuštalo kroz oči na pramcu. Svaka je liburna imala svoje ime. Moderne nas iskopine nisu ni u jednoj grani pomorstva toliko nadarile, koliko u ovoj. Ime Liburne ne bijaše ni urezano ni napisano, već ga je predstavljao posebni kipić na pramcu. G. 1827. našao se u našem Solinu nadgrobni natpis, u kojem se veli, da je vojnik Idiopant vojevao 16 godina na liburni, koja se zvala „Morena“. Udrugom jednom natpisu stoji, da je se jedna liburna zvala „Fortuna“ druga „Aesculapius“, pa „Aquila“, „Armata“, „Clementia“, „Fides“, „Justitia“, „Nereis“, „Virtus“ i tako dalje. Na rimskim liburnama zastupao je rimskog cara, vrhovnoga gospodara vojske i mornarice, admiral, koji je imao naslov „praefectus classis“.

Kako su Rimljani imali više mornarica, bilo je više i tih prefekata. Te posebne mornarice odgovaraju⁹⁵ našim odjelima, koji svi skupa sačinjavaju državnu mornaricu. Zamjenik prefekta zvao se „sub-praefectus“. Visoki časnici, kao i na kopnu, bili su „tribuni“ a njihova bi čast možda odgovarala onoj modernih „contre-admirala“. Zapovjednik liburne s tri reda vesala zvao se „trierarcha“; ali ih je bilo s takovim naslovom, koji su zapovijedali i manjim brodom, bas onako. Kako se događa i kod modernih mornarica, da kapetan fregate ili linijskog broda zapovijeda na korveti. Današnjemu časniku manevre odgovarala je na liburni čast „navarcha“, koji je imao dužnost da svaki dan vježba i gubernatore i vojnike i veslače. Iza navarha dolazio je po časti pomorski centurion „centurio classarius“, ali nam njegov djelokrug nije поближе poznat.

Našemu božmanu odgovarala je čast „magistra“, koji je obično bio na krmi, gdje je prema zapovijedima, što ih je dobivao od trijerarha i navarha, davao naloge kormilarima i glavaru veslača, koji se zvao „hortator“. Veslalo se pak kao i kod Grka, po taktu. Hortatoru je bio dodijeljen posebni svirac, koji se zvao „symphoniacus“. Kormilar se zvao „gubernator“. Na manjim je brodovima bio jedan za oba kormila, ali na liburni je za svako kormilo bio posebni gubernator. Na svakoj je liburni bio i po koji ronilac, a naslov mu je glasio „urinator“. U Rimu su postojale posebne zadruge ronilaca pod imenom „corpus urinalorum“. Neobična je bila vještina tih ronilaca. Dopirali su do morskoga dna s najvećom brzinom. Da lakše razaberu predmete na dnu, napunili bi usta uljem, pa bi ga po malo ispuštali. Da ih u poslu ne smetaju veće ribe, bile su im crno omašćene ruke i noge.

Kad bi se sidro zakvačilo za morsku klisuru, pa nije bilo moguće da se izvuče, morao se po užetu ili po lancu spustiti ronilac i osloboditi sidro. Ratno su doba ronionci vrebali, kako bi

⁹⁴ Ibid., str. 60

⁹⁵ Ibid., str. 61

presjekli užeta neprijateljskomu brodu pod vodom, ili kako bi mu inače mogli pod vodom naškoditi. Vojnici na liburni zvali su se „classarii“. Oni nisu bili mornari, niti su se razumijevali u mornarske poslove, već im je vježbanje u oružju bila sva briga. Na liburnama eskadra, kojima je baza bila pod Ravenom, classarii su bili ponajviše iz Dalmacije i Panonije, u doba cara Vespazijana. Takav je vojnik na obranu gornjeg tijela imao oklop i kacigu, a na nogama goljenice. On nije trebao da maršira, pa mu ta sputanost nije smetala. K tomu je imao štit, čvršći i veći od onoga kopnenih vojnika, da ga sigurnije obrani od tuče projektila, što ih je mogao sasuti neprijateljski brod.

Osim već spomenutih kosa (falces) imali su i neku vrst kvaka (harpago), kojima su nastojali da zakvače puta (sartie) neprijateljskog broda, da mu se tako lakše približe. Imali su još i luk sa strjelicama, a nekoji i pračke⁹⁶ za hitanje kamenja i olovnih kuglica. Za jače kamenje i krupnije olovo služili su im „fustibali“, još krupnije projekte „onagri“, a najsmrtonosniji su bili silni „škorpioni“. Mornari, „nautae“ razlikovali su se od vojnika. Služba im je bila manevriranje oko jedara, i svi strogo mornarski poslovi, isključivši veslanje. Najniža vrsta na rimskim liburnama bili su veslači. Na svakom je veslu bio po jedan čovjek. · Pojedini redovi veslača nisu bili odijeljeni ogradama, nego je svaki veslač mogao da vidi „sve svoje drugove na jednom boku broda. Veslači su sjedili okrenuti prema krmu, a potezali su vesla prema sebi. Manji brodovi, koji su pratili rimske liburne, bili su obično na 40 vesala, po 20 na svakoj strani.

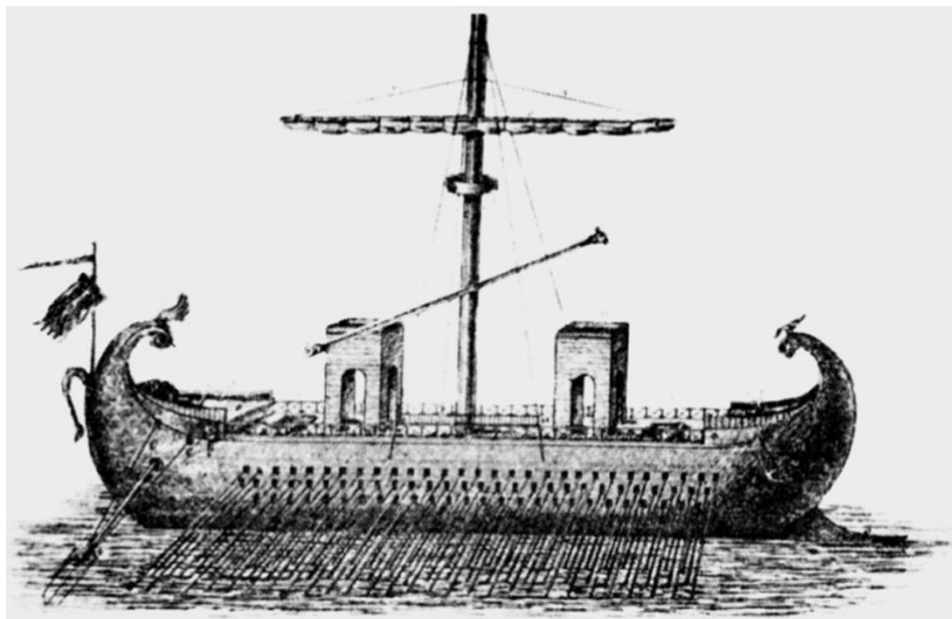
Ovakav se manji brod zvao „scapha exploratoria“, što bi danas odgovaralo nazivu izvidnice, „aviso“ ili „vedetta“. Zadaća je tih brodica bila, da uohode neprijatelja, da doznaju njegove kretnje i osnove, a do prigode, da mu otmu ili potope živež, što su vozili teretni brodovi. Da odgovore tim zadaćama, trebalo je da budu niske i uske što im je samo pomagalo za brzinu. Liburne su ipak imale veliku manu, što su slabo odolijevale uzburkanom moru. Vegetije pače ističe, da ih je više nastradalo oluji, nego u boju. Stoga on i preporuča, da se treba uklanjati boci, ako je more uzburkano, i da se pazi, da u okršaju ne dospije Liburna u pravac protivan morskoj struji, jer da u tom slučaju vesla pomažu slabo, a jedra nikako. Što se pak samoga bojnog reda tiče, saznajemo od istog pisca, da se liburne nisu redale u ravnom pravcu. kao što se poredavaju čete na bojnom polju. Bojni je red bio ili u polukrugu, ili u obliku mjesečeva srpa, ali na način, da brodovi koji se nađu u sredini bojnog reda, ipak načine kut, neprijatelj, ako bi pokušao da probije to središte, već po samom rasporedu bude okružen i uništen.

Dakako, najjače liburne i najhrabrija momčad bili su na krilima takova bojnog reda. Sad nam nije teško predočiti sliku pomorske bitke u drevno doba. Praefectus je izdavao zapovjedi trijerarhima, ovi su ih saopćivali navarhima radi mornarskog manevriranja. a tribun i ma u pitanju vojništva. Prvi su davali naloge magistru, a ovaj gubernatorima za kormilarenje, a hortatoru za veslače; tribuni su pak upravljali manevrom vojske preko centuriona. Kad bi neprijateljsko brodovlje dospjelo nadohvat artiljerije, počele su djelovati baliste, onagri, škorpioni i pračke; a kad bi se neprijatelj još više približio, hitao se asser s najvećom silom, sjekla se užeta oko jarbola i kormila, a ne bi ni ronci ostali prekrštenih ruku. Ako bi uspjelo, da ili bodež ili asser probiju rebra neprijatelju, voda bi navalila kroz⁹⁷ otvor i brod bi počeo tonuti. Ako bi se probio neprijateljski bojni red, zaokružilo njegovo brodovlje, i onemogućilo mu se manevriranje te presjekao uzmak, bitka bi bila gotova, a zapovjednika je čekao sjajan

⁹⁶ Ibid.,str.62

⁹⁷ Ibid.,str.63

trijumf ili ovacija; ako li je pak svojom očitom krivnjom bio poražen, čekala bi ga javna sramota i kazna.⁹⁸

Slika 16: Rimska liburna

Izvor: https://www.e-sfera.hr/dodatni-digitalni-sadrzaji/6bbe33a6-be95-4089-953a-c840d39db043/assets/image/prikaz_liburne.jpg

4.1.2. TRGOVAČKO BRODOVLJE STARIH RIMLJANA

I kod Rimljana su, kao i kod Grka, trgovački brodovi bili samo jedrenjaci. Imali su i oni po nekoliko vesala, ali ta su služila poglavito, kad je brod ulazio ili izlazio iz luke. Inače je na pučini sva nada trgovačkog broda bila u povoljnu vjetru. Nije li vjetar bio povoljan, brod je ostajao na sidru, u luci; onako po prilici, kao što to još i danas biva kod nas s manjim jedrenjacima, i kao što je do iznašaća parnoga morskog stroja bivalo u svima zatvorenim morima. Među trgovačke brodove ne smijemo svrstavati i brodove za luksuz, o kojima nam se sačuvalo više bajoslovnih nego li povijesnih vijesti. Da su ti brodovi bili raskošno uređeni, nije nemoguće; ali je teško priznati, da su im podovi bili od mozaika, da su imali šetališta, natkrita odrinama vinove loze i zaštićena pravim voćkama!

Isto tako možda spada u carstvo priča, što se pripovijeda o Kleopatrinu brodu, da je imao jedra od teške svile, a gornje dijelove vesala okovane srebrom. Kao što nam je nemoguća kontrola vijesti o raskošnim brodovima davnine, teško je zamisliti, kako su izgledali brodovi na kojima su bili preneseni razni obelisci iz Egipta u Rim. Oko g. 10. pr. Kr. prenesen je u Rim prvi obelisk, Flaminijev. Pod konac prvoga stoljeća poslije Kr. prenesen je obelisk vatikanski, zajedno s podnožjem; a istom u doba Konstantinovo, početkom IV. stoljeća, prenesen je obelisk lateranski, bez podnožja. Svakako stoji, da su se ti obelisci prenijeli po moru i da im se, svakomu pojedinom, težina kreće između četiri i pet sto tisuća kilograma. I

⁹⁸ Ibid., str. 64

danas, sa svima modernim spravama, koje imamo, ne bi bilo lako ukrcati na brod ni iskrcati debele kamene stupove, duge čak i preko 30 metara, bez podnožja, pa odatle možemo izvesti, da su Rimljani doista imali i takove sprave, kao i brodove, koji su te monolite trebali da prime u se ili na svoju palubu. Ako pak vjerujemo vijestima starih pisaca, oni brodovi, koji su prenijeli⁹⁹ te obeliske povrh toga su ukrkali i više stotina tona robe, i nekoliko stotina putnika! Trgovački su se brodovi dijelili u dvije vrste: velike i male kabotaže. Prema dimenzijama, što su zabilježili razni pisci, običan brod male kabotaže mogao je nositi do stotinu tona, dok su oni velike kabotaže nosili najmanje 250 pa sve do 1300 tona, a možda i više.

Za vanredne svrhe, kao već napomenuti prijenos obeliska, gradili su se brodovi goleme veličine. Obično su trgovački brodovi imali jedan jedini jarbol, u početku s jednim, a kasnije s više jedara. S vremenom se počela zasađivati još dva manja jarbola, jedan na prednjem, a drugi na stražnjem dijelu broda. Momčad je počivala u kućici na krmi, koja se zvala „tugurium“, otkud se i danas zove ta kućica „tuga“. Bijaše trgovačkih brodova namijenjenih samomu prijevozu putnika; što više, takovi su brodovi imali i svoje stalne pruge, kao sto je to bilo na primjer između Brindisija i Drača. Tako je rimska „Via Appia“ bila vezana s cestom, koja je tekla od Drača do Soluna. Takvi putnički brodovi valja da su bili neobično veliki, kad znamo, da je brod, s kojim se vozio veliki historik, židov Josip Flavije, iz Palestine u Rim, ukrcao kakvih šest stotina ljudi; dok je onaj, s kojim je plovio sv. Pavao iz Cezareje u Italiju, imao veliki teret i osim toga 276 putnika. Kapetan broda službeno se zvao „magister“ (majstor), ali se bijaše uobičajio i naziv gospodar.

Mornari su se uzimali uz ugovorene uvjete. Njih su otada, pa sve do devetnaestog stoljeća, smatrali surovim i razuzdanim ljudima. Kako je u rimskom carstvu dugo vremena, izuzevši na krajnjim granicama, vladao mir, nije čudo, što se, uz trgovinu, silno razvila i plovidba, velike i male kabotaže. Obalnu, ili plovidbu male kabotaže, podržavali su nebrojeni brodovi između pojedinih obalnih gradova, te između kopna i otoka. Ipak su se luke slabo gradile, poglavito stoga, što se zimi nije plovilo, već bi se brodovi izvukli na suho i ne bi se iznova porinuli do proljeća osim kad bi nastala vanredna nužda. Duga plovidba, a tu su obavljali brodovi velike kabotaže. postojala je samo poradi Rima, „glave svijeta“, gdje se je trošilo, rasipavalo svega premnogo, a proizvodilo se nije ništa. Rimu je trebalo nevjerovatno mnogo žita, koje se često puta i badava dijelilo. Rim je po žiteljstvu bio milijunski grad, a Italija, slabo i zlo obrađivana, nije mogla da prehrani te milijune ljudi.

Ta Italija i danas ne smaže dovoljno žita za sebe, a uz žito imade još i kukuruz i krumpir, „darove Amerike“, katno li bi bila to mogla u ono doba. Kad uvažimo tu činjenicu, onda možemo posve lako shvatiti onaj vapaj rimske svjetine: „kruha i igara!“¹⁰⁰ Doista, u Rimu carskom tek je pitanje kruha moglo da dovede do revolucije, pa stoga, da carevi uzmognu mirno carevati i gaziti rimsku slobodu, trebalo je mnogo kruha i čestih igara. A kako Italija nije mogla inače dobiti žita već po moru to su svi carevi štitili i podupirali pomorstvo. Žito Je prilazilo u Italiju, za Rim, iz Sardinije, Sicilije. sjeverne obale Crnoga mora, te iz Egipta, koji se nazivao „žitnicom i ključem Italije“.

Osim žita pridolazili su u Rim i svi bolji proizvodi iz različnih pokrajina: krzna, kože i slana riba. Iz Ponta: sagovi iz Mezopotamije; granit, lan, staklo, papir iz Egipta; voće, mramor i zvijeri za cirkus iz Afrike; umjetnine i fine tkanine iz Grčke; sukno, stoka, ulje, željezne i

⁹⁹ Ibid., str. 64

¹⁰⁰ Ibid., str. 65

bakrene kovine iz Galije; dragocjene i obične kovine. fina vuna, vosak i med iz Hiberije; kositar iz Britanije, a roblje iz svih strana svijeta, sve po moru. Luksuz bijaše napose stvorio mnoštvo vrlo skupih potreba. Taj se luksuz u Rimu nevjerovatno razvio; a on, kako ono reče Juvenal, „grozniji od oružja, osvećivaše pobijeđeni svijet“. Miomirisu su se općenito trošili, i oni su zicali goleme svote. Bogataši su se odijevali samo u svilene haljine, a svila bijaše neizmjereno skupa. Kitili su se draguljima; ponajviše biserom. Poznato je, da je Kaligula bio iskitio biserom i pramac nekim svojim brodovima. A cijena biseru, ne u Rimu, već na obalama Perzijskoga i Taprobanskog zaljeva, bila je triput viša od cijene zlata. Kolika mu je pak cijena bila u Italiji, u Rimu, možemo misliti.

Kao što u doba grčko, tako i u doba rimskog carstva najveći dio te trgovine prenosili su brodovi. S Istokom se trgovalo po moru od nužde, a sa Zapadom stoga, što je morski put bio kraci i udobniji od kopnenoga, premda su Rimljani, dokle god se protekla njihova vlast, svuda probijali uzorne ceste, izgrađivali udobne kanale i uređivali korita brojnim rijekama kakvi su bili brodovlasnici. Već je spomenuto, da stari Rimljani nisu imali nikakva nagnuća k moru; rečeno je nadalje, zašto i kada su se počeli da zanimaju za pomorstvo, i takvo je raspoloženo trajalo sve do kraja republike. S carstvom se pokvarenost u Rimu, uvriježena u doba punskih ratova, razvila do vrhunca. Starih je Rimljana nestalo, a njihova je krepost živjela još tek u uspomenama potomaka. Rim je poslao grad kozmopolita.

Stoga, kad se reče, da je tad bilo poraslo kod Rimljana zanimanje za pomorstvo, ne smije se razumjeti, da se tu radilo o¹⁰¹ pravim građanima Rima, već o doseljenim njegovim žiteljima. Kod ovih je nastao pače nekakav polet za pomorstvo: riskantno poduzeće, ali je moglo izbaciti veliku korist. Stoga, je Katon savjetovao glavničaru, neka sam ne oprema broda, već neka se udruži s drugih ceh; deset i devet novčara, da bude rizik gubitka podijeljen! Tomu se baš nije ni čuditi, kad se uvaži, da tada još nije bilo društvima za osiguranje ni traga. A kasnije se pomorstvo nevjerovatno upravo razvilo, zbog znatnih povlastica, što su mu ih podjeljivali razni carevi, pa su pomorci konačno stvorili posebnu zadrugu, koja se raširila i po pokrajinama, sa zajedničkom blagajnom i s predstojnikom, koji je rukovodio zadružne poslove. Brodovi namijenjeni dugoj plovidbi, ili velikoj kabotaži, i to najveći i najljepši, nisu ipak bili vlasništvo Rimljana, već Grka. Ovi su bili rasijani po svim obalama Sredozemnog mora. Od starih njihovih osobitih svojstava preostalo im je tek nagnuće k pomorstvu i trgovini. I ta su svojstva pridržali dugo.

Osobito su iz aleksandrijske luke izlazili oni golemi njihovi brodovi, s gorostasnim jarbolima i prostranim jedrima, što su prevozili u Italiju u zamjenu za žito i bogate istočne proizvode. Pomorska su poduzeća u carsko rimsko doba izbacivala toliko . koristi, da je i Neronov ministar Seneka bio dioničar u društvima brodovlasnika, premda je jasno slovo zakona zabranjivalo nešto takovo patricijima i višim državnim činovnicima, budući da se tako što smatralo niskim i nedostojnim. Ali i patriciji i državni činovnici izigravali su taj zakon tako, što su se u tim poduzećima dali zastupati od svojih slobodnjaka pa čak i od robova. Ne smije se uzeti, da je baš ta trgovačka bujica prirodno pritjecala Rimu i Italiji. Da uvoz iz pokrajina bude redovit i izdašan, brinuli su se posebni vladini povjerenici osobito u Egiptu, u Iliriku, na obalama Crnoga mora i u Hiberiji. pa su često cijene robe na rimskom tržištu zavisile od poštenja tih rimskih povjerenika za izvoz. Ti su povjerenici strogo pazili da pokrajine šalju sve, čega je trebala Italija i Rim.

¹⁰¹ Ibid., str. 66

Tako su Britanci na svojim vrlo primitivnim brodovima slali svoje proizvode preko Kanala u Galiju, i ta je roba tad išla Galijom do obala Sredozemnog mora, pa u Rim. Osobito je živa bila plovidba male kabotaže između Londinija (Londona), koji je cvao još u Tacitovo doba, pa Dubrija (Dover). Velike luke (Portsmouth) i Volibe (Falmouth) sjedne te Bononiae (Boulogne sur mer) s druge strane. U Galiji je pomorstvo, kao i plovidba po onim zgodnim rijekama i kanalima osobito cvalo, te su brodograditelji pače spadali među povlaštene obrtnike, koji su mogli dospjeti čak u viteški stalež. Ipak nam se nije sačuvala nijedna vijest, nijedna uspomena, da bi galski, pogotovo pak britanski brodovi prilazili iz Oceana u Sredozemno more. Povjerenici iz Hiberije¹⁰² upućivali su izvoz prema Italiji, a taj se sastojao od ratarskih i stočarskih proizvoda, pa suhe ribe i ruda.

Tri glavne njihove luke: Gades (Cadiz), Malace (Malaga) i Karthago Nova (Cartagena) imahu izravne veze s Ostijom. Gades je uz to trgovao i sa zapadnom obalom Afrike, nastavljajući predaje Kartazana. Iz Afrike, da ni ne spominjemo Aleksandriju, brodovi su prevozili robu u Italiju ploveći iz Apolonije, Velikog Leptisa, Hipone te Kartage, koju su Rimljani g. 132. po Kr. dali iznova sagraditi te je u kratko doba postala znamenito pomorsko i trgovačko središte.¹⁰³

4.1.3. NAUTIČKA ZNANOST KOD STARIH RIMLJANA

Ne može se poreći, da je geografska nauka u starom vijeku znatno napredovala i da je temeljito naslućivala velike geografske istine, na kojima ta znanost danas počiva; ipak je od toga napretka bilo vrlo slabe ili nikakve koristi za pomorce. Može se pače ustvrditi, da geografija i nije bila pomoćnicom pomoraca uopće, dokle god joj nije uspjelo da im pruži na upotrebu svoje karte. Baš stoga, o nautičkoj znanosti, kao znanosti, ne bi ni moglo da bude govora, ni kod Rimljana, ni kod ikogoga drevnog naroda, pače ni kod sredovječnih naroda, sve onamo do XIV. ili XV. stoljeća, ma da je kompas pronađen prije, ali upotreba njegova na brodovima nije dotle bila općenita.

U ono dakle doba toj je znanosti nedostajala svaka podloga.¹⁰⁴ Uvijek, tako su i u rimsko doba ljudi vjerovali da ishod i zapad nekih zvijezda redovno prate oluje na moru. U to se je tako duboko vjerovalo, da su neki pomorci određivali unaprijed stalne dneve, kad bi takve oluje trebale da se pojave. Dakako, to se nije baš točno pogađalo svaki put, ali Vegecije veli, da je zamjerno, što takve oluje nisu izostajale; pa ako nisu uzbjesnile ili određeni dan, javile su se koji dan prije ili kasnije. Naglašuje, da i prijelazi zvijezda, što se zovu planeti, mogu navući zlo vrijeme, kad ulaze u neke znakove, ili kad iz njih izlaze, a najgori su za plovidbu tako zvani interlunarni dnevi, kako to potvrđuje sveopće iskustvo. Rimljani su kod plovidbe polagali silnu važnost na razne mjesečeve pojave. Vegecij pače tvrdi, da se na mjesecu mogu opažati, koliko u ogledalu, mnogi znakovi oluje i lijepa vremena.

Veli, da crven, krvav mjesec naviješta vjetar; plavetan kišu; ako li se na njemu odražava i jedna i druga boja, znak je to silnih kiša i užasnih oluja; dok lijepi sjajni mjesec obećava brodovima vedrinu. Ali su proučavali i sunčeve pojave: njegovo izlaženje i zapadanje, pa da

¹⁰² Ibid., str. 67

¹⁰³ Ibid., str. 68

¹⁰⁴ Ibidem.

li jednako prosiplje svoje zrake, ili ga zasjenjuju pare; da li mu je, svjetlost trajna ili promjenjiva; nije li ga sila vjetrova „zažarila“; da li je blijedo i da li mu mrlje naviještaju kišu. Vegecij dodaje, da opominje pomorca na oprez i sam zrak, pa i samo more, kao i boja i veličina oblaka. Što više, i ptice i ribe po nekim znakovima naviještaju promjenu vremena i premnogog pilota upoznaše iskustvom sve te znakove, bez ikakve naučene teorije. Razumije se samo po sebi, da su stari Rimljani obraćali osobitu pažnju plimi i oseki. More se, veli Vegecij, ne uznemiruje samo od vjetrova, već i od nekakva vlastitog gibanja.

U određeno doba dana i noći ono napreduje i povlači se posebnom snagom,¹⁰⁵ štono se zove rheuma, a to znači tijek, pa znade da poput bujice čas poplavi obale, da se malo zatim opet vrati u svoje granice. A te morske kretnje mogu brodovima i pomoći i škoditi, one su raznovrsne prema položaju obala i mjesečevim mijenama, pa stoga treba prije pomorske bitke dobro proučiti dobu plime i oseke u kraju, gdje se brodovlje nalazi, i gdje bi moglo da dođe do sukoba.¹⁰⁶ Veću rimsko doba čovjek je mozgao o tom, kako bi se moglo zamijeniti veslo i jedro na brodu s drugom snagom, i učiniti tako brod nezavisnim od vjetra i sposobnijim, da se odupre protivnom vjetru i morskim strujama. Taj izum se javlja tek u devetnaestom stoljeću u obliku parobroda a treba spomenuti da je ta misao nikla davno u ono doba kod čuvenih pomoraca Liburna.¹⁰⁷

4.2.ŠTO I KAKO SE JELO I PILO ZA VRIJEME ANTIČKOG RIMA

U starome Rimu ženama je praktično bio zabranjen pristup kuhinji ili su im dodjeljivani samo najjednostavniji kuharski poslovi. Gastronomija je imala status umjetnosti pa je za cara Hadrijana postojala čak i kuharska akademija Collegium coquorum na Palatinu. U skladu s tadašnjim društvenim shvaćanjima umjetnošću su se bavili muškarci, pa tako i umjetnošću pripremanja hrane¹⁰⁸. Teško nam je danas i zamisliti neki obrok bez krumpira i rajčica. A ipak, Rimljani su ukusno jeli i bez ovog naizgled nezamjenjivoga povrća. Služe se raznovrsnim darovima prirode kojima Sredozemlje obiluje, a mnogo toga i uvoze iz Azije, Afrike i sjeverne Europe. Osim raznih vrsta voća i povrća dosta koriste ribu i školjke, a od mesa najčešće svinjetinu i perad, dok im jetra na poseban način tovljenih životinja predstavlja izuzetan specijalitet. Razlika između plebejaca(običnog puka) i patricija(aristokracije) uvelike razlikuje.

Siromašnjijima slojevima pučanstva osnovica prehrane i dalje je Žitna kasa, razno voće i povrće, jaja, sir, rjeđe svinjsko meso, perad ili divljač te riba. Pošto su im kuće uglavnom drvene, velika je opasnost od požara pa izbjegavaju loženje vatre. Bogati vojskovođe, političari i ostali dostojanstvenici, nastojeći osigurati privrženost puka, koriste različite prigode da organiziraju javne gozbe. Jedna od takvih prigoda bila je nakon Cezarove pobjede nad Galima gdje je priredio raskošnu gozbu za 220 000 gostiju na kojoj su bili posluženi dagnje, morski ježevi, kamenice, drozdovi, kokoši punjene šparogama, razne paštete, srneća

¹⁰⁵ Ibid.,str.69

¹⁰⁶ Ibid.,str.70

¹⁰⁷ Ibid.,str.71

¹⁰⁸ Alfirević,D.Jutronić,D.Krešić,M.Perić,A.Velimirović,Đ.(2005).*Što su jeli prvi Splićani*.Split:Naklada Bošković, str.6.

Ieđa, veprovina te na kraju lignje i sipe¹⁰⁹. Stoga najčešće jedu hladnu hranu ili je, pak, djelomično pripremljenu nose u javne pekarnice gdje bi se dogotovila. Nešto imućniji koriste se bezbrojnim javnim gostionicama. Veoma mnogo upotrebljavaju razne začine koji imaju ulogu ne samo obogaćivanja okusa neke hrane, nego, štoviše, i potpune promjene osnovnoga okusa. Poznaju kruh i razne kolače, a umjesto šećera rabe med¹¹⁰. Koristili su se većinom biljke i začini koji i dan danas rastu i uspijevaju diljem Mediterana, neki od njih su : Pelin, luk, brašno, anis, kopar, selen, kapari, kim, klinčić, kuhani mošt, ljutika, korijandar, šafran, kumin, rokula, koromač, đumbir, lovor, metvica, bosiljak, origano, mak, peršin, papar, bazga, sezam, gorušica, kopriva, majčina dušica.

S vremenom su se neki i začini pogubili i jednostavno izostavljeni iz uporabe a to su : garum(rađen od iznutrica skuše i tune i samih filea ribe u morskoj vodi i origanu ostavljena u otvorenim staklenkama na suncu 6 mjeseci) , defrutum, zynperum , laser, caroenum, kardamom, gingiber. Kako što i stara latinska poslovice kaže od jaja pa do jabuka ili u prijevodu od početka pa do kraja jer bi se u rimsko doba najčešće takvim redoslijedom i serviralo, počelo bi se sa jajima bilo kuhana ili frigana sa malo bijelog vina i maslinovog ulja i malo papra. Često bi se na stolu našlo divlje zelje, cikla ,blitva, kuhani kupus, juha od kupusa, kupus s porilukom, pire od mrkve, pire od kapule, a specijalno im se dopadala takozvana pijana kapula kao prilog pečenom mesu.

Tu među prilozima važnu ulogu su imali i slanetak , grah, leća, grašak, ječam, tikvice, riža, a delicija je bila riža sa šafranom, koristili su i mnogo gljiva jako često i „kralja gljiva“ tartuf. Glavna jela često su bili puževi uzgajani na mlijeku, mesne okruglice u masnoj maramici, gulaš sa povrćem i nasjeckanim goveđim mesom, Partsko pile(tranširano pile punjeno raznim mirodijama i začинима kao što su: kim, garum, vino, papar, miloduh), Numidijsko pile(slatko-kisela kombinacija sa dodanim brašnom za dobivanje kvalitetnijeg umaka), kuhano meso s povrćem, pečeni bijeli bubrezi(goveđi testisi), dinstana bravetina sa kapulom, korijandrom, paprom, kuminom, uljem i vinom. I jasno konzumirali su velike količine pečene janjetine ,teletine prasetine, natrljano sa solju bez ikakvih ostalih mirodija često pečenih u glinenim loncima. Jako popularno jelo je bilo odojak u vinu , sa ljutikom i korijandrom, a od mirodija: garum, vino, ulje. Nakon određenog vremena pečenja prelilo bi ga se defrutumom radi boje, a kasnije opet i sa prošekom i vinom.

Bili su i veliki ljubitelji morskih plodova a prednjače svakojake školjke u vinu, lignje pržene, kuhane, punjene. Često su bile posluživane palamide, skuše i tunjevi pečene pa i kuhane. Kruh se javlja tek u 3.st. kad preuzimaju tradiciju od grka koji su koristili kvasac. U početku se koristio ječam ali porastom stanovnika i potrebama vojske prelazi se na pšenicu , mnogo je nalazišta krušnih peći čak već i u prvom stoljeću nove ere. Pekli su ga u obliku pogača i lepinja. Javlja se također i izrada slatkiša. Deserti su često bili kombinacije slatko-kiselo ili slatko-papreno, a primjeri su: palačinke s medom, paprom i soli i patina od jabuka ili krušaka, kombinacija prošeka, meda, papra, ulja maslinovog, jaja i maslaca. Glavno piće zabava je bilo vino. Poznavali su razne vrste vina, a miješali su ga s toplom ili hladnom vodom, čak i sa snijegom, što se držalo naročito otmjenim. Poslije jela su na redu bile pijanke kad se pilo vino bez vode. Rimljani nisu poznavali šećer, Umjesto šećera služio im je med pa su pravili mulsum, vino s medom koje se posluživalo uz predjelo, a desert su zalijevali passumom,

¹⁰⁹ Ibid.,str.132

¹¹⁰ Ibid.,str.13

prošekom rađenim od suhoga grožđa. Poznato je da su Rimljani cijenili i pivo, ali ga koriste više kao ljekovito sredstvo jer od pića vino je ipak bilo na prvome mjestu.¹¹¹

Slika 18:Rimska večera

Izvor: https://sites.google.com/site/staririmljani3011/_/rsrc/1397156265309/jela/1027479_0-Roman_dinner.jpg?height=312&width=400

4.3 KRŠĆANSKA MISAO

Kršćanstvo označava kraj antičke kulture i predstavlja novi pogled na prirodu, čovjeka i društvo. Po riječima apostola Pavla ovaj pogled na svijet u shvaćanju Helena bio je bezumlje, koje je pristalice starih religija protjeralo u zaostala i neposvećena sela (pagus) i nazvalo ih paganima. Nekoliko decenija poslije osnivanja rimskog principata, u dalekoj Palestini, pojavljuje se nova vjera na koju Rim nije obraćao pažnju, pogotovo zato što je rimski panteon bio otvoren za sva religiozna stremljenja. Kršćanstvo je proganjano samom činjenicom svoje isključivosti i netrpeljivosti prema carskim kipovima i carskom autoritetu, pošto se kršćani nisu plašili prokuratora već se taj strah jedino odnosio na boga. Ove progone nisu osuđivali ni Plinije Mlađi, ni Marko Aurelije, kao ni Dioklecijan, da bi se Milanskim ediktom 313. godine cara Konstantina sve preokrenulo i kršćanstvo postalo dozvoljena religija. Sredinom 4. vijeka za vrijeme Teodosija Velikog, kršćanstvo postaje državna religija u čije ime počinje proganjanje pagana. Veza kršćanstva i paganstva nikad nije prekidana, posljednji pagani su mnogo toga preuzeli od kršćana, a kršćani nisu odbacili sve paganske ideje.¹¹²

¹¹¹ Cf., Alfrević, D. Jutrović, D. Krešić, M. Perić, A. Velimirović, Đ. (2005). *Što su jeli prvi Splitsani*. Split: Naklada Bošković

¹¹² Nikić, S. (2016). *Kultura Mediterana*. Tivat: FMS, str. 143.

Slika 19: Starokršćanski simbol

Izvor: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/1/19/Catholic.gif>

4.4 MODERAN SPLIT S OKOLICOM

Današnji Split je najveći grad u Dalmaciji, i po broju stanovnika drugi najveći grad u Hrvatskoj. Prema posljednjem popisu stanovništva, provedenom 2011. godine, Split ima 178.192 stanovnika, druga je po veličini hrvatska trgovačka luka, najveća putnička luka u Hrvatskoj i treća luka na Sredozemlju po broju putnika. Upravno je središte Splitsko-dalmatinske županije i gravitira mu područje triju najjužnijih hrvatskih županija (nekadašnja Zajednica općina Split), te dio Hercegovine, pa i Bosne. U luci Lori na sjevernoj strani poluotoka nalazi se sjedište Hrvatske ratne mornarice.¹¹³ Zadnje desetljeće Split se nametnuo kao jedan od jačih turističkih destinacija a 2017. godine je dobio i nagradu za najuspješniju destinaciju u Hrvata, te mnoge kompanije i hoteli su bili nagrađivani i hvaljeni.¹¹⁴

Za ovaj dragulj Jadrana pa i Mediterana čulo se po cijelom svijetu pa su čak mnogobrojni časopisi pisali o njemu. Jedan od njih je bio i američki The New York Times koji savjetuje ljude što vidjeti i probati u gradu podno Marjana. Jedna od savjeta je obići turističku ponudu grada i okolice od Dioklecijanove palače, Salone koji se javljaju u mega popularnoj seriji Game of Thrones. Također daju dopunu o ostalim kvalitetama lokacije kao što su: povezanost sa mnogim prekrasnim otocima direktnim trajektnim linijama, direktni letovi iz cijelog svijeta, čist zrak, kristalno čisto more i predivna mediteranska kuhinja. Za one željne dobre zabave svake godine grad Split organizira Ultra music festival na gradskom stadionu kluba HNK Hajduk¹¹⁵. Split je sportski grad što nam i govori podatak da u gradu Splitu je aktivno više od 200 raznih klubova s oko 15.000 sportaša. U odnosu na broj stanovnika među gradovima je s najuspješnijim sportašima koji su osvajali olimpijska, svjetska i europska odličja.¹¹⁶

¹¹³ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Split>, 5.4.2020., u 10h

¹¹⁴ Cf., <https://visitsplit.com/hr/3018/split-najuspjesnija-destinacija-hrvatskog-turizma>, 5.4.2020., u 11h

¹¹⁵ Cf., <https://www.nytimes.com/2015/06/28/travel/what-to-do-in-36-hours-in-split-croatia.html>, 5.4.2020., u 12h

¹¹⁶ <https://www.split.hr/o-splitu/o-gradu>, 5.4.2020., u 12h

Slika 20; Moderni grad Split

Izvor: <https://s27363.pcdn.co/wp-content/uploads/2017/06/Overlooking-Split-Croatia.jpg.optimal.jpg>

5.ZAKLJUČAK

Od najranijeg doba Dalmacija je bila poželjna lokacija za naseljavanje radi svoje izrazito ugodne klime biljnih kultura koje uspijevaju, te predivnog mora. Pojavom jačih kultura antičkog doba kao što je Grčka koja daje svoj obol i u kulturi življenja i samoj umjetnosti, što nam pokazuju mnoga nalazišta iz tog doba. Jačanjem Rimskog carstva koji je spreman već postati imperijalistička sila vidi ovaj dio zemlje kao odličnu ekspanziju iz više razloga kao što su: ulaz u današnju Bosnu iz koje se dalo eksploatirati velike količine kovina i plemenitih metala. Kontrola nad Jadranskim morem i podčinjavanje velikih pomorskih plemena koji su kasnije činili glavnu oštricu tog zastrašujućeg Rimskog stroja u pomorstvu. Rimljani nam ostavljaju u nasljedstvo kako materijalna tako i nematerijalna dobra iz kojih se najviše ističe gastronomija koja je potporanj ili kralježnica današnje gastronomije u Splitu. Iz tih plemena nastalo je mnogo vojnika a jedan od njih će na kraju i postati najpoznatiji vojnik u čitavoj Dalmaciji i ni manje ni više nego car najveće i jače države antičkog doba, jasno riječ je o caru Dioklecijanu. Koji je nakon službe odlučio otići u mirovinu i ugraditi palaču u svom rodnom kraju koji su kasnije poslužili kao kamen temeljac grada kojeg danas imamo podno predivnog Marjana. Zahvaljujući tom velikanu Dalmacije koji nam je ostavio u nasljedstvo toliko toga monumentalnog da se grad jednostavno proslavio diljem svijeta i postao turistička „Meka“ i odredište broj jedan za mnoge ljude željne ugođaja i osjećaja proživljavanja barem na jedan dan kako je to biti veliki Rimski car. Tako možemo reći da Dioklecijan nije bio samo veliki car nego i vizionar koji je znao izabrati tako predivnu lokaciju koja nudi prirodne

toplice, klimu, vegetaciju i sunčane sate, pitku vodu na dohvat ruke i neki bi već rekli da se nalaze u nekoj predivnoj bajci, pa kad još toj kolekciji ugodnosti dodamo i predivno Jadransko more, svatko, jednostavno ostane bez daha i odluči vidjeti i osjetiti taj djelić raja na zemlji.

LITERATURA:

1. Alfirević,D., Jutronic,D., Krešić,M., Perić,A., Velimirović,Đ.(2005).*Što su jeli prvi Splićani*.Split:Naklada Bošković
2. Barbieri,V.(1997). *Split. Roman starog grada*. Zagreb:AGM
3. Kečkemet,D.(2002). *Prošlost Splita*. Split:Marjan tisak d.o.o
4. Koščak,E.(1962).*Ugostiteljstvo u antičko doba*. Zagreb:Izdanje ugostiteljske komore za grad Zagreb
5. Lactantius,L.C.F.(2005).*O smrtima progonitelja*. Split:Književni krug
6. Marasović,T.(1998). *Prva stoljeća grada Splita*. Split:Unifot Split
7. Marasović,T.(1997). *Split.1700 godina razvitka*. Zagreb:Buvina
8. Nikić,S.(2016). *Kultura Mediterana*. Tivat:FMS
9. Novak,G.(2004). *Prošlost Dalmacije*,Split:Slobodna Dalmacija
10. Prosperov Novak S.(2015). *SPLIT mjesta,ljudi,sudbine*. Zagreb:Lilliput planet
11. Poparić,B.(1932). *Pregled povijesti pomorstva*. Zagreb:Matica Hrvatska
12. Radica,B.(1985). *Salona i Split*. Split:Logos

Internet izvori:

1. <https://bs.wikipedia.org/wiki/Metodologija>
2. <https://hr.wikipedia.org/wiki/Split>
3. <https://visitsplit.com/hr/3018/split-najuspjesnija-destinacija-hrvatskog-turizma>
4. <https://www.nytimes.com/2015/06/28/travel/what-to-do-in-36-hours-in-split-croatia.html>
5. <https://www.split.hr/o-splitu/o-gradu>